

UDK: 908 (497.6 Lepenica) "12/14"
Izvorni naučni rad

ŽUPA LEPENICA

Marjan Drmač

Fojnica, Bosna i Hercegovina

Autor se u radu bavi proučavanjem srednjovjekovne prošlosti župe Lepenice. Teritorijalni okvir tog područja podrazumijevao je sliv rijekâ Fojnice, Lepenice i Kreševke, te današnjih općina Fojnice, Kiseljaka i Kreševa. U administrativno-upravnom smislu ova župa je funkcionirala od sredine XIII. stoljeća pa do sloma Bosanskog Kraljevstva 1463. godine. O raznovrsnosti društvenog života u župi svjedoče razne vrste povijsnih izvora u koje spada pisana izvorna građa, arheološki spomenici, toponomastička građa i usmena predaja. Od povjesničara koji su ostavili najveći trag u proučavanju ovog kraja, mogu se istaknuti Vladislav Skarić, Pavao Anđelić i Desanka Kovačević-Kojić. Tu je važno napomenuti da se nitko od navedenih znanstvenika nije bavio cjelokupnim područjem župe u smislu sinteze, nego su se samo osvrtni na određene dijelove njenog podneblja i društvenog konteksta. U tom smislu, u ovom radu nastoji se napraviti blagi historiografski iskorak jer je na jednom mjestu proučavan čitav predio tijekom srednjeg vijeka.

Ključne riječi: Lepenica, župa, grad, crkva, stećak, veliki knez bosanski, putovi, rudarstvo i trgovina, kraljevska svadba

Uvod

Proučavanje povijesti na području gdje istraživač inače boravi je prilično iscrpan posao koji može trajati godinama. Ljubav prema zavičaju i mogućnost svakodnevnih terenskih istraživanja u njegovoj okolini neprekidno šire nove

vidike u sagledavanju cjelokupne društveno-političke slike određenog kraja u prošlom razdoblju. Razlog za odabir ove teme se manje-više i razvio na temelju takvih preduvjeta. Unatoč činjenici da se autor ovog članka namjerava baviti duže vrijeme lepeničkim srednjovjekovljem, odlučio je svoje dosadašnje istraživanje objaviti u ovom radu.¹

Pisane izvorne građe, koja bi mogla ponuditi neka veća saznanja o ovoj temi, je relativno malo i ona nudi prilično oskudne podatke, pa i ne čudi činjenica da se, zbog takvog polazišta, onodobnom Lepenicom nije mnogo bavilo. Međutim, ne treba zanemariti relativno brojna arheološka iskopavanja, pri kojima su pronađeni razni artefakti (u cjelini ili fragmentarno) na osnovi kojih je moguće pratiti određene tijekove ovog predjela u srednjem vijeku. Tomu treba pridodati toponomastičku građu i usmenu predaju, koje također pružaju svoj doprinos u doživljaju srednjovjekovne slike o Lepenici. Pri uporabi svih ovih čimbenika moguće je u izvjesnoj mjeri rasvijetliti srednjovjekovnu prošlost Lepenice.

Prati li se razvoj historiografije o srednjovjekovnoj Bosni, može se uvidjeti da je proučavanje lokalne povijesti njenih pojedinih područja uistinu odigralo ogroman značaj i doprinos u slaganju cjelokupnog mozaika o tom pitanju. U ovom slučaju, pod tim se konkretno podrazumijeva proučavanje povijesti na podnebljima pojedinih župa ili gradova koji su se nalazili na prostoru nekadašnje srednjovjekovne bosanske države. Znanstveni radovi koji su nastajali kao rezultat takvih istraživanja uz dugogodišnji rad, uveliko su dopunjavali široke i opće povijesne sinteze.

Raznovrsne teme, koje se bave zbivanjima unutar teritorijalnog okvira srednjovjekovne Lepenice, u historiografiji današnjice i nisu iznimno aktualne. Da stvari baš i nisu bile oduvijek takve ukazuje činjenica da je povjesničar Vladislav Skarić još 30-ih godina XX. stoljeća napisao nekoliko radova koji se tiču područja srednjovjekovne Lepenice i objavio ih u časopisu *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, od kojih se može istaći onaj pod naslovom "Tragovi starog rudarstva u okolini Kreševa", objavljen 1934. godine.² Nezaobilazno je spomenuti objavljivanje opće društveno-znanstvene sinteze lepeničkog kraja iz 1963. pod nazivom "Lepenica (priroda, stanovništvo, privreda

¹ Ovaj rad je modificirana verzija autorovog master-diplomskog rada, koji je pisan od 2010. do 2012. godine, nakon čega je obranjen na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

² Скарић В. 1934. 73-80.

i zdravlje)”, u izdanju Naučnog društva SR Bosne i Hercegovine, unutar koje se nalazi značajan rad “Arheološka ispitivanja” arheologa Pavla Anđelića.³ On je koncem 50-ih i početkom 60-ih godina XX. stoljeća obavljao terenska istraživanja na području nekadašnje župe Lepenice. U to doba posjetio je mnoge lokalitete tog kraja, a imao je prigodu i analizirati materijalne spomenike na licu mjesta. Rezultate svojih istraživanja prezentirao je u navedenom radu i tako dao do tada, vjerojatno, najveći doprinos kada je riječ o povijesti lepeničkog kraja. Skupština opštine Fojnica i izdavačka kuća *Veselin Masleša* iz Sarajeva izdali su 1987. povijesnu monografiju pod nazivom *Fojnica kroz vijekove*. Poznata medievalistkinja, Desanka Kovačević-Kojić bila je sudionik u izradi spomenutog zbornika radova i svojim prilogom “Fojnica u srednjem vijeku” dala je izuzetno veliki doprinos u proučavanju župe Lepenice.⁴ Njen rad je uveliko proširio saznanja o privredi i trgovini ovog kraja jer se uglavnom temeljio na izvorima iz Državnog arhiva u Dubrovniku. Međutim, glavni interes povjesničara za srednjovjekovnu Lepenicu svodio se uglavnom na parcijalne i usputne napomene istraživača, manje-više poznate povijesne činjenice i materijalne fragmente iz kojih se naslućivala jasnija politička, ekonomska, vjerska i kulturna slika tog područja. Zbog svega ovog čini se da je i danas prezentiranje i tumačenje ovakve teme izazovan, ali i vrlo zahtjevan posao.

Župa je u srednjovjekovnoj Bosni predstavljala administrativno-upravnu cjelinu koja je svojim prirodnim granicama obuhvaćala zaokružen prostor na kojem je bila formirana društvena organizacija. To je vjerojatno najdugotrajnija teritorijalno-politička jedinica, koja je nastala kod južnih Slavena još u ranom srednjem vijeku. Ekonomski čimbenik je morao podrazumijevati da ta geografska cjelina osigurava dovoljno izvora za život (šuma, pašnjaka, obradive zemlje, vode). Čitavo područje srednjovjekovne bosanske države bilo je sastavljeno od župa koje su svoj vrhunac dosegle tijekom razvijenog srednjeg vijeka, uz napomenu da su se uglavnom raspale do konca XIV. stoljeća. Na čelu župe nalazio se župan koji je bio podložan bosanskom vladaru, banu/kralju. Najpoznatije bosanske srednjovjekovne župe bile su: Vrhbosna, Nere-

³ U ovom radu Pavao Anđelić je proučavao prošlost Lepenice od prapovijesnog razdoblja do konca srednjeg vijeka. Vidi: Anđelić P. 1963. a. 151-193. Dio teksta iz ovog rada koji se odnosi na Lepenicu u srednjem vijeku je još jednom objavljen u: Anđelić P. 1982. 50-73.

⁴ Kovačević-Kojić D. 1987. a. 35-62. Isti rad je ponovno objavljen u: Kovačević-Kojić D. 2007. 103-139.

tva, Lepenica, Vidogošća, Lašva, Uskoplje i Brod.⁵ Ove oblasti sačinjavale su područje Bosne u XIII. stoljeću, a okruživale su današnje Visoko koje je u to vrijeme bilo stolno mjesto bosanskih vladara. U geografskom smislu, župa Lepenica je uglavnom obuhvaćala područje današnjih općina Kiseljaka, Kreševa i Fojnice, kao i sliv triju rijeka, Lepenice, Kreševke i Fojnice. Zbog geografske blizine Visokom, cijelo vrijeme svoga postojanja ulazila je u bansku, kasnije kraljevsku, zemljišnu oblast. U historiografiji, župa Lepenica obuhvaća vremensko razdoblje od 1244. (kada se prvi put spominje) do konca XIV. stoljeća (kada se transformira na knežije ili kasnovelikaške župe manjeg područja). Međutim, u ovom radu povijesna zbivanja tog podneblja pratit će se sve do 1463. godine. Mnogo obimnija literatura, koja obrađuje užu dio banske i kraljevske oblasti u srednjem vijeku (Visoko, Sutjeska i Bobovac), bit će također od koristi prilikom sagledavanja društvenog sazrijevanja lepeničke župe, usporedo sa spomenutim vladarskim sjedištima.

Gledano kroz prizmu metodologije znanstvenog stvaranja, ovaj rad je u svojoj osnovi sačinjen od tri cjeline. U prvom dijelu napravljen je pregled dosadašnjih historiografskih dostignuća na ovu temu, uz definiranje ciljeva i zadataka, dok se u drugom dijelu tumače i prezentiraju rezultati dobiveni kritičkom analizom dostupne izvorne građe, te su na koncu, u trećem dijelu, prezentirana zaključna razmatranja i popis izvorne građe i literature. Budući da su materijalni ostatci jedan od značajnijih činitelja u smislu izvorne građe, posjećeni su neki od lokaliteta, te su proučavani na licu mjesta. To se uglavnom odnosilo na ostatke zidina srednjovjekovnih gradova i na stećke. Danas, na samom terenu materijalnog kulturnog blaga ima relativno mnogo, takoreći u izobilju, ali je vidljiva njihova zanemarenost, kako od strane domaćeg stanovništva, tako i od nadležnih institucija koje bi o njemu trebale voditi brigu. Pored toga, za pisanje ovog teksta uporabljen je dio neobjavljene arhivske građe iz Državnog arhiva u Dubrovniku. Snimke tog materijala, kao i prijateljske savjete pri ovom uratku, autoru su pružale kolege iz Društva za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije (Esad Kurtović, Emir O. Filipović, Dženan Dautović i Nedim Rabić) na čemu im se na ovom mjestu iskreno zahvaljuje.

⁵ Theiner A. 1863. I. 298; Jireček K. 1879. 31; Draganović K. 1942. 747-751; Hadžijahić M. 1970. 289-295.

Osvrt na izvore i literaturu

Osnovu za povijesno proučavanje srednjovjekovne župe Lepenice čini pisana izvorna građa, sačuvani arheološki spomenici, toponomastička građa i usmena predaja.

Pisana izvorna građa

Prema raspoloživoj pisanoj izvornoj građi srednjovjekovna župa Lepenica se izričito spominje svega tri puta. Sva tri spomena su iz razdoblja dok je Lepenica u upravno-političkom smislu bila župa.⁶ Ovi podatci su vremenski dosta razdvojeni i imaju različite društvene kontekste. Prema tome, njihovo dovođenje u bilo kakvu međusobnu vezu gotovo je nemoguće, osim činjenice da se odnose na isto područje.

Prvi spomen nalazi se u poznatoj ispravi ugarskog kralja Bele IV. Arpadovića, izdatoj 20. srpnja 1244. godine. Original ovog dokumenta nije sačuvan nego samo njegov prijepis iz 1375. godine, sačinjen u vrijeme pape Grgura XI. Ovim aktom kralj Bela IV. potvrđuje posjede i povlastice koje je bosanskoj biskupiji i kaptolu dao ban Matej Ninoslav.⁷ Tekst isprave su dosada analizirali brojni povjesničari od kojih su svi uglavnom najviše pozornosti posvetili završnom dijelu teksta, u kojemu se nabrajaju izvjesne srednjovjekovne župe i lokaliteti na prostoru Bosne i Huma.⁸ Među njima se spominje i Lepenica, a

⁶ Župa je vjerojatno najčvršća i najdugotrajnija teritorijalno-politička jedinica, nastala kod južnih Slavena u ranom srednjem vijeku. To je jasno određeno područje, prilagođeno prirodnim i geografskim uvjetima, te ustaljena organizacija na čelu sa županom, koji do svoga položaja dolazi kombinacijom izbornog i nasljednog načela. Župska organizacija je do danas ostavila neizbrisiv trag u narodnom životu čitavog podneblja današnje Bosne i Hercegovine. Vidi: Anđelić P. 1982. 12. Privredno jačanje pojedinih krajeva Bosanskog Kraljevstva, dovelo je do raspadanja starih župa. Sam proces i tempo raspadanja još nije dovoljno proučen, ali se može reći da je koncem XIV. st. u Bosni župâ, kao upravno-političkih jedinica, uglavnom nestalo. Anđelić P. 1963. a. 187.

⁷ Theiner A. 1863. I. 296-298; Fermendžin E. 1892. 12-13; Hodinka A. 1898. 99-103; Smiči-klas T. 1906. IV. 236-240; Ђоровић B. 1935. 22; Ђирковић C. 1964. a. 66-67.

⁸ "Ceterum idem Naurzlaus Banus cum fratribus suis et Baronibus confessi sunt, et recognoverunt possessiones infrascriptas ad ius et proprietatem ecclesie Boznensis pertinere, quarum nomina sunt hec: in supra (sic) Urhbozna Burdo cum omnibus suis pertinenciis, ubi ipsa ecclesia Cathedralis sancti Petri est fundata, Item Bulino, Item Knesepole, Item Vrudchy ubi est ecclesia s. Stephani prothomartiris, Item in supra Nerotna Bulino, Item in supra Lepenicha Rocil, ubi est ecclesia sancti Michaelis, Item in supra (sic) Vidgossa Lubinchi apud ecclesiam beate Virginis, Item in Mel apud ecclesiam ss. Cosme et Damiani, Item in

u njoj Rocil s crkvom sv. Mihovila. U znanstvenim krugovima nije bilo spora oko toga da se ovo mjesto Rocil odnosi na današnje selo Rotilj kod Kiseljaka.⁹ Ipak, u tom mjestu ostatci spomenute crkve nikad nisu pronađeni. Ta činjenica je dobra osnova za preispitivanje teorije o Rocilu/Rotilju, kada je riječ o tragajući za lokacijom ove crkve. Najbolji put bi bio obavljanje sustavnih arheoloških iskopavanja u Rotilju, na temelju kojih bi se eventualno pronašli određeni materijalni tragovi ili bi se mogla eliminirati teorija po kojoj su Rocil i Rotilj jedno te isto mjesto. Druga evidentirana vijest svojom sadržinom govori kako je 15. rujna 1335. izvjesni Bogoje Dobrošić iz Lepenice prodao u Dubrovniku tri konja za 40 perpera, a taj pothvat je prema trgovačkim običajima obavio s Domom, sinom pokojnog Marina Menčetića, naplativši navedeni novčani iznos.¹⁰ Izgleda da je ovaj Dubrovčanin odmah sutradan preprodao ovu istu robu. Jednog od konjā je prodao izvjesnom Marinu (Stankovom) po cijeni od 21,5 perpera, dok je drugog prodao Kudelinu, bratu Hranislava kamenara, za svega 10 perpera. Nema sumnje da je vješti dubrovački trgovac preprodajom ovih konja ipak na koncu uspio nešto zaraditi. Osim općepoznate činjenice da su ljudi iz Bosne trgovali s Dubrovčanima raznoraznom robom pa i konjima, ove vijesti nam ne nude neku posebnu spoznaju o lepeničkom srednjovjekovlju. Posljednji dostupan podatak koji govori o Lepenici u srednjem vijeku odnosi se na trgovinu robljem. Naime, dvije robinje Dražna (kćer Toljena iz Neretve) i njena kćer Žedna su 2. listopada 1382. kupljene u Lepenici. Kupio ih je poznati dubrovački trgovac Žore Bokšić od Radoja Grgurovića iz Šćitova.

supa Losona apud tres ecclesias, Item in supa Vozcopla apud ecclesiam beati Iohannis, Item in supa Bored Belmapola, Item in Comitatu Berez Pracha Byscupnia vocata⁹. Vidi: Theiner A. 1863. I. 298.

⁹ Filipović S. M. 1963; Anđelić P. 1982. 55.

¹⁰ “Bogoe Dobrosich de Bossena de quadam contrata quam vocatur Lepeniça facit manifestum quod vendidit ad carum secundum consuetudinem ciuitatis Dome filio condam Marini de Mençe tres equos quod pro yperperos quadraginta quos recepit ab ei ut confessus fuit” (15. IX. 1335), Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Diversa Cancellarie, XII, fol. 154. Vidi: Kovačević D. 1961. 19. bilj. 26; “Dome filius condam Marinus de Mençe facit manifestum quod vendidit Marino filio Stanchi ad carum secundum consuetudinem ciuitatis unum equum pili rubei cum stella in fronte prro yperperos XXI÷ (21,5) quos recepit ab eo ut confessus fuit (...) Dome filius condam Marini de Mençe facit manifestum quod vendidit ad carrum secundum consuetudinem ciuitatis Chudelino fratre de Cranislauo petraro unam equam pili crisi pro yperperos X quos recepit ab eo ut confessus fuit” (16. IX. 1335), DAD, Diversa Cancellarie, XII, fol. 154.

Žore je ove dvije žene dalje preprodao Marinu Gunduliću iz Dubrovnika, za 27 dukata.¹¹ Gundulić je 8. siječnja 1383. dalje preprodao robinju Dražnu jednom trgovcu iz Firence za 12 dukata.¹² Prema ovom slučaju, očigledno je kako je robinja Žedna bila veće novčane vrijednosti od svoje majke, nesumnjivo jer je bila mlađa. Trgovina robljem u srednjovjekovnom bosanskom društvu bio je uvriježen i unosan posao, a kako vidimo takav vid poslovanja nije zaobišao ni lepeničku župu. Ovim podacima može se zaokružiti dio rada kada je riječ o pisanoj izvornoj građi koja se odnosi na izričiti spomen Lepenice u srednjem vijeku.

Prema riječima Pavla Anđelića neki povjesničari su smatrali kako je jedan dokument velikog vezira Mahmud-paše Anđelovića izdat u Lepenici 1463. godine.¹³ Taj "neki" je zapravo bio Ćiro Truhelka koji je još 1911. zabilježio navedenu konstataciju, temeljenu na pretpostavci.¹⁴ Međutim, orijentalista Hazim Šabanović dokazao je da takva tvrdnja nije točna, nego da se taj dokument zapravo odnosi na rijeku Lepenac koja se ulijeva u Vardar blizu Skoplja u Makedoniji.¹⁵ Za proučavanje Lepenice u srednjem vijeku vrlo su značajni i osmanski defteri iz 1468/69. i 1485. godine, iz kojih možemo pratiti društveno stanje u nahijama, koje su ranije bile u sastavu srednjovjekovne župe

¹¹ "Nos quidem Drasna filia q. Tholenni de Narethua et Zedna filia ipsius Drasne, ambe de Bosna, confitemur et contentamur nos esse servas empticias et perpetuales ser Marini de Gondola, eo quod Georgius q. Boxe emit nos in Lepeniça a Radoe filio Gerguri Mercoeuich de Schitoua de Bosna et vendidit nos dicto ser Marino de Gondola pro ducatis auri viginti septem". Vidi: Динић J. М. 1967. 41-42. Pavao Anđelić je vodeći se za netočnim podacima povjesničara Vuka Vinavera iznio pogrešne činjenice o ovom slučaju. Vidi: Vinaver V. 1953. 128; Anđelić P. 1963. a. 173; Anđelić P. 1982. 50. Povjesničar Pavo Živković ostavlja dojam nesigurnosti pri ubiciranju Šćitova. On spominje neku rječicu Štit, po kojoj je mjesto navodno dobilo ime. Vidi: Živković P. 1974. 338. Današnje Šćitovo je selo koje se nalazi nekoliko kilometara prije Fojnice, kada joj se prilazi od strane Kiseljaka. Dakle, ovo mjesto se nalazi kraj fojničke rijeke, a ne kraj neke rječice Štit.

¹² "Anno domini MIII^cLXXXIII, ind. VI, die VIII mensis januarii. Ego quidem Marinus de Gondola de Ragusio confiteor quod Drasnam filiam q. Tholeni Naretua ancillam et servam meam (...) tradidi et vendidi ser Petro q. Nadi de Florencia ibidem presenti volenti et ipsam servam ementi et recipienti pro se suisque heredibus pro precio et nomine precii ducatorum auri duodecim quos". Vidi: Динић J. М. 1967. 43.

¹³ Anđelić P. 1982. 50.

¹⁴ Truhelka Ć. 1911. 22.

¹⁵ Toponim se ne odnosi na Lepenicu u Bosni, niti na onu u Srbiji, nego na Lepenac u Makedoniji kod Skoplja na Vardaru. Vidi: Šabanović H. 1958. 213; Šabanović H. 1959. 124.

Lepenice.¹⁶ Značaj deftera je u tomu što u određenim društvenim segmentima vidimo kontinuitet iz srednjovjekovne u Bosnu osmanskog razdoblja. O srednjobosanskim rudarskim središtima koji su bili u sastavu župe Lepenice postoji izvjestan broj sačuvanih dokumenata u Državnom arhivu u Dubrovniku, ali ipak nedovoljno da bi se samo na osnovu njih rekonstruirala lepenička srednjovjekovna povijest. Što se tiče dubrovačke arhivske građe, za ovu temu su neizmjereno vrijedni istraživački naponi Desanke Kovačević-Kojić.¹⁷

Arheološka i toponomastička građa

Arheološki spomenici u velikoj mjeri rasvjetljavaju prošlost srednjovjekovne župe Lepenice, reklo bi se podjednako s pisanim izvorima. Značajne podatke pruža i toponomastička građa koja ima svoj značaj za razumijevanje povijesnih pojava i procesa u okviru srednjega vijeka. Gledano na dosadašnja istraživanja, pri ispitivanju arheološkog fonda srednjovjekovne Lepenice, ona su se uglavnom svodila na prikupljanje općih arheoloških i topografskih podataka na samom terenu. Ipak, od ogromnog su značaja oni podatci koji su nastali kao rezultat arheoloških iskopavanja, koji se mogu pronaći u objavljenim radovima Vaclava Radimskog, Mihovila Mandića, Vladislava Skarića i Đure Baslera.¹⁸

Pavao Anđelić je 1958. i 1959. godine, paralelno s prikupljanjem podataka o prapovijesnim i antičkim nalazištima, evidentirao veći broj srednjovjekovnih arheoloških spomenika koji dotada nisu bili poznati. Kako i sam priznaje, o jednom broju nekropola sa stećcima podatke mu je ustupio etnolog Milenko S. Filipović. Tada je nanovo pregledao i većinu od ranije poznatih lokaliteta te

¹⁶ Aličić S. A. 2008. Popis iz 1485. još nije u cjelini objavljen, iako su pojedini znanstvenici u svojim studijama određene podatke iz deftera koristili, kao npr. Šabanović H. 1959. 132, 144, 146, 147, 183. Nakon 1463. Kreševo, Fojnica i Lepenica su postale zasebne nahije, koje su oko 1470. priključene u sastav nahije Visoko. Šabanović H. 1963. 194.

¹⁷ Građu o rudarskim središtima na prostoru srednjovjekovne Lepenice, u Državnom arhivu u Dubrovniku je ponajviše iscrpila i u svojim studijama sukcesivno objavila Desanka Kovačević-Kojić. Izvjesan broj podataka o rudarskim i trgovačkim središtima (Kreševo, Fojnica, Ostružnica, Dusina i Deževica) koji su bili u sastavu župe Lepenice, može se pronaći u njenim studijama: Kovačević D. 1961; Ковачевић-Кojiћ Д. 1978.

¹⁸ Radimsky V. 1891. 53-54; Mandić M. 1925. 61-66; Skarić V. 1932. 1-21; Basler Đ. 1954. 299-306.

ih u dosta slučajeva dopunio ili ispravio.¹⁹ Od toga doba zanimanje za očuvanje kulturnog blaga lepeničkog kraja je nazadovalo. Poslije Anđelića gotovo se nitko više iz struke nije zanimao za kulturne spomenike ovog područja.

Pišući ovaj rad autor je posjetio neke od lokaliteta i nije mu bilo teško ustanoviti da danas arheološkog blaga ima u nešto manjem broju i da je u lošijem stanju nego što je to bilo 1959. godine. Neke od nekropola, koje su evidentirane u znanstvenoj literaturi tijekom XX. stoljeća, više i ne postoje, jer su uništene. Još više zabrinjava činjenica da se ne nazire nikakva promjena, koja bi materijalne spomenike dovela u koliko-toliko zaštićeni položaj. Sačuvani spomenici danas su uglavnom obrasli mahovinom i lišajevima pa tako čekaju da ih se opet netko sjeti.

Usmena predaja

Razdoblje osmanske vladavine u Bosni nije bio razlog zbog kojeg bi se zaboravile razne dogodovštine iz srednjovjekovnog vremena. Brojne priče su se generacijski (nekoliko stoljeća) prepričavale i uspjele su se sačuvati i do dana današnjeg. Uspostavom austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini 1878. godine, aktualizirano je prikupljanje i zapisivanje starih narodnih predanja, a taj posao je u narednom razdoblju imao svoj literarni razvoj koji je u izvjesnoj mjeri bio i historioografski doprinos. Na ovom mjestu bit će spomenuta neka od značajnijih imena koja su se bavila narodnim predanjima s prostora stare župe Lepenice. Među prvima bio je mostarski etnograf Luka Grđić-Bjelokosić, a ubrzo je istim putem krenuo i fojnički fratar Mijo Vjenceslav Batinić.²⁰ Od modernijih etnografa nezaobilazno je spomenuti Vlajka Palavestru, koji je čitav svoj život posvetio sakupljanju i pisanju narodnih predanja iz svih krajeva Bosne i Hercegovine.²¹

Literatura

Kada govorimo o literaturi vezanoj za povijest župe Lepenice, većih sinteza nema. Međutim, bit će spomenuti najznačajniji autori koji su doprinijeli značajnom iskoraku pri rasvjetljavanju prošlosti ovoga kraja. Njihovi napori

¹⁹ Anđelić P. 1963. a. 173-174.

²⁰ Грђић-Бјелокосић Л. 1892; Batinić V. M. 1913.

²¹ Palavestra V. 1973; Palavestra V. 2004.

pri sačinjavanju iscrpnih studija uveliko su otvorili mogućnost da se sa staništa današnje historiografije lakše pristupi proučavanju srednjovjekovne Lepenice. Među autoritetima ovog istraživačkog područja nezaobilazni su: Vladislav Skarić, Hazim Šabanović, Milenko S. Filipović, Pavao Anđelić, Vinko Micolji, Vladimir Dumbović i Desanka Kovačević-Kojić.²² Historiografija koja tretira prošlost Lepenice u srednjem vijeku razvijala se preko stotinu godina i to sukcesivno, ponajviše u skladu s materijalnim nalazima čije su analize omogućavale nastanak radova koji su tretirali takve artefakte i samim tim opisivali događaje s ovog podneblja.

Župa Lepenica

Prema već citiranoj ispravi kralja Bele IV. Arpadovića iz 1244. godine, Lepenica se izričito naziva župom i nalazi se u istom rangu s Vrhbosnom, Neretvom, Lašvom i drugim župama tog doba. Iz toga je vidljivo da je župa Lepenica zauzimala znatno veću teritorijalnu oblast nego što to danas podrazumijeva geografski pojam Lepenice, koji nije ništa drugo nego prosječno selo u općini Kiseljak. Koliki je lepenički predio bio u XIX. stoljeću govore podatci koji bilježe kako je fojnička rijeka na dijelu svog toka od Kiseljaka do Visokog nosila naziv Lepenica, kao i samo naselje na mjestu današnjeg Kiseljaka, što danas nije slučaj.²³ Župa Lepenica je u XIII. stoljeću u teritorijalnom smislu uglavnom podrazumijevala sliv triju rijeka: Lepenice, Fojnice i Kreševke. Prema tome, možemo reći da je obuhvaćala područja današnjih općina Kiseljaka, Fojnice i Kreševa.

Pavao Anđelić odaje dojam nesigurnosti kada treba odrediti istočne granice župe, gdje kaže kako se ne može sa sigurnošću utvrditi da li je grupa sela oko Tarčina i porječja Zujevine pripadala župi Lepenici ili Vrhbosni.²⁴ Uistinu je primjećeno kako neka sela koja pripadaju slivu rijeke Lepenice nitko ne ubraja u predio Lepenice.²⁵ Međutim, na drugom mjestu Anđelić govori kako je srednjovjekovna župska organizacija maksimalno bila prilagođena izvje-

²² Ovdje su pobrojani najosnovniji radovi, koji se direktno ili indirektno bave proučavanjem srednjovjekovne župe Lepenice: Skarić B. 1935; Šabanović H. 1963; Filipović S. M. 1963; Anđelić P. 1963. a; Micolji V. 1969; Dumbović V. 1975; Kovačević-Kojić D. 1987. a. 35-62.

²³ Bošnjak S. 1851. 34, 36.

²⁴ Anđelić P. 1982. 74.

²⁵ Filipović S. M. 1963. 16.

sним hidrografskim okolnostima i reljefu.²⁶ Ukoliko je to doista bio recept za organiziranje župe, nejasno je zašto se u ovom slučaju dvojio?! Izvorno područje rijeke Lepenice čine Bijela rijeka, koja izvire ispod Bjelašnice, i Crna rijeka, koja izvire ispod Bitovnje. Od njih nastaje Lepenica. Od poznatih srednjovjekovnih gradova s tog predjela jedino Tuhelj spada u ovo područje jer se nalazi kraj Bijele rijeke, oko tri kilometra sjeverno od Tarčina. U isto vrijeme područje u slivu Zujevine ulazilo je u sastav Vrhbosne jer Zujevina pripada slivu rijeke Bosne.²⁷

Koncem XIV. stoljeća u srednjovjekovnoj Bosni sa svojih položaja sve se više počinju potiskivati župani, a do izražaja dolaze gradski knezovi, koji se uglavnom bogate od sopstvenih trgovačkih i poslovnih sposobnosti.²⁸ Težnja knezova za što većim monopolom na lepeničkom području će u to vrijeme dovesti do podjele župe na tri knežije, koje su imale svoja središta u utvrđenim gradovima. To su bili: okolica Fojnice s Kozogradom, sliv Kreševke s gradom Kreševom i Lepenica s gradom kod Višnjice.²⁹ Što se tiče Tuhelja, on se izdvojio u župu Gradčac-Smučku.³⁰ Područja transformirane župe ostat će u izravnom posjedu kraljevske dinastije Kotromanića sve do propasti srednjovjekovne bosanske države 1463. godine.³¹ Upravo će osmanski defteri iz 1468/69. godine, središta iz spomenutih knežija evidentirati kao novonastale nahije.³² O upravno-političkom središtu stare župe Lepenice može se samo nagađati iako geostrateški položaj i plodna zemljišna područja oko sela Višnjice navode na pomisao da bi to mogao biti višnjički Gradac.³³

Gradovi

Na području srednjovjekovne župe Lepenice danas ne postoji nijedan sačuvan grad. Na mjestima gdje su se ti gradovi nekad nalazili ostalo je uglavnom

²⁶ Anđelić P. 1984. a. 9.

²⁷ Mušeta-Aščerić V. 2005. 28.

²⁸ Kovačević-Kojić D. 1971. 340-341.

²⁹ Anđelić P. 1982. 68.

³⁰ Mušeta-Aščerić V. 2005. 29.

³¹ Šabanović H. 1959. 124.

³² Šabanović H. 1963. 193-194.

³³ Anđelić P. 1963. a. 187.

nešto ruševina obraslih šumom. Na pojedinim lokalitetima više se ne vide čak ni materijalni tragovi, nego se zna na osnovu pisanih izvora da je tu nekad ranije stajao grad. Gotovo je nemoguće precizno govoriti o vremenskim nastancima pojedinih gradova, mada su svi uglavnom građeni u razvijenom srednjem vijeku. Neki od tih gradova bili su privremena boravišta bosanskih kraljeva, mada su i ostaloj, domaćoj i stranoj, gospodi služili kao zaklon ukoliko bi zaprijetila neka opasnost. Njihov nestanak se uglavnom veže za 1463. i osmansko osvajanje Bosne, kada su manje-više bili porušeni u vihoru okupacije.

Gradac kod Višnjice (Градець, Gradeč)

Višnjica je naselje smješteno u dolini potoka Rikavca. Leži nekoliko kilometara zapadno od Kiseljaka ispod brijega zvanog Gradac.³⁴ Izvorna građa za proučavanje Gradca je nešto kamenih ostataka koji su spominjani u objavljenim izvješćima s arheoloških iskopavanja, kojih je tijekom XX. stoljeća bilo nekoliko, te samo nekoliko oskudnih pisanih izvora za koje se ne može pouzdano tvrditi da li imaju veze s ovim lokalitetom, mada je u njima zabilježen toponim "Gradeč". Arheolozi su na padinama Gradca pri kopanju nailazili na ulomke prapovijesne keramike. Dio materijala potječe nesumnjivo od nekog ilirskog utvrđenog naselja na Gradcu, na čijim su temeljima kasnije građena novija utvrđenja. Najmlađe ostatke utvrde arheolog Mihovil Mandić datira u srednji vijek i napominje da su se ruševine 1925. još uvijek mogle vidjeti.³⁵ Sudeći po svemu u ranijim se epohama neprekidno održavao kontinuitet naseljenosti kako u Višnjici tako i u utvrdi Gradac. Svoj doprinos tomu dao je i stari kiridžijski put koji je vodio dolinom Višnjičkog polja spajajući preko planine Pogorelice dolinu Neretve i Rame sa srednjom Bosnom. Zbog takvih preduvjeta Višnjica je u srednjem vijeku, kao uostalom i u antici, imala ulogu područnog središta,³⁶ prema kojoj je gravitirao kraj oko ušća fojničke u Lepeničku rijeku u današnjem Kiseljaku. Pavao Anđelić smatra da je prema svom geografskom položaju ovaj grad svojedobno mogao biti središte čitave župe Lepenice.³⁷ Međutim, Gradac je danas prilično zarastao šumom tako da se teš-

³⁴ Misilo K. 1936. 15.

³⁵ Mandić M. 1925. 61-66; Misilo K. 1925. 17; Basler Đ. 1954. 300.

³⁶ Sergejevski D. 1957. 123; Pašalić E. 1960. 46; Bojanovski I. 1988. 152-154.

³⁷ Anđelić P. 1982. 53.

ko može vidjeti bilo što od arheoloških fragmenata na samome lokalitetu. Ne vide se čak ni ostatci utvrđenja koje spominje Mihovil Mandić, nego se samo naziru obrisi utvrde na vrhu brda. Vrijeme gradnje srednjovjekovnog utvrđenja nemoguće je datirati. Tako se o ovom gradu, koji je sam po sebi višeslojni arheološki lokalitet, zna jako malo. Literatura i ranija arheološka iskopavanja upućuju na to kako ovaj lokalitet zaslužuje više pozornosti u historiografskim radovima.

Gradac je vrlo čest toponim u srednjovjekovnoj Bosni, koji samo u župi Lepenici postoji na pet mjesta.³⁸ U pisanim izvorima se spominje nekoliko puta, ali je teško razlučiti na koje se točno mjesto odnose. Aktivnosti carinikā bosanskog bana počinju se spominjati oko sredine XIV. stoljeća i vežu se, među ostalima, za ovaj toponim. Shodno tomu, u pismu bana Tvrtka I. Kotromanića upućenog dubrovačkoj vladi, 19. svibnja 1355. godine, navodi se kako je svezao (zatvorio) dvojicu Dubrovčana Pavla i Petra Gizliča zbog duga od carine koju su držali na trgovima Drijeve, Ostružnice, Gardca i Dvorišća.³⁹ Istina je da se u ovom izvoru ne navodi konkretno carina nego trg. Međutim, u srednjem vijeku su se na trgovima naplaćivale carine, tako da ovaj slučaj priliči takvom kontekstu.⁴⁰ Dana 10. studenog 1355. zabilježeno je mjesto Gradeč u koje je trebalo deponirati neki akt, *literam franchisie*, ugarskog kralja.⁴¹ Da li je to učinjeno i što je bilo s tim aktom nije moguće potvrditi. Vrijedan spomena je također podatak o Gradcu od 18. prosinca 1378. godine. Tom prigodom dubrovačko Vijeće umoljenih spominje Stjepka Fliščevića u svojstvu carinika u tom mjestu, koje se nalazi u zemlji bosanskog kralja.⁴² Iako se višnjički Gradac doista

³⁸ Anđelić P. 1963. a. 176, 185.

³⁹ “Павла и Пира (Гижликиа) свезал по симетини рѣчи и по раткови ни ми ста она тога рекала ни селъ ниу свезалъ за седани дѣгъ неголи смъ свезалъ за прѣдани делгъ кеда више Михо Менѣтикъ њ мене теда она дрѣжахота с Михомъ Дрива и Острѣжниѣ и Градець и Дворище ѳетири терге моѣ и онда ми сѣ длѣжни велицѣмъ добиткомъ”. Vidi: Пуцић М. 1862. II. 22; Стојановић Љ. 1929. I/1. 71.

⁴⁰ Ковачевић-Кojiћ Д. 1978. 32.

⁴¹ “Vlacus Slauchi de Lucha facit manifestum quod ipse promittit et se obligat Pasche de Siessa de dimittendo literam franchisie domini regis Hungarie in Gradeč in manibus Ratchi Sbauenouich uel Radeč, fratres Yuani. Et si non dimittetur quod cadat de ducatis L” (10. XI. 1355), DAD, Diversa Cancellariae, XVIII, fol. 96v. Vidi: Ђирковић С. 2008. 34.

⁴² “Prima pars est de prorogando terminum Stiepchō de Flisco dohanerio in Gradeč domini regis Bosne, per totum mensem Januarii prox. vent., non obstante termino quatuor mensium”. Vidi: Gelčić J. 1896. 184.

nalazio u zemlji bosanskog kralja, ipak se ne može pouzdano tvrditi da se ovi spomeni odnose na njega, tako da će ova dilema ostati kao otvoreno pitanje.

Kozograd (Chossao, Cosao)

U današnjoj fojničkoj općini na obronku planine Matorac, u šumovitom i nenaseljenom predjelu, nalaze se ruševine ovog srednjovjekovnog grada koji se spominje u pisanim izvorima iz XV. stoljeća.⁴³ Grad je podignut na jednoj strmoj i teško pristupačnoj stijeni, te se tu nalaze njegovi ostatci. S južne strane grada stoji zaravanak koji se zove Kraljičin grič. Uz zapadnu stijenu još uvijek se vidi dio isklesanog puta u živoj stijeni, što je možda ostatak nekadašnjeg sporednog ulaza u grad. U sedlu brijega, kojim se stijena veže za ostale brjegove, usječena su dva duboka jarka, svakako za bolje osiguranje grada. Izgleda kao da je preko tih jaraka vodio neki pomični most.⁴⁴ Utvrda se sastojala od dvije kule i obora. Veća, branič-kula, postavljena na najvišoj koti bila je okrugla s vanjskim prečnikom od oko 7,2 metra. Njeni tragovi mogu se otkriti samo u tlocrtu. Manja kula je bila kvadratna sa stranama od 5,5 m i debljinom zida oko 1,2 metra. Ovo je karakterističan bosanski srednjovjekovni grad prema slobodnom tlocrtu i vrlo vještom uporabom konfiguracije terena. Građen je od lomljenog, a ponegdje i od obrađenog kamena.⁴⁵ U pisanoj izvornoj građi spominje se nekoliko puta uglavnom kao Chossao ili Cosao.⁴⁶ Međutim, među stanovništvom fojničkog kraja danas uglavnom preovladava naziv Kozograd.⁴⁷ O razdoblju njegova nastanka ne postoji nikakva potvrda u izvorima, može se samo pretpostaviti da je sagrađen u vrijeme srednjovjekovnog privrednog uspona fojničkog kraja, nekada, u XIV. stoljeću. Sudeći po starijoj literaturi izgleda da je postojao i put (kaldrma) koji je spajao utvrdu sa zapadnim dijelovima Bosne.⁴⁸ Blizina Fojnice i povremene posjete dubrovačkih trgovaca svakako su povoljno utjecali na razvoj samog podgrađa.⁴⁹

⁴³ Anđelić P. 1988. III. 22.

⁴⁴ Basler Đ. 1954. 304.

⁴⁵ Redžić H. 2009. 135-136.

⁴⁶ Anđelić P. 1982. 54.

⁴⁷ Imamović E. 1991. 305-313.

⁴⁸ Batinić V. M. 1913. 12.

⁴⁹ Anđelić P. 1963. b. 186, 189; Ковачевић-Кojiћ Д. 1978. 79-80.

Osim toga, utvrda je nesumnjivo štitila podgrađe, ali i Fojnicu.⁵⁰ Pisana izvorna građa vezana za Kozograd, koja je prilično rijetka i oskudna, ne nudi mnogo. Ipak, vijesti je sasvim dovoljno da bi se mogao razumjeti značaj Kozograda za okolno područje, dubrovačke trgovce u fojničkom kraju, kao i za samog bosanskog kralja. Godine 1331. u izvorima se spominje Kozal kod Suhodola za koji se ne može sa sigurnošću tvrditi da ima ikakve veze s Kozogradom kod Fojnice.⁵¹ Međutim, postoji nekoliko pouzdanih vijesti o Kozogradu tijekom XV. stoljeća. U pisanoj građi dubrovačkog arhiva grad se prvi put spominje 17. siječnja 1434. godine u dokumentu u kojem se govori kako je upućen poziv za sud, među ostalim i Dubrovčaninu Vukosavu Kopiliću koji se tada nalazio u Kozogradu.⁵² Pavao Anđelić bilježi kako o Kozogradu postoje samo oskudne vijesti i na tom mjestu navodi 1444. i 1447. kao godine kada se spominje u izvorima. On se na tom mjestu referira na svojevrsnu zbirku pisanih izvora od rumunjskog medievaliste Nikole Iorge.⁵³ Prve vijesti na koje Anđelić upućuje zapravo su pisma koja su odgovor dubrovačke vlade poslanicima koji su joj se 22. srpnja 1444. javili iz blizine Kozograda. Tom prigodom vlada je dala upute Nikoli Đorđiću i Marinu Restiću da kod bosanskog kralja Stjepana Tomaša potražuju novac, otuđen od strane pokojnog kralja Tvrtka II. Tvrtkovića, te da traže ukidanje novih carina i naknadu zbog nepravdi nanesenih Dubrovčanima u Srebrenici. S obzirom da je kralj Tomaš u to doba trebao poći u rat protiv vojvode Stjepana Vukčića Kosače odlučeno je da dubrovački poslanici kralja prate samo do granice vojvodinog područja. Vijesti iz te godine također govore o nazočnosti Dubrovčana u gradu, ali i o kasnijem premještanju kralja Tomaša iz Kozograda u Bobovac zbog upada osmanske vojske u Bosnu.⁵⁴ Anđelić upućuje i na izvjesni spomen datiran 8. listopada

⁵⁰ Kovačević-Kojić D. 1987. a. 49.

⁵¹ Među brojnim drugim lokalitetima zabilježen je “Козаль до Суходола” u: Thallóczy L. 1914. 17.

⁵² “Similes hoc scripte fuerunt infrascriptis crimilum et vni cui usque coram multatis mutandis: Vochossauo Copilich in Cosao, Radossauo Zrzno in Proxor, Nixe Celubinouich in Cogniça, Rascho Papchouich in Cognoeniça, Rascho Bonauentura in Narente” (17. I. 1434), DAD, Citationes de foris, I, fol. 58. Vidi: Ковачевић-Кojiћ Д. 1978. 79-80.

⁵³ Anđelić P. 1963. a. 176.

⁵⁴ “Le 4 août (1444), Raguse répond aux lettres, datées du 22 juillet, ‘apresso Chosno’, de Nicolas de Giorgio et Marin de Michel de Resti, envoyés au roi de Bosnie, pour demander l’argent arrêté par feu le roi Tvrtko, l’annulation de la nouvelle douane et le redressement des

1447. godine, iz kojeg se može zaključiti kako Dubrovčani odgovaraju na neka pisma koja su dobili iz Kozograda, prema kojim im je vojvoda Stjepan zajamčio djelomičan povrat nekakvog duga, ali uz produženje roka.⁵⁵ Shodno tomu, dalo bi se razmišljati na način da je kralj tih dana boravio u Kozogradu pa je na neki način izvršio pritisak na vojvodu da uredi račune s Dubrovčanima, jer su mu se žalili na njega. Međutim, čini se realnijom mogućnost da se u ovom slučaju ti podatci odnose na Foču (Choza - Coza) i da Dubrovčani zapravo rješavaju dugove s vojvodom na njegovom području.

Podgrađe Kozograda se prvi put spominje 17. ožujka 1449. u svezi s jednom krađom. U tom spomenu je izvjesno da je Đuraš Ljubetković pokrao jednu kutiju od Ruska Tudrovića, zbog čega se ovaj žalio Dubrovčanima. Kutija se tom prigodom nalazila kod dvojice Ruskovih sluga koji su iz Fojnice pobjegli pred Osmanlijama u podgrađe Kozograda. Tada im je pokradena kutija s dukatima i bosanskim novcem, srebrnim dugmadima, naušnicama, prstenjem i srebrnom čašom.⁵⁶ Zadnje vijesti o Kozogradu zabilježio je dubrovački kroničar Jakov Lukarević. On tu navodi kako je u vrijeme sloma Bosanskog Kraljevstva 1463. godine, bježeći pred osmanskom vojskom, kraljica Katarina Kosača-Kotromanić napustila kozogradsku tvrđavu i zaputila se preko Konjica i Stona prema Dubrovniku.⁵⁷ Nakon ovih vijesti teško je dalje pratiti

torts faits aux Ragusans à Srebrnica. 'A quello che se à oppinion che lo prefato rè è per andar contra de vayvoda Stipano', les ambassadeurs pourront l'accompagner jusqu'aux frontières du voévode (...) Le 20 août, réponse aux lettres des ambassadeurs susdits, datées du 22 juillet, 'apresso Chossao' et du 10 août, 'in Bobovac'. Vidi: Iorga N. 1899. II. 405-406. Čini se da su početkom kolovoza u Bosnu upale Osmanlije i napadom ili samom svojom nazočnošću nagnali kralja Stjepana Tomaša da se iz Kozograda premjesti u Bobovac. Vidi: Ђирковић М. С. 1964. б. 78-79.

⁵⁵ Anđelić P. 1963. a. 176. "Le 13 octobre (1447), on répond à ses lettres, datées du 8. 'in Coza'. Stipan avait promis une restitution partielle. Le terme des négociations est prolongé". Vidi: Iorga N. 1899. II. 422-423.

⁵⁶ "Ruschus Tudrouich coram domino Rectore ser Marino Ju. de Georgio fecit lamentum supra Giurach Gliubetchouich famulum Matchi Pripchouich, dicens quod in partibus Bosne dictus Giurach fregit unam capsam dicti Ruschi, quam dimiserat in manibus Obrad Bogossalich et Radiuoi Dobrouich, ipsius famulorum qui cum aufugissent timore Turchorum cum dicta capsam sub castro vocato Chosau. Dictus Giurach venit de nocte et fregit dictam capsam de qua asportavit ducatos septem auri et grossis 26 monete Bosignane et botonos et cercellos argenti et anulos argenti, circha unius libre et unam taciarn argenti unciarum sex" (17. III. 1449), DAD, Lamenta de foris, XXII, fol. 42v. Vidi: Kovačević D. 1952. 275; Drmač M. 2012. a. 16.

⁵⁷ "Ma la vecchia regina Caterina abbandonata Kosalaz, castello di Huoiniza, done s' era

kozogradsku prošlost. Osmanlije su osvojili i srušili Kozograd, pa je danas od svega toga ostala samo gomila ruševina. Unatoč tomu, ipak je do danas ostalo sačuvano zanimljivih usmenih predanja vezanih za Kozograd, koja se i danas prepričavaju u fojničkom kraju.⁵⁸ Kroz prizmu sažetka moglo bi se reći kako je Kozograd jedan od značajnijih gradova srednjovjekovne Bosne jer je bio jedan od kraljevskih gradova u kojem su boravili i Dubrovčani.⁵⁹

Kaštela

Na udaljenosti od desetak kilometara istočno od Fojnice nalazi se srednjovjekovna utvrda Kaštela. Smještena je na stjenovitim obroncima planine Zahor iznad sela Rizvića. Nalazi se na više od 1.500 metara nadmorske visine, na samoj granici razdvajanja fojničke i busovačke općine. O Kaštelima nema sačuvanih pisanih povijesnih izvora. U tom smislu za dodatne informacije trebalo bi temeljito istražiti sam lokalitet. Jedina građa, na osnovu koje su sačuvane određene informacije o prošlosti Kaštela, je usmena predaja. U želji da se sklone i zaštite od osmanskog prodora u Bosnu, bosanski franjevci našli su utočište u pećinama, koje su dali preurediti u utvrđeno arhitektonsko zdanje prilagođeno njihovim potrebama. U tom kamenom ambijentu, nastalom vjerojatno u prvoj polovici XV. stoljeća, ako ne i ranije, sagrađena je svojevrsna srednjovjekovna utvrda s dvije kule koje nose naziv Bijeli i Crni grad.⁶⁰ Lokalitet je vrlo nepristupačan što je sigurno jedan od razloga do danas relativno dobro očuvanog objekta kojeg su koristili franjevci. U prvom planu ova utvrda je bila napravljena kako bi se koristila u svrhu eremitorija (samotišta) fojničkih fratara. Pojedini fratri su se sklanjali u Kaštela kako bi privremeno živjeli isposničkim životom u molitvi i tako, u duhovnom smislu, meditirali. Takve građevine su u to doba inače davali graditi fratri po Europi, a poznatije su La Verna i Fonte Colombo u Italiji. Sredinom XV. stoljeća ova utvrda

ritirata, se ne fuggi in Kogniz in Naron, e caminando à piedi arrinò in Stagno et fattasi lenar da vna fusta, che stana per guardia di quel luo co fu portata à Rausa". Vidi: Luccari G. 1605. 108; Vego M. 1957. 62.

⁵⁸ Neka od predanja je zabilježio: Grđiñ-Bjelokosiñ Л. 1892. 91-94. O usmenoj predaji Kozograda, izvjesne podatke je zabilježio: Palavestra V. 1973. 119-122; Palavestra V. 2004. 176, 177, 186, 187, 241, 242, 290, 291.

⁵⁹ Матасовић J. 1930. 61.

⁶⁰ Batinić V. M. 1913. 22; Palavestra V. 1973. 134-136.

je počela služiti u nešto drukčije svrhe. Sve učestaliji osmanski upadi unutar Bosanskog Kraljevstva dali su ideju fojničkim fratrima da utvrdu iskoriste kao skrovište i sklonište.

Prema predanju, u kaštelsku utvrdu sklonili su se fratri iz fojničkog franjevačkog samostana nakon što su Osmanlije 1463. zauzele Kozograd i Fojnicu. Navodno je s njima bio znameniti bosanski franjevac Anđeo Zvizdović koji je upravo iz ove utvrde krenuo i stigao u mjesto Milodraž gdje ga je s vojskom dočekaao sultan Mehmed II. Osvajač. Po Zvizdovićevom dolasku u to mjesto sultan mu je predao Ahdnamu, dokument koji je jamčio slobodu kretanja, imovinsko posjedovanje i vjeroispovijedanje, kako za Crkvu tako i za katolike u Bosni.⁶¹ S tim u vezi značaj Kaštela u kojima u to vrijeme borave fojnički fratri postao je još veći kako u kulturno-povijesnom, tako i u religijskom životu. Vrijedno spomena je i to da, prema narodnom vjerovanju, u jednoj od spomenutih kaštelskih kula postoji neka podzemna prostorija s željezenim vratima u kojoj je skriveno blago. Iz nekog razloga u selima Pridole (koja su relativno blizu Kaštela) česta je narodna predaja o skrivenom blagu u Kaštelima. Priča lijepo zvuči, ali ipak u unutrašnjosti kula nema ni podzemne prostorije niti željeznih vrata. Teško je reći kako je predaja nastala, ali se može pretpostaviti kako u ovom slučaju blago ima metaforičan kontekst i da su u ovo staro doba franjevci sami po sebi bili narodno blago koje je nekad boravilo u Kaštelima.⁶²

Milodraž (Милодражи, Milodraši, Milodraxe)

Današnji Milodraž je selo u općini Kiseljak, a nalazi se desetak kilometara s lijeve strane puta koji vodi od Kiseljaka do Busovače. Iako je selo u općini Kiseljak, ono je na takvom geostrateškom položaju da je jednako udaljeno od Kiseljaka, Busovače, Fojnice i Visokog. Bez obzira na oskudnu izvornu građu, literatura o Milodražu je ipak prilično brojna.⁶³ Međutim, ostalo je prilično nejasno što je to točno podrazumijevao Milodraž u srednjem vijeku i koja

⁶¹ Šabanović H. 1949. 200-208.

⁶² Drmač M. 2011. a. 18.

⁶³ Pod izvornom građom podrazumijevaju se uglavnom dokumenti iz Državnog arhiva u Dubrovniku, i to oni koji su manje-više prezentirani i upotrebljavani u dosadašnjoj objavljenoj literaturi. Prošlošću Milodraža indirektno su se bavili: Jireček K. 1879. 31; Batinić V. M. 1913. 22; Динић J. M. 1955. a. 77-79; Anđelić P. 1973. a. 237-238; Živković P. 1981. 122-123; Čošković P. 1988. 104-112.

mu je bila uloga. Arheološka iskopavanja, uz odobrenja i projekte određenih ovlaštenih institucija, još nisu vršena tako da praktično nema nikakvih materijalnih nalaza s lokaliteta. Međutim, s obzirom na evidentne kraljevske boravke u Milodražu,⁶⁴ trebalo bi pretpostaviti da su na lokalitetu postojali i odgovarajući prateći objekti. Kako je zabilježeno u izvorima, svi događaji na Milodražu uglavnom su se odvijali u kasno proljeće i ljeto,⁶⁵ tako da je moguće da se tu nalazio ljetni dvor bosanskog kralja. Takav dvor mogao je biti sagrađen od drveta, pa bi se tu moglo kriti i opravdanje zašto na samom lokalitetu nisu sačuvani materijalni tragovi objekata koji su razoreni nakon 1463. godine. Povjesničar Sima Ćirković također ostavlja dojam nesigurnosti kada je riječ o Milodražu. On navodi kako je to bilo mjesto gdje su bosanski vladari izdavali isprave, a također je imalo neku ulogu u vjenčavanju i krunidbi kraljeva i kraljica. Mišljenja je da tu nije postojao nikakav dvor već se povremeno postavljalo naselje šatora.⁶⁶ U blizini Milodraža oveći kompleks brežuljkastog zemljišta u području današnjeg sela Jehovac i danas nosi ime Kraljevac. U predjelu samog Milodraža jedan zemljišni kompleks zove se Hase. Isti je možda od kraljevskog posjeda pretvoren u vlasništvo osmanskog sultana. Tu je i zemljište Zgon, koje je također moglo pripadati kraljevskom posjedu.⁶⁷

U spomenutoj ispravi ugarskog kralja Bele IV. Arpadovića iz 1244. godine, zabilježeno je mjesto Mel i crkva sv. Kuzme i Damjana. To je bio također jedan od posjeda koji je bosanskoj biskupiji i kaptolu dao bosanski ban Matej Ninoslav, a isti čin darivanja potvrdio ugarski kralj.⁶⁸ Povjesničar Konstantin Jireček je poistovijetio ovaj Mel s kasnijim kraljevskim sjedištem u Milodražu,⁶⁹ što se poslije često uzimalo zdravo za gotovo. Međutim, u historiografiji odavno je prepoznat problem ubikacije nekih od lokaliteta pobrojanih u ovom dokumentu, zbog čega, treba priznati da Jirečekova teorija ostaje na nivou pret-

⁶⁴ Miklosich F. 1858. 316-318; Стојановић Љ. 1929. I/1. 504-509.

⁶⁵ Стојановић Љ. 1929. I/1. 504-509; Iorga N. 1899. II. 242; Šabanović H. 1949. 205; Динић Ј. М. 1955. а. 78.

⁶⁶ Sima Ćirković ne navodi imena kraljeva i kraljica čija se krunidba eventualno obavila u mjestu Milodraž. Vidi: Ćirković S. 1989. 63; Ćirković S. 1997. 438.

⁶⁷ Anđelić P. 1973. а. 238.

⁶⁸ "Item in Mel apud ecclesiam ss. Cosme et Damiani". Vidi: Theiner A. 1863. I. 296-298.

⁶⁹ Jireček K. 1879. 31.

postavke.⁷⁰ Povjesničarka Nada Klaić je čak dovela u pitanje vjerodostojnost ove isprave, tako da sve to upućuje na oprez i širu kontekstualizaciju u razumijevanju i čitanju teksta iz ovog dokumenta, a pogotovu literature nastale na takvoj podlozi.⁷¹

Milodraž je prvi put zabilježen u ispravi bosanskog kralja Tvrtka II. Tvrtkovića, koja je bila upućena Dubrovčanima. Kralj im u dokumentu potvrđuje sve isprave svojih vladarskih prethodnika. Dubrovački poslanici se obvezuju da će Bosanskom Kraljevstvu davati srpski dohodak u vrijednosti od 2.000 perpera na Dmitrov dan i još 500 na Vlahin dan u ime grada Dubrovnika, kako su davali i ranije. Kralj je ovu ispravu izdao 18. kolovoza 1421. u Milodražu, ali je sama odluka izdavanja donesena ranije u podgrađu Visokog. Svjedoci ovog događaja bili su: vojvoda Sandalj Hranić, vojvoda Vukmir, župan Dragiša Dinjičić, knez Pribić, vojvoda Juraj Vojsalić, pristav dvorski knez Petar Klešić, knez Juraj Dragičević i njihova braća.⁷² Ovaj dokument nije nikakav neobičan pravni akt u odnosu na druge koje su bosanski vladari i ranije izdavali Dubrovčanima.

Kreševo (Крешевс, Chreseuo)

Današnje Kreševo smješteno je na uskoj uzdolini između brdâ i svoj postanak veže za staru rudarsku tradiciju. Prema utvrđenim tragovima tu su još stari Rimljani eksploatirali srebro, željezo, bakar i drugu rudu.⁷³ U doba Bosanskog Kraljevstva, Kreševo predstavlja značajnu upravnu i privrednu sredinu. Obuhvata srednjovjekovnu utvrdu, rudarsko naselje, trg i carinu u kraljevoj zemlji, gdje je bila i povremena kraljevska rezidencija.⁷⁴ Zapadno od današnjeg Kreševa uzdiže se strmi brijeg na čijem vrhu stoje ostatci srednjovjekovnog utvrđenja, koje je vjerojatno sagrađeno upravo u danima Bosanskog Kraljevstva.⁷⁵ Utvrda je imala oblik nepravilnog izlomljenog trokuta čiji su se kutovi nalazili na sjevernoj, južnoj i zapadnoj strani. Postavljena je na

⁷⁰ Draganović K. 1942. 747-751; Hadžijahić M. 1970. 289-296.

⁷¹ Klaić N. 1976. 470-472; Klaić N. 1994. 111-115.

⁷² Miklosich F. 1858. 316-318; Стојановић Љ. 1929. I/1. 504-509; Anđelić P. 1984. b. 148, 288.

⁷³ Imamović E. 1972. 202.

⁷⁴ Buzuk A. 2003. 105-117; Kurtović E. 2011. 28.

⁷⁵ Basler Đ. 1954. 303; Dumbović V. 1999. 405.

zaravni brežuljka u pravcu istok-zapad, pa je poprimila vrlo izdužen oblik.⁷⁶ Od ostataka utvrde danas se malo toga vidi.

Desanka Kovačević-Kojić smatra da je područje Kreševa inače jedno od najpoznatijih rudarskih središta na području Bosne u XIV. i XV. stoljeću, a prvi put se u izvorima spominje 10. listopada 1381. godine. Ona navodi kako je to zadugo i jedini podatak o Kreševu koji nudi vijesti koje se odnose na kreševske rudokope iz čega se može zaključiti da je tu u to vrijeme rudarska djelatnost već funkcionirala. Shodno tomu, ona u signaturi navodi jedan dokument iz Državnog arhiva u Dubrovniku koji se nalazi unutar serije *Intentiones Cancellariae*.⁷⁷ Ove informacije o Kreševu su se kasnije u historiografskoj produkciji uzimale uglavnom točnim, te se nikad nisu dovodile u sumnju. Međutim, dokument u literaturi nije dobro datiran, u njemu uopće nema govora o rudarstvu, a najvjerojatnije se ni ne odnosi na Kreševo. Teško je objasniti kako je došlo do greške u interpretaciji ovog izvora, ali u samom dokumentu je zapravo evidentirana, 10. studenog 1381. godine, pljačka tkanina (dva komada vrijednosti 4 perpera) i jednog luka sa strijelama, koju je izvršio izvjesni Dragoš. Toponim "Ciresniuo" koji se u tom dokumentu navodi ne može biti "Cresseuo" (Kreševo).⁷⁸

Prema ovom tumačenju trebalo bi onda odgovoriti na pitanje kada se prvi put spominje ovo mjesto?! Kreševo se inače u dokumentima dubrovačke kancelarije spominje više puta tijekom XV. stoljeća, ali se čini (na osnovu dostupne građe) da je prvi put zabilježeno 16. ožujka 1407. godine. Taj podatak se odnosi na prijevoz 100 tovara soli koji je ugovorio Radoslav Obradović s Vlahom Burmazom Pribačem Nikolićem (ili do Prače, ili do Kreševa ili do Dobruna). Pribač bi za prijevoz trebao dobiti polovicu od prevezene soli. Pored toga on bi dao još dva konja za jahanje i tri konja za tri tovara tkanina koje bi bile dostavljene u jedno od tri gore navedena mjesta ("ad unum ex dictis tribus

⁷⁶ Redžić H. 2009. 136.

⁷⁷ Kovačević D. 1961. 25; Ковачевић-Кojiћ Д. 1978. 39.

⁷⁸ "Bosich Cohostoich coram domino Rectore ser Stephanni de Sorgo et eius curiam conqueritur supra Dragos hominem de zuppam Arachoç Pripřeçapris (?) de Ciresniuo, dicens quod predicti acceperit mihi de manibus violenter duo brachia panni quem dixit valere yperperos quatuor et unum arcum a sagittis. Testes: Ratcho Lenccha, Qualec Stoghinch" (10. XI. 1381), DAD, *Intentiones Cancellariae*, I, fol. 87.

locis“), a za ta tri tovara cijena prijevoza bi bila tri modija soli.⁷⁹ Kreševo se kao mjesto također spominje u jednom dokumentu dubrovačke provenijencije 28. svibnja 1415. godine. Tom prigodom se izvjesni Hranič Mioković obvezao, kako će trojici Dubrovčana (Pribinji Marojeviću, Gojislavu Stančiću i Dobrašinu Veselkoviću) prevesti iz Dubrovnika u Kreševo ili u podgrađe Visokog 130 tovara tkanine i mrčarija (raznih artikala).⁸⁰

Kreševska utvrda je nesumnjivo imala i svoje podgrađe (Sotocresseuo) koje je nastalo kao rezultat dinamičnog razvoja obrta i trgovine. Prema riječima epigrafa Marka Vege podgrađe Kreševa se prvi put spominje 1420. godine.⁸¹ On se tu referira na podatke Nikole Iorge, pri čemu s tim u vezi Iorga bilježi kako Dubrovčani odgovaraju na neka pisma poslana iz “sotto Crisgneuo”, 2. srpnja 1430. godine.⁸² Očigledno, Vego nije dobro datirao podatak, a nije

⁷⁹ “Pribez Nicholich vlah de cathono de Bormaxi facit manifestum quod ipse promittit et se obligat Radoslao Obradouich infra octo dies post festum Pascatis proxime venturos venire Ragusium cum centum equis et ibi caricare in Ragusii dictos centum equos sale quod debeat cum dictis equis portare in uno trium locorum, videlicet, aut in Praza aut in Cresseuo aut in Dobrun ad voluntate dicti Radoslauri et dictus Pribez debet habere medietatem dicti salis, promittens dictus Pribez non relinquere salmas aliqua ocaxione. Et ultra dictos equos ponossii dictus Pribez tenetur concedere dicto Radoslao duos equo sine aliquo naulo, item tenetur dictus Pribez tenetur tres equos bonos et sufficientis pro tribus salmis pannorum ponandorum ad unum ex dictis tribus locis. Et pro qualibet salma pannorum debet habere pro suo naulo tria modia salis cum pacto quod dictus Pribez non possit accipere de Ragusio cum medietatem pro sua parte nixi quoniam Radoslaurus scripserit Ragusium esse ad locum ubi intendit ire. Renuntiando” (16. III. 1407), DAD, Diversa Cancellariae, XXXVI, fol. 158. Modij (modius) je iznosio 42-43 kilograma. Vidi: Lučić J. 1989. 9.

⁸⁰ “Crainich Miochouich promisit et se solemniter obligauit Pribigne Maroeuich, Goislao Stancich et Dobrasino Veselchouich presentibus et stipulantibus cum equis centum triginta bonis et sufficientibus portare recto tramite hinc usque in Creseuo vel Subuisochi ad unum dictorum locorum que elegerint dicti mercatortes, mercancias quas sibi dabunt. Et si aliqua gentes armorum superueneiret quod ipse cum comitiua sua nullo modo debeant deffere dictas mercancias, scilicet, cum ipsis ire quocumque ipsos duxerint dicti mercatores et custodient bene dictas mercancias quod non accipiatur aliquid furtum. Et hoc ideo quia dicti mercatores promiserunt dare sibi per singulam salma pannorum yperperos tres cum dimidio et pro salma olei et pissium yperperos tres et sal ad medietate. Renuntiantes” (28. V. 1415), DAD, Diversa Cancellariae, XL, fol. 170v. Vidi: Kovačević D. 1961. 62. bilj. 116; Anđelić P. 1984. b. 145; Kurtović E. 2014. 272. bilj. 981.

⁸¹ Vego M. 1957. 64.

⁸² “Le 7 juillet, Raguse répond aux lettres de Resti, datées du 2, ‘sotto Crisgneuo’”. Vidi: Iorga N. 1899. II. 269.

prepoznao ni to da se isti zapravo ne odnosi na Kreševo. Dakle, ovo mjesto “sotto Crisgneuo” se ne odnosi na kreševsko podgrađe, jer je dubrovačka kancelarija toponim Kreševo uvijek bilježila kao “Creseuo, Cresseuo, Chreseuo”. U tom smislu može se zaključiti da se u ovo vrijeme u Bosni očito spominje (u dubrovačkim knjigama) još neko mjesto koje ima sličan naziv Kreševo.

Čini se da je podgrađe Kreševa prvi put zabilježeno u jednoj tužbi koja je sačuvana u dubrovačkim knjigama. Tom prigodom je 1. svibnja 1432. Živko Miletić optužio dvojicu braće, Kozoja i Radovana Kristića za pljačku srebra izvršenu u podgrađu Kreševa. Navodno je Živko kod braće ostavio srebro u bisagama, težine 20 libara i 8 unča, koje su mu otuđili.⁸³ U jednom dubrovačkom dokumentu je 16. prosinca 1433. evidentirano kako Dubrovčani traže od vojvode Sandalja da zaštiti njihove trgovce u Kreševu.⁸⁴ Samo na osnovi ovog izvora ne može se pouzdano tvrditi od koga im je konkretno bila nužna zaštita. Što se tiče podgrađa Kreševa, ono se ponovo spominje u jednoj ispravi 12. kolovoza 1434. koju je uputio vojvoda Juraj Vojsalić vlasteoskoj porodici Jurjevićima.⁸⁵ Podatci dubrovačkog Velikog vijeća, 13. kolovoza 1435. bilježe kako Dubrovnik potražuje od Srebrenice izvjesni povrat poreza zbog toga što se grad nalazi u Bosni. Navodno u ostalim bosanskim mjestima kao što su podgrađe Visokog, Deževica, Fojnica i Kreševo trgovci nisu morali plaća-

⁸³ “Ziuchus Millethich coram domino Rectore ser Alouisio de Goze conqueritur supra Chozoe et Radoanum fratres Cristich habitantes in Sotocresseuo. Eo quia dum ipse Ziuchus posuisset in camera habitationes dictorum fratrum libras viginti argenti et onzias VIII in ligaciis eius duabus positas in duobis bisaciis, quod argentum dictus Ziuchus posuit in dicta camera de sciencia Radoani suprascripti, dum Chozoe et Radoanus acceperunt dictum argentum extra dictas bissacias, quod argentum dicitur ipsi fratres se non habuisse” (01. V. 1432), DAD, Lamenta de foris, IX, fol. 42. Libra (litra) ima 327,932 grama, a sastoji se od 12 unča (1 unča = 27,328 grama) ili 72 aksada (1 aksad = 4,55 grama), pri čemu se jedna unča sastoji od šest aksada. Vidi: Решетар М. 1924. I. 75-76, 107. Povjesničar Esad Kurtović je detaljno prezentirao ovaj slučaj u: Kurtović E. 2011. 29.

⁸⁴ “Prima pars est de dando libertatem domino Rectore et suo minori consilio recomendadi voivode Sandagl et aliis quibus erit necesse mercatores nostros qui stant in Creseuo, prout ipsi domino rectori et consilli suo videbitur” (16. XII. 1433), DAD, Consilium Rogatorum, V, fol. 180. Vidi: Živković P. 1981. 168.

⁸⁵ “Ва име вѣдѣца и сина и дѣха света амен. ми боевода Юран, милостью божишмъ боевода долнихъ краи и веѣе (...) да ѣчинисмо милость нашѣ братъи нашои много лѣвимои, боеводи Паблѣ и кнезѣ Николи и кнезѣ Влатѣ Юрьевичемъ (...) и на чедихъ ихъ писанъ подѣ Крешевомъ двѣдѣста мисеца .ви. дань, мита господна”. Vidi: Miklosich F. 1858. 377-379; Dumbović V. 1975. 82.

ti carinu.⁸⁶ Bilješke iste institucije 18. siječnja 1442. upućuju na zaključak da je bosansko srebro za Dubrovčane postalo preskupo. Da bi spriječili kralja u uvođenju novih privrednih mjera oko srebra, pribjegavali su raznim represijama. Svojim trgovcima su zabranili izvoz ovog plemenitog metala iz svih krajeva Bosne, a posebno iz četiri kraljeva rudnika: Deževica, Fojnice, Kreševa i Dusine. U slučaju da netko prekrši ovu zabranu, bile su predviđene veoma oštre kazne, oduzimanje čak 20% od posjedovanog srebra.⁸⁷

Sljedeći dokument je 3. rujna 1444. u Kreševu dao sastaviti bosanski kralj Stjepan Tomaš, u kojem je Kreševo spomenuto kao kraljevski grad gdje su stigli dubrovački poslanici Nikola Žurgović i Marin Rastić.⁸⁸ Tom prigodom kralj je Dubrovčanima potvrdio njihova ranija trgovačka prava u Bosni. Milorad Pribetić podigao je 1. srpnja 1445. tužbu u Dubrovniku protiv Radoja Kozoja, kreševskog kneza. Pribetić je dao izvjesnom Radosavu valturku (topioničaru) novac za 6 libara srebra i dok je Radosav nosio srebro i jednu peču više (peča je komad izlivenog srebra ili bilo koje druge rude) da plati carinu knezu Radoju Kozoju, ovaj mu je srebro oduzeo navodeći da se tu radi o kraljevom srebru.⁸⁹

⁸⁶ “Raguse ordonne de nouvels réclamations contre la douane de Srebreniça: cette ville est, en fin de compte, ‘in Bosna et alli confini de Bosna, et tute le terre et mercadi de Bosna li circumvicini, tanto chia fosse per ruda, quanto chi non, come sono Soto Visochi, Desevize, Coyniza, Cressevo et più altri luogi, tutti sono liberi et franchi et senza tal dohanē””. Vidi: Iorga N. 1899. II. 329.

⁸⁷ “Per proveder sopra il comprar degli argenti in Bossina secondo l’ intenzione de Pregati e secondo la parte sopra dicio presa per beneficio di Ragusa e dei mercanti che tutto l’ argento che da mo in avanti dai Ragusei o quelli che per Ragusei s’ apellano sara comprato o acquistato in Desevizza in Chvoinizza, Cressevo, Dusina et cadauni altri luoghi del Regname di Bossina non possa esser condotto ne portato da essi Ragusei ne chi per Raguseo s’ apella in alcun altro luogo che in Ragusa sotto pena d’ ippi XX per cento a colui che contrafara, della qual pena la meta sia del commune e l’ altro meta sia dell’ accusatore se accusator sara per il quale s’ abbia la verita, et ciascheduno posse accusare””. Vidi: Пуцић М. 1862. II. 163; Živković P. 1981. 193.

⁸⁸ “(...) и тогда придоше въ слави двурь кралевства ми њ Крешево племенити мѡжие славица града Дѡвровника властеле и поклицарие Никола Жѡпъговић и Маринь Растиић с почтеними дарьми и частьми вть реченога града Дѡвровника (...) много ѡмилено просише за всакое ѡвите и законе и словодьцине реченога града Дѡвровника, кое сѡ имали ѡ записихъ и ѡ повелахъ с ртьченими нашими родители и прародителии””. Vidi: Miklosich F. 1858. 427-429; Ђоровић В. 1940. 472; Lovrenović D. 2012. 91.

⁸⁹ “Milorat Pribetich coram domino Rectore ser Jacobo de Gregorio fecit lamentum supra Radoe Chozoe comitem de Chreseuo dicens quod ipse Milorat dederat Radisauo ualturcho denarios pro libris VI argenti et dum dictus Radosauus portaret sibi libras VI argenti et de pluri unam peciam pro soluendo dohanam dicto Radoe Chozoe, ipse Chozoe per uim accepit

U oporuci dubrovačkog trgovca Radića Mišetića, koji je preminuo u Fojnici, evidentirano je 19. lipnja 1449. u podgrađu Kreševa postojanje leprozorijuma, skloništa za gubavce.⁹⁰ Ćiro Truhelka je svojedobno pisao kako se Kreševo spominje i u sudbonosnim danima, u vrijeme osmanske okupacije Bosanskog Kraljevstva, kada su Dubrovčani kraljevom stricu Radiću Kristiću pružili pomoć za obranu grada, tako što su mu 29. svibnja 1463. prodali 200 libara topovskog praha.⁹¹ Međutim, i na ovom mjestu izvor se odnosi na toponim “Cresgneuo”, što ne može biti Kreševo. Hazim Šabanović je oko ovog pitanja iznio vrlo prihvatljiv stav tj. da se toponimi “Crisgneuo i Cresgneuo” ne odnose na Kreševo nego na Črešnjevo kod Konjica.⁹² U ovom smislu čini se da bi i ono mjesto “Ciresniuo”, spomenuto 1381. godine, zapravo moglo odgovarati Črešnjevju.

Tuhelj (Tuchegl, Tuhaglia)

Ruševine grada Tuhelja leže na brdu iznad Bijele rijeke, oko tri kilometra sjeverno od Tarčina. Tuheljom se naziva i čitav kanjon Bijele rijeke (od Tarčina do sastavka s Crnom rijekom).⁹³ Još je dubrovački benediktinac Mavro Orbini, vjerojatno s nekom osnovom u svom djelu “Kraljevstvo Slavena” tiskanom 1601. godine, zabilježio da se župa Luka nalazi u Bosni u blizini grada Tuhelja.⁹⁴ Nekoliko godina poslije, Tuhelj je spomenuo njegov sugrađanin i suvre-

sibi totum id argentum dicens quod ipsum argentum erat regis et noluit quod ipse Radosaus daret ipsi Milorat ipsum suum argentum quod volebat sibi dare. Quare cum ita sit peccit de remedio oportuno sibi subueri” (01. VII. 1445), DAD, Lamenta de foris, XIX, fol. 120. Vidi: Kovačević D. 1961. 156; Kurtović E. 2011. 41.

⁹⁰ U oporuci Dubrovčanina Radića Mišetića se osim u podgrađu Kreševa bilježe leprozoriji u Fojnici, Visokom i Jajcu. “Hoc est testamentum Radiz Missetich deffuncti in Quoyniza (...) Item lasso alli poveri zoe lebrosi in Quoyniza, et in climo et a Vissochi et sotto Cresseuo et a Jaiza a chadauno de questi cinque luoghi nominati a deti poveri a duc. 3, val in summa duc. 15” (19. VI. 1449), DAD, Testamenta Notariae, XIV, fol. 123v-124. Pojedini povjesničari ovu oporuku datiraju u mjesec srpanj, iako je iz iste jasno da se tu radi o lipnju. Vidi: Ćirković S. i Kovačević-Kojić D. 1970. 97.

⁹¹ “Prima pars est concedendo de puluere bombarde comiti Radiz Christich, barbano majestatis regis Bosne, qui est in Cresgneuo. Prima pars est concedendo sibi libras ducentas. Prima pars est concedendo sibi dictum puluerem venditum”. Vidi: Truhelka Ć. 1910. 14.

⁹² Šabanović H. 1959. 121-122; Ковачевић-Кojiћ Д. 1978. 114. bilj. 21.

⁹³ Anđelić P. 1982. 53.

⁹⁴ Mavro Orbini je na tom mjestu kao izvor uporabio “Ljetopis popa Dukljanina” i iskoristio sljedeću rečenicu: “Cresmirus autem frater eius, cum avunculo pugnates, praedaverunt

menik, kroničar Jakov Lukarević.⁹⁵ Da je Tuhelj bio tema i pjesnika potvrđuje činjenica prema kojoj Andrija Kačić-Miošić 1801. spominje Tuhelj između Kreševa i Konjica, što se upravo odnosi na ovo mjesto.⁹⁶

U blizini nekadašnjeg grada danas se doista nalazi selo Luka, stoga je moguće da je Orbini imao pravo.⁹⁷ Analizirajući njegove navode oko Tuhelja dolazi se do dileme kada je riječ o dataciji gradnje utvrde. U svakom slučaju, moguće je da je ona najstarija na području župe Lepenice. Njene ruševine je ukratko opisao i arheolog Vaclav Radimsky, iz čega je uočljivo da su se još 90-ih godina XIX. stoljeća zvale Tuheljgrad.⁹⁸ U neposrednoj blizini tog mjesta nema prostora za smještaj podgrađa, trgovišta ili varoši, a bliža okolina je strma i neprikladna za nastanjivanje. Kada se posmatra geografski izgled okoline, dolazi se do zaključka da je gradu gravitiralo područje oko današnjeg Tarčina. Nije isključeno da je naselje Smučka kraj Tarčina u stvari bilo podgrađe Tuhelja. Naime, to naselje, koje i danas postoji pod istim imenom, spominje se 1428. kao "Smučicha".⁹⁹ Marko Vego bilježi kako su u to mjesto dolazili dubrovački trgovci da bi razmjenjivali robu te da je u njemu bilo odmaralište karavana,¹⁰⁰ ali o ovome nije nađena potvrda u izvorima. O srednjovjekovnom naselju u blizini današnjeg Tarčina govori i nekropola stećaka na lokalitetu Borku.¹⁰¹ S tog područja se račvao glavni trgovački put koji je dolazio iz Dubrovnika i Huma u Kreševo i Lepenicu.

Uscople et Luca et Pleva". Vidi: Mošin V. 1950. 73. Orbinijev tekst na koji je u komentaru sa strane nadodao da se župa Luka nalazi kod grada Tuhelja u Bosni glasi: "Ma Crescimir altro suo fratello, andò in còpagnia del suo zio fratello della sua madre, & faccheggiarono Vscople, Luca, & Preua (...) Luca e' in Bosna apresso la citta di Tuhaglia". u: Orbini M. 1601. 218.

⁹⁵ "Tuchegl citta di Bosna". Vidi: Luccari G. 1605. 20.

⁹⁶ "I rečeni graad Tuhegl (...) visce Smùzke megju Krescevom, i Kogniczem blizu Czarkve Padigmanske". Vidi: Kačić-Miošić A. 1801. 148; Рубарац И. 1890. 267.

⁹⁷ Filipović S. M. 1963. 20.

⁹⁸ Radimsky V. 1891. 53-54; Lovrenović D. 2004. 195.

⁹⁹ "Raguse proteste aussi contre l'accroissement des droits 'a Smučicha et a Cognič'" Vidi: Iorga N. 1899. II. 241.

¹⁰⁰ Vego M. 1957. 156.

¹⁰¹ Bešlić Š. 1971. 172; Mutapčić S. 1988. III. 39.

Crkve

Na prostoru nekadašnje župe Lepenice danas ne postoji nijedna sačuvana crkva iz tog doba. Nema čak ni materijalnih ostataka koji bi takvu građevinu ubicirali na konkretnu lokaciju. Možda se ruševine crkava kriju pod zemljom ili su se zbog slabog kvaliteta građevinskog materijala njihovi ostatci potpuno izgubili. Kako god, na ovome mjestu bit će prezentirana određena saznanja o izvjesnim sakralnim objektima župe Lepenica u onoj mjeri koliko to bude dozvoljavala izvorna građa.

Rotilj (Rocil)

Jedini zabilježeni povijesni podatak o srednjovjekovnoj crkvi u Lepenici nalazi se u već spomenutoj ispravi ugarskog kralja Bele IV. Arpadovića iz 1244. godine. U tom dokumentu ugarski kralj potvrđuje bosanskom biskupu posjed “Item in supra Lepenicha Rocil, ubi est ecclesia sancti Michaelis”.¹⁰² U povijesnoj struci nije bilo spora oko toga da je Rocil iz dokumenta isto što i današnje selo Rotilj kod Kiseljaka. Ipak, još nisu vršena arheološka iskopavanja čiji bi rezultat eventualno potkrijepio takvu tvrdnju, da se u Rotilju doista nalaze tragovi crkve sv. Mihovila i spomenutog biskupskog posjeda, a samim tim i teoriju da su Rocil i Rotilj jedno te isto mjesto.

Današnje selo Rotilj nalazi se u neposrednoj blizini sela Borine. Zanimljivo je konstatirati postojanje stolne hiže u Buhorini gdje je boravio djed Mirohna. On je 20-ih godina XV. stoljeća rukovodio crkvenim poslovima, što se da zaključiti iz njegove isprave sačinjene 1427. u tom mjestu.¹⁰³ Ubikacija Buhorine još uvijek nije u potpunosti razriješena iako Pavao Anđelić smatra da je ona istovjetna s Borinom kod Kiseljaka. Tu tvrdnju temelji na morfološkoj sličnosti naziva (Borina-Buhorina) i osmanskim podacima, prema kojima se današnje selo Borina spominje kao Bohorina.¹⁰⁴ Teorija da su Buhorina i Bohorina isto mjesto nije potpuno pouzdana, ali ako bi se i prihvatila, treba napomenuti i to kako su Rotilj i Borina dvije lokacije koje se danas nalaze unutar svega nekoliko stotina metara, tako da se možda u srednjem vijeku

¹⁰² Theiner A. 1863. I. 298.

¹⁰³ “In Nomine Patris, & Filli, & Sancti Spiritus: Dicit D. Abbas Mirohna (...) scriptum Buhorinae Natiuitatis Christi millesimo quadringentesimo vigesimo septimo”. Vidi: Kercselich B. A. 1770. 258; Šidak J. 1965. 282-297; Čošković P. 2005. 406.

¹⁰⁴ Šabanović H. 1963. 197-198; Anđelić P. 1971. 360; Hadžijahić M. 1974. 470.

obje odnose na jedno te isto mjesto koje je onodobno bilo nekakvo područno vjersko središte.

Podastinje

Podastinje je naselje u općini Kiseljak, koje se nalazi sjeverno od grada. O crkvi u Podastinju, osim toponima Crkvina, govori i vrlo živo narodno predanje o kojemu je nešto zabilježio Pavao Anđelić. Crkva je navodno stajala na samome vrhu stijene na ruševinama stare ilirske gradine i kasnoantičkog refugija. Bila je posvećena sv. Luciji, a u njoj je navodno bio pokopan i jedan biskup.¹⁰⁵ Međutim, sve je to zapravo legenda koja je nastala zbog izvjesne ploče koja se pripisuje tom biskupu i natpisu o crkvi sv. Lucije.¹⁰⁶ Činjenica je da o postojanju crkve na ovome mjestu arheolozi tijekom XX. stoljeća nisu našli nikakve dokaze, a arheolog Đuro Basler je prvi prepoznao o čemu se tu zapravo radi. Naime, ta ploča je rimska nadgrobna stela (koju je opisao arheolog Karl Patch, 1894.) na kojoj je zabilježeno: "C*MANLIVS C*L HONESIMVS ANN*L H*S*E."¹⁰⁷ Dakle, Gaj Manlije Honesimo, a u nastavku ANN*L predstavlja godinu smrti, a H*S*E (hic situs est) ovdje leži. Budući da je stela stajala na vidnom mjestu, stanovnici Podastinja su zadnja slova sa stele (L H*S*E) protumačili kao "Luce".¹⁰⁸ Tako je i nastala legenda o crkvi sv. Lucije, a može se samo nagađati da se to desilo u osmanskome razdoblju kada je katoličko stanovništvo u srednjoj Bosni nastojalo da sačuva svoj vjerski identitet.¹⁰⁹

Donja Lepenica

Narednih nekoliko crkava nalazilo se na različitim lokacijama, stoga su na ovom mjestu generalno ubicirane na područje Donje Lepenice, kako se i zvala čitava oblast unutar župe u srednjem vijeku. Ime jedne livade na sjevero-

¹⁰⁵ Anđelić P. 1982. 55.

¹⁰⁶ "Ploču je navodno 80-ih godina XIX. st. nekuda po noći odvuкао austrijski natporučnik Dumičić. Nadalje kazuje pobožni narod, da je sutradan nadošlo vrijeme, koje im je pobilo usjeve, a starac, koji je s Dumičićem ploču otkopao i odvuкао, je sutradan preminuo od kapi". Vidi: Mandić M. 1925. 64.

¹⁰⁷ Patch K. 1894. 344.

¹⁰⁸ Basler Đ. 1954. 302; Zanimljivo je spomenuti da postoji Crkvina sv. Lucije i kod Bosanske Krupe. Vidi: Raunig B. 1988. II. 17.

¹⁰⁹ Drmač M. 2011. b. 3.

zapadnom dijelu sela Paleža glasi Kaludre. Korijen riječi upućuje na neki stari manastir ili manastirski posjed, mada arheološki tragovi na tom prostoru nisu pronađeni. Živa i raširena predaja kaže da je u selu Donjim Draževićima neka- da stajala crkva posvećena sv. Ivi. Navodno se nalazila na prapovijesnom tumu- lu, kraj današnje osnovne škole. Pavao Anđelić bilježi da se u Han-Ploči neka- da nalazila pravoslavna crkva. Osim toponima, nejasne tradicije i određenih drugih karakterističnih okolnosti (nekropola sa stećcima, staro naselje) nema nikakvih naročitih podataka o nekadašnjoj crkvi na Ocrkavki u Homolju.¹¹⁰

Ostružnica

Prvi osnutak samostana i crkve u fojničkom kraju trebalo bi tražiti upra- vo u vrijeme kada su u fojničkom kraju rudu kopali Dubrovčani i Sasi koji su uglavnom bili katolici.¹¹¹ Prvenstveno zahvaljujući njima, prema predaji, u Ostružnici bila je sagrađena crkva sv. Katarine,¹¹² o čijem onodobnom po- stojanju nema drugih izvora. S obzirom na takvu činjenicu ne može se dublje zalaziti u teoriju oko ovog objekta, izuzev toga kako se ona kao i nijedna dru- ga crkva ovog područja nije sačuvala u osmanskome razdoblju. Zanimljivo je spomenuti i to da su prije 1463. u ovom području rudari dio od iskopane rude davali Crkvi. Dobivenu rudu fratri su potom prodavali, da bi nabavili potrep- štine za sebe i svoju braću. Između ostalih, to je bila praksa i ostružničkih rudara.¹¹³

Fojnica

Lokacija na kojoj se nalazila srednjovjekovna crkva sv. Marije se mijenjala. O njenom premještanju govori nam jedno zanimljivo narodno predanje, koje je zabilježeno u Fojnici, a ono glasi: "Najprije je crkva bila nasred Fojnice, na mjestu gdje je sada glavna čaršijska džamija. Kada su Turci došli, prenesena je na 'Crkovišće', kod raskrižja putova koji idu u sela Tješilo i Prokos, gdje je sada

¹¹⁰ Anđelić P. 1963. a. 177-178.

¹¹¹ Kovačević-Kojić D. 1995. 38; Lovrenović D. 1999. 177.

¹¹² "Usred ovog polja stoji ostruška džamija, po svoj prilici sagrađena na ruševinama kršćanske crkve, jer se pripovjeda, da je tu u blizini, kraj same današnje ceste stajala crkva sv. Katarine". Vidi: Batinić V. M. 1913. 13.

¹¹³ Mikolji V. 1969. 42.

muslimansko groblje”.¹¹⁴ Ono što je mnogo pouzdanije je činjenica da je poslije rušenja samostana i crkve sv. Marije 1520/21. godine, novi sakralni kompleks preseljen na današnje mjesto, pod brdom Križ.¹¹⁵ Nostalgični pristup proučavanju rane crkvene povijesti fojničkog kraja, fratra Mije Batinića, smješta gradnju prvog samostana u XIV. stoljeća,¹¹⁶ ali on svoju tvrdnju nije adekvatno potkrijepio izvorima. Prema riječima Desanke Kovačević-Kojić, taj srušeni samostan bio je podignut tek u prvoj polovici XV. stoljeća. Na ovom mjestu je najbolje osvrnuti se na izvore, od kojih je referentan popis kustodija i samostana Bosanske vikarije, od strane pape Bartolomeja Pizanskog iz kojeg se da zaključiti kako u periodu do 1385.-1390. nije bilo fojničkog samostana.¹¹⁷ Da je postojao on bi ga u svom popisu nesumnjivo spomenuo. Prema pismu generala franjevačkog reda Vilima Kazalijskog upućenog bosanskom vikaru Ivanu zvanom Prozobu (gvardijanu Deževica i Fojnice), prilično je izvjesno da je samostan postojao 1435. godine.¹¹⁸ Na osnovi ovih podataka nije teško zaključiti kako su fojnička crkva i samostan sagrađeni na koncu XIV. ili početkom XV. stoljeća.

Kreševo

Talijanski isusovac Daniel Farlati je u XVIII. stoljeću zabilježio određene podatke koji se prema njegovim riječima odnose na Kreševo. On navodi kako je 1141. Kreševo bilo bogata i napučena varoš u kojoj je stolovao bosanski biskup Vladislav. U tekstu se dalje spominju još tri biskupa koji su ovdje nakon Vladislava službovali, a to su bili: Milovan, Radigost i Daniel.¹¹⁹ Prema riječi-

¹¹⁴ Palavestra V. 1973. 109.

¹¹⁵ Na osnovu jednog osmanlijskog dokumenta iz 1527. pouzdano se zna kako je fojničkim rudarima dozvoljeno da mogu ponovno podići crkvu, koja je bila porušena “prije šest ili sedam godina”, tj. 1520/21. godine. Vidi: Batinić V. M. 1885. 78-79; Batinić V. M. 1913. 21; Kovačević-Kojić D. 1987. a. 52.

¹¹⁶ Batinić V. M. 1913. 20.

¹¹⁷ “Custodia Bosnae habet locum Curiae Bani; Sancti Nicolai; locum Lascrovae(n) et locum Plumbi”. Vidi: Pisa de B. 1906. 555; Kovačević-Kojić D. 1995. 34; Zirdum A. 2005. 513.

¹¹⁸ “Item litteras et gracias concessas fratri Joanni, Prozob dicto, de gwardiania duorum locorum, scilicet Dezewyza et Howoiza”. Vidi: Fermendžin E. 1892. 149-150.

¹¹⁹ “Sedem episcopalem (Vladislaus), ut reperio in adversis Mss. Riceputi, apud Krescevum constituit, in urbe Verbasio et Bosnae amnibus fere intermedia, quae tunc numero tectorum et incolarum frequentia, copiaque divitiarum florebat”. Vidi: Farlati D. 1769. IV. 43; Strukić I. 1899. 9. bilj. 1.

ma kreševskog fratra Ignacija Strukića, upravo su u Danijelovo vrijeme ojačali patareni, koji su se okrenuli protiv katolika u Bosni i tom prigodom srušili biskupsku crkvu i dvor, ubili biskupa i svećenike, a kreševsku varoš spalili i razorili.¹²⁰ Povjesničar Ferdo Šišić je ustanovio da se u ovom slučaju radi o pogrešci, te da se priča o ovim biskupima ni u kojem slučaju ne može vezati za Kreševo.¹²¹ On je tu doista bio u pravu, ali svoju kritiku nije uspio najjasnije argumentirati i prezentirati. Pomutnja je nastala u onom momentu kada je Farlati ove biskupe povezo s Kreševom. Kako se čini, on je zapravo otišao u stranputicu čitajući riječi Jakova Lukarevića koji je u XVII. stoljeću zabilježio kako je bosanski biskup Milovan 1153. stolovao u Kreševcu/Kruševcu u Bosni kao sufragana dubrovačkom nadbiskupu.¹²² Očito je Farlati ovo mjesto pretpostavkom povezo s Kreševom kao što je i ostale bosanske biskupe (Vladislava, Radogosta i Danijela) tog razdoblja, o kojima je našao podatke koje su zabilježili Mavro Orbini i kroničar Andrija Zmajević, vezao za istu lokaciju.¹²³ Ova krivudava putanja kojom je hodio Farlati napravila je štetu i u kasnije nastalim historiografskim štivima jer se nerijetko pisalo kako se Kreševo prvi put spominje 1141. godine, što je potpuno netočno. Prema tome, nameće se pitanje, gdje je onda to mjesto u kojemu su u XII. stoljeću stolovali bosanski biskupi?! Čini se da bi taj Kreševac/Kruševac mogao biti isti onaj srednjovjekovni grad, koji se nalazi na obroncima planine Pogorelice između Fojnice i Konjica o kojemu je svojedobno određene podatke zabilježio Pavao Anđelić.¹²⁴ Čak je o tom gradu i u usmenom predanju ostala sačuvana priča, kako je on postojao u vrijeme dok su još u Bosni vladali banovi.¹²⁵ Iz svega ovoga može se zaključiti

¹²⁰ Strukić I. 1899. 10; Buzuk A. 2003. 106.

¹²¹ Šišić F. 1903. 329-330.

¹²² "Dopò questo Barich Bano di Bosna, tenuta in alcune occorrenze la parte di Milovan Vescouo di Kresceuz suffraganeo dell' Arciuescio di Rausa". Vidi: Luccari G. 1605. 19. U komentaru sa strane je zabilježeno "Milouan Vescouo di Krusceuz". Luccari G. 1605. 19; Farlati D. 1769. IV. 44.

¹²³ "1141. confirmato ad Adrea Luchese Archiuescouo di Rausa, nel qual tempo era Vescouo (...) in Bosna Vuladislauo". Vidi: Orbini M. 1601. 247; "Onde l' anno 1171. venèdo à Rausa Radogost Vescouo di Bosna". Vidi: Orbini M. 1601.350; "1201. Дано, босански бискуп, који је с великом части примио у своју државу неке полуверце прогнане из Сплита и Трогира". Vidi: Змајевић А. 1996. II. 308; Farlati D. 1769. IV. 43-46.

¹²⁴ Anđelić P. 1958. 214-216.

¹²⁵ Palavestra V. 1973. 147.

da o kreševskom samostanu u ovo doba još nema ni govora. Kreševski fratar Stjepan Buljan primjerice bilježi kako se ne zna kada i od koga je samostan sagrađen, ali se pouzdano zna da je to bilo u XIII. stoljeću. Dalje navodi kako je objekat bio posebna ljubav posljednje bosanske kraljice Katarine i kako su ga Turci spalili 1463. godine.¹²⁶ Ova melankolična priča također nema uporište u povijesnim izvorima, osim činjenice da su Osmanlije uništile samostan. Sve u svemu, bit će da je kreševski samostan sagrađen u vrijeme kad i fojnički.¹²⁷

Stećci

Prostor srednjovjekovne župe Lepenice spada među bogatije dijelove Bosne i Hercegovine kada je riječ o brojnosti stećaka. Povjesničar Dubravko Lovrenović tvrdi kako područje središnje Bosne s ukupno 4.758 evidentiranih stećaka predstavlja jednu od najreprezentativnijih oblasti srednjeg vijeka.¹²⁸ Ovaj podatak ne može biti apsolutno relevantan i konstantan, zbog toga što gotovo svakodnevno vrebava opasnost da se negdje može oštetiti ili uništiti pokoji stećak. Ipak, ako se i ugrubo prihvati ovakva informacija, opće brojno stanje navedenog područja je više nego zadovoljavajuće u odnosu na pojedine druge predjele u kojima se nalaze stećci. Župa Lepenica spada u zapadno područje središnje Bosne (Kiseljak, Kreševo i Fojnica) i prema istraživanju Pavla Anđelića u tom kraju se koncem 50-ih godina XX. stoljeća nalazilo 35 nekropola s oko 700 stećaka.¹²⁹ Međutim, treba naglasiti i to da Anđelić u ovom slučaju nije obuhvatio sve nekropole. Ovaj broj od 700 stećaka se odnosi uglavnom na kiseljačku općinu, a u sastavu župe bili su i Fojnica i Kreševo. U ove dvije općine je nešto kasnije evidentirano još blizu 200 nadgrobnika, tako da bi ih prema općim stručnim evidencijama na ovom području trebalo biti do 900.¹³⁰ Unatoč ovim podatcima, ne treba zanemariti činjenicu da su oni rezultat istraživanja koja su vršena relativno davno. U tom smislu ovi podatci danas nisu pouzdani, jer je veliki broj nekropola otada oštećen i uništen, dok mnogi

¹²⁶ Buljan S. 1997. 12.

¹²⁷ Kovačević-Kojić D. 1987. a. 52.

¹²⁸ Lovrenović D. 2010. 256.

¹²⁹ Anđelić P. 1963. a. 178-183.

¹³⁰ Pavao Anđelić je svojedobno evidentirao oko 700 nadgrobnika u općini Kiseljak, dok ih je na području Fojnice i Kreševa bilo još gotovo 200 komada. Vidi: Bešlagić Š. 1967. 44-45.

stećci ovog kraja nikad nisu niti bili evidentirani u stručnoj literaturi. Dok se god ne sačini detaljno i novo prebrojavanje nadgrobnika, teško će se znati precizan broj spomenika u župi Lepenici, iako bi on mogao biti između 600 i 800. Neke od ovih nekropola su posjećene dok je nastajao ovaj rad i razmatrano je njihovo opće stanje na licu mjesta, pa je potrebno reći nešto više o tome.

Kiseljak

Preko puta Osnovne škole “Kiseljak” u Kiseljaku (kod Partizanskog groblja), nalazi se velika srednjovjekovna nekropola stećaka, koja je u literaturi evidentirana pod jednostavnim nazivom “Kiseljak”.¹³¹ Izgleda da je arheolog Vejsil Ćurčić prvi zabilježio izvjesne podatke o ovom groblju još 1944. godine, ukazujući na jedan ukrašeni stećak sa motivom nadžaka.¹³² U toj tvrdnji ga je uspješno demantovao Đuro Basler s obrazloženjem kako su to oružje u naše krajeve donijele tek Osmanlije, te da njegove prve prikaze susrećemo zapravo na nišanima.¹³³ Pavao Anđelić je u svojim studijama prvi ukazivao na značaj ovog groblja. Svojedobno je navodio kako na tom lokalitetu ima lijepih primjeraka sarkofaga, sanduka i ploča, od kojih su dva stećka ornamentirana motivima djedovskog štapa i svastike.¹³⁴ Povjesničar kulturnih spomenika Šefik Bešlagić je, također, bez imalo sumnje, bio na ovom lokalitetu i u svojoj studiji “Stećci centralne Bosne” iznio rezultate tog terenskog istraživanja. Zabilježio je kako nekropola ima 99 stećaka, od čega 6 u obliku sljemenjaka, 88 u obliku sanduka i 5 u obliku ploča. Tada je procijenio da su spomenici uglavnom dobro obrađeni, ali djelomično oštećeni i u zemlju utonuli. Orijentirani su prema pravcu zapad-istok, osim 18 primjeraka koji leže prema pravcu sjever-jug. Inače su svrstani u nizove okomito na glavni pravac orijentacije. Bešlagić je za razliku od Anđelića uočio pet ornamentiranih stećaka, a osim već spomenuta dva motiva tu su predstave čaše, štita i kruga-sunca. Spomenuti motiv djedovskog štapa Bešlagić zapravo prepoznaje kao čekić,¹³⁵ prema čemu se razvija i pretpostavka oko toga

¹³¹ Miletić N. 1988. b. III. 22.

¹³² Nadžak je vrsta oružja koju bi ratnik koristio za probijanje protivnikovog oklopa ili kacige. Vidi: Ćurčić V. 1944. 79.

¹³³ Basler Đ. 1954. 305.

¹³⁴ Anđelić P. 1963. a. 179, 183.

¹³⁵ Bešlagić Š. 1967. 38-40.

da li je ispod nadgrobnika pokopano svešteno lice ili klesar stećaka.¹³⁶ Ovaj lokalitet danas u velikoj mjeri odaje drukčiji opći dojam od onog koji opisuje literatura. Prema ponavljanim prebrojavanjima, utvrđeno je da se na nekropoli nalazi oko 70 stećaka, rađenih uglavnom od krečnjaka i konglomerata. Tu je odmah jasno da na lokalitetu nedostaje oko 30% nadgrobnika u odnosu na ranije razdoblje. Očito je jedan dio stećaka uništen zbog okolne infrastrukture i puta koji je probijen kroz samu nekropolu. Veći dio spomenika je utonuo u zemlju, pa se neki vide samo djelomično. Nekropola je jedna od najvećih na području srednjovjekovne župe Lepenice, a čini se i najveća u današnjoj općini Kiseljak. Što se tiče ornamentiranih nadgrobnika, izgleda da su danas ostala tri od nekadašnjih pet primjeraka. To su oni s motivom djedovskog štapa, štita i kruga-sunca. Druga dva ukrašena spomenika više uopće nisu na lokalitetu.

Podastinje

Njegovo područje je višeslojni lokalitet, bogat materijalnim ostacima, među kojima stećci nisu bili izostavljeni. Na terenu vidno dominira kraška gruda koju narod naziva Crkvina. Na njenim strmim padinama, u pravcu potoka Paroš i zaseoka Ukućevci, vidljive su impozantne količine prapovijesne gradinske keramike, karakteristične za srednje brončano doba.¹³⁷ Crkvina se sastoji od prapovijesne gradine, rimskog i kasnoantičkog refugija i srednjovjekovne nekropole.¹³⁸ Na samoj lokaciji nalazi se skupina od deset stećaka, među kojima je, kako govori tradicija, i tzv. biskupov grob, zatim i ploča koja se smatra pragom srednjovjekovne crkve.¹³⁹ Na prijevoju koji Crkvinu veže s ostalim brdskim masivom nalazi se "Grčko groblje" koje se sastoji iz više dijelova i ima najmanje 75 stećaka.¹⁴⁰ Prva skupina je na njivi obitelji Vučić. Tu je sačuvano oko 25 stećaka u obliku sanduka i sarkofaga, orijentiranih od zapada prema istoku, a jedan stećak je ukrašen motivom krsta.¹⁴¹ Druga skupina, nedaleko od

¹³⁶ Bešlagić Š. 1982. 242, 249.

¹³⁷ Anđelić P. 1963. a. 156.

¹³⁸ Basler Đ. 1988. III. 16.

¹³⁹ Anđelić P. 1963. a. 177.

¹⁴⁰ Nekropole stećaka su u narodnom predanju ostale poznate kao grčka, kaurška i vlaška groblja. Vidi: Đurić J. V. 1982. 366; Anđelić P. 1982. 57.

¹⁴¹ Miletić N. 1988. a. III. 20.

ove je na lokalitetu Bunar gdje se na omanjem brežuljku nalazi nekropola sa 40 stećaka.¹⁴² Treća skupina od desetak stećaka razbacana je po livadi, odmah ispod brežuljka. Na sasvim drugoj lokaciji ispod sela, na pošumljenom brežuljku Vrbica nalazi se još 7 stećaka (6 sarkofaga i 1 sanduk).¹⁴³ Moguće je da stećaka na ovim nekropolama ima mnogo više, ali se danas nalaze pod zemljom, jer su vremenom potonuli zbog erozije tla i utjecaja vremenskih nepogoda. Danas su nekropole u dosta lošem stanju jer nadležni organi očito nemaju namjeru da ih zaštite. Ljubitelji kulturnog blaga Bosne i Hercegovine, iako nezadovoljni zbog toga, teško da mogu bilo što promijeniti. Groblja su zarasla šumom i travom, a pojedine spomenike je zemlja prevrnula i progutala. Obrasli su mahovinom i lišajevima, pa tako čekaju neka bolja vremena. Nekoliko stećaka iz Podastinja preneseno je u kiseljački park, ali je time narušena njihova smisaona izvornost.¹⁴⁴

Otigošće

U fojničkoj općini, kada se ide starim putem Deževica-Otigošće-Višnjica, oko dva kilometra istočno od sela Otigošće, između njiva zvanih Potkoci i Vrtače nalazi se šumarak površine oko jednog hektara. Unutar tog prostora nalazi se srednjovjekovna nekropola stećaka koja dosad u literaturi još nije evidentirana. Tu je prebrojano 25 stećaka, od toga 20 sandučara i 5 sljemenjaka. Većina je orijentirana u pravcu zapad-istok, dok je nekolicina orijentirana prema pravcu sjever-jug. Moguće je da su stećci iz XV. stoljeća. Spomenici su uglavnom oštećeni i prilično su potonuli u zemlju, a sam teren je nepregledan zbog granja i busenja. Nekoliko stećaka je u relativno dobrom stanju, ali su obrasli mahovinom, tako da se nije mogla vidjeti eventualna ornamentika ili natpisi. Pored nekropole nalazi se petnaestak muslimanskih nišana iz razdoblja Osmanlija. To govori da se na samoj lokaciji nastavio pratiti kontinuitet sahranjivanja i nakon srednjovjekovnog doba. Prema konfiguraciji lokaliteta nazire se još nadgrobnih spomenika, koji su pod zemljom ili se eventualno malo vide, tako da se o stvarnom broju spomenika može samo nagađati.¹⁴⁵

¹⁴² Bešlagić Š. 1971. 165.

¹⁴³ Anđelić P. 1982. 57.

¹⁴⁴ Drmač M. 2011. b. 3-4. Arheolog Enver Imamović je nešto opširnije proučavao povijest Podastinja. Vidi: Imamović E. 1996. 62-73.

¹⁴⁵ Drmač M. 2011. c. 5.

Ostružnica

Nazočnost i život ljudi u ostružničkom polju kod Fojnice, tijekom srednjeg vijeka, dodatno opravdava i nekropola stećaka u naselju, koja se nalazi na današnjem katoličkom groblju. Zanimljivo je da u današnjem selu Ostružnici gotovo u cijelosti živi muslimansko stanovništvo, a u njegovom središtu nalazi se katoličko groblje unutar kojega je i nekropola. Ovdje se može zaključiti da demografska slika mjesta nije bila oduvijek ovakva. Selo je nekad bilo nešto istočnije od groblja, a njive u blizini i oko groblja bile su katoličke. Međutim, kako se Ostružnica širila tako su katoličke njive prodavane ostružničkim muslimanima. Na tim placevima su se kuće gradile dok nisu na koncu opasale groblje. Prema riječima Šefika Bešlagića, na groblju je sačuvano 50 stećaka u obliku ploča i sanduka, orijentiranih u pravcu zapad-istok. Materijal od kojih su stećci rađeni je slabog kvaliteta. Obrada im je gruba, veoma su utonuli u zemlju i nemaju nikakvih ukrasa.¹⁴⁶ Povjesničarka umjetnosti Nada Miletić je ovu nekropolu datirala u kasni srednji vijek.¹⁴⁷ Bez obzira na referentnu literaturu, važno je naglasiti da je danas na ovom groblju stećaka mnogo manje. Neki su utonuli u zemlju u potpunosti pa se više i ne vide, dok su pojedini oštećeni i vjerojatno razbijeni prilikom iskopavanja današnjih katoličkih grobova.

Kruškova Bašća

Oko tri kilometra sjeverozapadno od mjesta Dusine nalazi se srednjovjekovna nekropola stećaka, koja vjerojatno potječe iz XV. stoljeća. Do nje se može doći šumskim putem koji od Dusine vodi do danas napuštenog sela Kruškova Bašća. Pri omanjem usponu, na oko jedan kilometar u šumi iznad spomenutog sela, nalazi se predio zvan Antunova krčevina gdje je zapravo i smještena nekropola. Čini se da u literaturi nije evidentirana na pravi način pa je stoga na ovom mjestu vrijedna spomena. Vlajko Palavestra je zabilježio kako se u selu Kruškova Bašća kod Dusine nalaze ostatci jednog starog groblja s pločama.¹⁴⁸ Međutim, on ništa više od toga nije spomenuo, iako je vjerojatno mislio na ovaj lokalitet. Ovo malo srednjovjekovno groblje sadrži svega pet stećaka sandučara koji su gotovo identični. Prosječne dimenzije spomenika

¹⁴⁶ Bešlagić Š. 1971. 164.

¹⁴⁷ Miletić N. 1988. d. III. 25.

¹⁴⁸ Palavestra V. 1973. 148.

su 190x80x20 cm, a orijentacija im je sjever-jug. Iako su klesani od škriljastog kamena relativno su dobro očuvani. Moguće je da se na lokalitetu nalazi još stećaka, ali su prekriveni zemljom i lišćem pa se trenutno ne vide.¹⁴⁹

“Brdo” kod Deževica

Iako ovaj lokalitet u literaturi najčešće nosi naziv “Križ”, nekropola se zapravo nalazi na lokalitetu “Brdo”, udaljenom od “Križa” nekoliko stotina metara. Ovo srednjovjekovno groblje je svojedobno evidentirano u literaturi.¹⁵⁰ Današnje Deževice su naselje koje se nalazi oko sedam kilometara zračne linije na zapadnu stranu od Kreševa. Iako pripadaju općini Kreševo, najčešće im se prilazi od strane Fojnice. Upravo tim putem na ulazu u naselje, lijevim odvajanjem kreće se sjeveroistočno oko jedan kilometar i prema većem usponu penje na lokalitet “Brdo”. Nekropola je u nešto lošijem stanju nego što je bila prije posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini (1992.-1995.). Prema brojanju utvrđeno je da se na lokalitetu nalazi 57 stećaka (34 sandučara) i 23 sljemenjaka). Spomenici su prilično dobro obrađeni, ali su mnogi vremenom utonuli u zemlju. Orijentacija stećaka je u pravcu sjever-jug, a samo nekolicina je orijentirana zapad-istok. Na nekoliko primjeraka vidljivi su ukrasi, kao što su bordure, rozete i polumjesec. Izgleda da je na ovome lokalitetu ranije bilo više stećaka, ali je sredinom 80-ih godina XX. stoljeća kroz nekropolu probijen šumski put čime je bio izvaljen i oštećen određen broj spomenika. Osim toga, kod stanovnika Deževica je u predaji sačuvana legenda, kako se u nekom šupljem stećku nalazi sakriveno blago, tako da su brojni spomenici u prošlosti zbog tog mita razbijeni i dignuti u zrak eksplozivom.¹⁵¹

Klupe

Arheolog Đuro Basler je 1954. ukazivao na nekropolu stećaka koja se nalazi u dnu Kreševskog polja. Prema njegovom izvješću, nadgrobnici su poredani u nekoliko redova niz padinu jednog brijega.¹⁵² Groblje se zapravo nalazi u blizini današnjeg sela Crkvenjak, udaljenog četiri kilometra zračne linije od Kreševa,

¹⁴⁹ Drmač M. 2012. b. 19.

¹⁵⁰ Bešlagić Š. 1971. 170-171.

¹⁵¹ Jukić M. 2008. 48.

¹⁵² Basler Đ. 1954. 305.

na sjeveroistočnu stranu. Na ovom lokalitetu, koji je jedan kilometar zapadno od sela, nalazi se 25 stećaka u obliku sanduka. Ovi spomenici su slabo klesani i znatno su oštećeni, pored činjenice da su utonuli u zemlju i zarasli korovom. Postavljeni su u pravcu zapad-istok i nemaju ukrasa. U neposrednoj blizini je današnje katoličko groblje.¹⁵³ Nada Miletić je ovu nekropolu datirala u kasni srednji vijek.¹⁵⁴ Lokalitet nije osobno posjećen od strane autora ovog rada.

Medvjedice

Ovo je selo koje je od Hadžića udaljeno oko osam kilometara zračne linije na zapadnu stranu, ipak geografski gravitira krajnjem jugu današnje Lepenice. Područje zapravo predstavlja obronak planine Ormanja, gdje je i danas vidljiva stočarska djelatnost. Istočno od kuće porodice Ljevak smještena je velika nekropola stećaka raspoređena u dvije grupe. Prema brojanju Pavla Anđelića na nekropoli ima najmanje 150 stećaka. Prema obliku su sanduci izrađeni od konglomerata među kojima nema ornamenta.¹⁵⁵ Šefik Bešlagić također spominje ovu nekropolu i bilježi kako su spomenici dobro obrađeni, ali okrnjeni i utonuli u zemlju. On tu navodi dosta manji broj stećaka, ali i sam priznaje da nije bio na lokalitetu nego se služi podacima koje mu je vjerojatno 60-ih godina XX. stoljeća ustupila Ana Livanjušić, tadašnja učiteljica iz Tarčina.¹⁵⁶ Noviji pokazatelji ukazuju na to da ova učiteljica nije dobro prebrojala nadgrobne. U povijesnoj monografiji Hadžića je zabilježeno kako Medvjedice zapravo predstavljaju najveću nekropolu na području te općine. Na njoj se nalaze 133 stećka, dok se ispod naslaga zemlje, lišća i trave naziru obrisi još nekoliko oblika koji upućuju na njih.¹⁵⁷ Prema ovim podacima je evidentno da je svojedobno Anđelić relativno dobro prebrojao spomenike.

Brdanjak

Često će se u historiografskim štivima srednjovjekovne Bosne susresti titula i ime veliki knez bosanski Radoje. Gotovo je nemoguće govoriti o njemu, a ne

¹⁵³ Bešlagić Š. 1971. 170.

¹⁵⁴ Miletić N. 1988. c. III. 22.

¹⁵⁵ Anđelić P. 1963. a. 182.

¹⁵⁶ Bešlagić Š. 1971. 171.

¹⁵⁷ Alađuz V. 2013. 89-90.

spomenuti natpis sa stećka koji se nalazi na lokalitetu Brdanjak u Zabrđu kod Lepenice. Tu se nalazi nekropola sa sedamnaest stećaka i ona je danas sastavni dio katoličkog groblja. Među stećcima su četiri velika i dva obična sljemenjaka, a ostalo su sanduci. Sljemenjaci su od krečnjaka i pažljivo su obrađeni, dok je obrada sanduka gruba, a materijal konglomerat. Grupa od četiri velika sljemenjaka je i terenski nešto odvojena od ostalih spomenika.¹⁵⁸ Upravo jedan od ova četiri je Radojev stećak. Istaknuto mu je šljeme i krovni prijepusti.¹⁵⁹ Njegovi ukrasni motivi su obična i tordirana vrpca, te grb koji se sastoji od vučje glave i nešto prednjeg trupa s prednjim nogama koji je okružen vijugastom vrpcom iz koje ravnomjerno izlaze po tri listića. U ovakvoj formi grb velikog kneza bosanskog Radoja je jedini potpuni grb koji je isklesan na jednom stećku.¹⁶⁰ Osim toga, na spomeniku se nalazi nekoliko rozeta. Na jednoj bočnoj i jednoj čeonj strani urezan je natpis koji kaže da je to spomenik velikog bosanskog kneza Radoja, koji je postavio njegov sin knez Radič.¹⁶¹ Vrlo blisku analogiju ovome grbu predstavlja grb na pečatnom prstenu iz Arnautovića kod Visokog koji također ima iste simboličke elemente.¹⁶² Radojevu grobnicu su u prošlosti više puta otvarali tražeći grobno blago pri čemu su nađeni ostatci srmali-čohe i Radojev prsten pečatnjak.¹⁶³

Stećak je i danas u sličnom stanju kao i 1958/59. kada ga je analizirao Pavao Anđelić. Na sebi ima dva velika oštećenja, koja su prema Anđelićevim fotografijama iz 1963. bila evidentna i u to vrijeme. Prema tome, oštećenja su nastala ranije i to najvjerojatnije između Prvog i Drugog svjetskog rata kada je Vinko Mikolji, visočki advokat i ljubitelj starina, kopao ispod stećka. S obzirom da je ovo jedan od najvrijednijih stećaka u Bosni i Hercegovini dobro bi

¹⁵⁸ Anđelić P. 1982. 60-61.

¹⁵⁹ Скарић В. 1928. 143.

¹⁶⁰ Anđelić P. 1963. a. 181-182.

¹⁶¹ Bešlagić Š. 1971. 167; Lovrenović D. 2010. 258.

¹⁶² Koji je od Pribinića pokopan u Milima (Arnautovićima), danas nije moguće pouzdano utvrditi. Može se pretpostaviti da se radi o županu Brajku. Vidi: Anđelić P. 1984. b. 230. bilj. 47.

¹⁶³ Vuletić-Vukasović V. 1889. 44-45. Prsten ispod stećka kneza Radoja iskopao je, u svoje vrijeme, visočki advokat Vinko Mikolji. Pretpostavlja se da se prsten danas nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu, koji ga je kupio od Mikoljijevih nasljednika. Vidi: Anđelić P. 1984. b. 230. bilj. 46.

bilo poduzeti hitne mjere konzervacije i prevencije s ciljem njegovog što boljeg očuvanja.¹⁶⁴

Prema transliteraciji i transkripciji Ćire Truhelke na Radojevom stećku je zabilježeno:

Uža bočna strana

1. red: **СѢ ЗЛАМЕНИЕ КНЕЗА**

Dulja bočna strana

1. red: **РАДОЕ ВЕЛИКОГА КНЕЗА БОСАНСКОГА**

2. red: **АПОСТАВИ СИНЬ ❖❖❖ НЕГОВ**

3. red: **Ъ КНЕЗЪ РАДИЧЪ З БОЖИОМ ПОМОЋИЮ**

4. red: **И СВОИХЪ ВЪРНИХЪ АСИНОМ НИ СД...**

5. red: **ОМЪ ИНОМЪ ПОМОЋИЮ НЕГО САМЪ ОНЪ**

Se zlamenie kneza – Radoe velikoga kneza bosanskoga, a postavi sinь negovь knezь Radičь z božiomь pomoćju i svoihь viernihь a sinomь ni sd(rug) omь inomь pomoćiju nego sam onь.¹⁶⁵

Putovi

Rijetko se u srednjovjekovnoj Bosni nađe manje područje kroz koje je prolazilo više važnih trgovačkih putova nego što je lepenička dolina. Oni najvažniji su građeni još u antičko doba, kao što je bio rimski put Salona-Argentaria koji je upravo prolazio ovim krajem. Taj put je spajao Jadransko primorje s rudarskim područjima u unutrašnjosti Bosne, a eksploatirana rudna bogatstva su se s ovog područja izvozila prema gradovima Saloni i Naroni.¹⁶⁶ Utabani rimski putovi, putne postaje i trgovačke veze između dalmatinskih gradova i unutrašnjosti zapadnog dijela Balkana, nisu se mnogo mijenjale od antič-

¹⁶⁴ Drmač M. 2012. c. 195-197.

¹⁶⁵ Трухелка Ћ. 1889. 76; Стојановић Љ. 1902. I. 73-74; Vego M. 1979. IV. 65.

¹⁶⁶ Imamović E. 1985. 40.

kog doba do srednjeg vijeka. Kontinuitet privrednih i kulturnih veza srednje Bosne s dalmatinskom obalom nastavljen je i u srednjem vijeku, s tim da su se društvene veze uspostavile i s Ugarskom na sjeveru. Putovi kojima se sa sjevera i sjeverozapada dolazilo u Bosnu sastajali su se u dolini rijeke Lašve, a dalje je kroz područje današnjeg Kiseljaka vodio samo jedan put. Jedan od tih putova je zapravo “Veliki drum” koji je vodio iz Hrvatske u Bosnu, a nastavljao dalje prema Kosovu. Prolazio je kroz Jajce, dolinu Lašve i Kiseljak, zatim kroz Vrhbosnu i dalje. Put koji je od ušća Neretve vodio kroz Bosnu u Ugarsku, prolazio je također kroz lepeničku dolinu, pa preko Visokog, Sutjeske i Olova nastavljao dalje.¹⁶⁷ Isti put se kod današnjeg Tarčina granao u dva pravca. Prvi je prelazio prijevom, razvođe kod Osenika, silazio u dolinu Zujevine, pa produžavao u Vrhbosnu. Drugi se odvajao u Smučkoj i preko sela Graba i Gunjana išao u Kreševo i Fojnicu. Putanja glavne bosanske transverzale bila je: Lašva-Kiseljak-Kobilja glava -Sarajevsko polje (Vrhbosna). Upravo su se na području Kiseljaka u tu transverzalu slivale još dvije putanje: a) Uskoplje-Vranica-Prokos-Fojnica-Kiseljak i b) Split-Duvno-Rama-Neretva-Pogorelica-Višnjica-Kiseljak.¹⁶⁸ Najvažniji politički dio srednjovjekovne Bosne bilo je područje Visokog. Zahvaljujući putu koji je dolinom današnje rijeke Fojnice vodio iz Kiseljaka do Visokog, u srednjem vijeku su nastale prisne veze između ova dva predjela. I danas je Visoko jedno od glavnih trgovačkih središta za fojnički i kiseljački kraj kada je riječ o prodaji i nabavci poljodjelskih, stočarskih i drugih proizvoda.¹⁶⁹ Kreševo je s Kiseljakom bilo povezano vicinalnim putem. Na nekim mjestima današnje prometnice, koja spaja ova dva mjesta, postoje ostatci rimskog puta. Osim toga, i u planinskom zaleđu Kreševa, konstatirani su na više mjesta njegovi tragovi. Tako je kod sela Vranaka utvrđen ostatak puta u dužini od 200 metara.¹⁷⁰ U srednjovjekovnom razdoblju se također nastavio koristiti put koji je spajao Kreševo i Kiseljak, dolinom rijeke Kreševke, ali i drugi putovi kojima se iz Kreševa moglo stići u Gornju Lepenicu i Smučku ili Deževice i Fojnicu. Rudonosna Fojnica s okolnim rudištima u prošlosti je bila povezana s bugojansko-vakufskim i neretvanskim krajem nekolicinom

¹⁶⁷ Jireček K. 1879. 80-85.

¹⁶⁸ Anđelić P. 1982. 63-64.

¹⁶⁹ Filipović S. M. 1963. 20.

¹⁷⁰ Imamović E. 1972. 202.

planinskih putova čiji su tragovi na nekim dionicama vidljivi i danas, kao npr. oni iznad Poljane kod Fratarskih staja, u dužini nekih stotinu metara, s lijepo složenom kaldrmom širine 1,5 metar.¹⁷¹ Taj put, "kaldrma", je u srednjem vijeku spajao Kozograd sa zapadnim i južnim dijelovima Bosne. Vjerojatno je upravo njime bosanska kraljica Katarina Kosača-Kotromanić 1463. godine, u vrijeme sloma Bosanskog Kraljevstva, pobjegla prema Dubrovniku. Vlaška ravan na planini Vranici, na putu iz Fojnice u dolinu Vrbasa, poznata je u narodnoj tradiciji, prema čestim predanjima, da je negdje na tom području zakopano nekakvo blago. Također se priča da je nekada, u staro doba, preko Vlaške ravni vodio kaldrmni put kojim su čak i kola mogla ići. Na planini Pogorelici postoji lokalitet "Crkvenište", gdje je navodno nekada bila crkva sv. Duha, pokraj kojeg je prolazila "kaldrma" tj. stari put koji je iz Fojnice vodio prema dolini Neretve.¹⁷² Moguće je da su sve ove kaldrmske dionice u masivu planine Vranice bile povezane još u rimsko doba, kao što se nema razloga sumnjati ni u to da su ti putovi u najvećoj mjeri građeni u svezi s rudarskim poslovima. Ti putovi, ili barem njihove putanje, sudeći po svemu, nastavile su se koristiti i u srednjem vijeku, ali su vremenom izišle iz uporabe.

Rudarstvo i trgovina

Područje župe Lepenice je još od antičkog doba imalo razvijenu rudarsku proizvodnju. Takva tradicija nije se zapostavila ni tijekom srednjeg vijeka. Zanimanje poput ovog se prirodno nadovezalo na trgovinu, koja je obično pojedincima donosila zaradu. U lepeničkom području vrhunac rudarsko-trgovačke djelatnosti (XIV. i XV. st.) doživjet će naselja: Ostružnica, Fojnica, Kreševo, Dusina i Deževica. Međutim, kako je u ono doba fojnički rudarski pojas finansijski brže jačao, tako se počeo i izdvajati od ostatka župe kao zasebna cjelina. Prema mišljenju Pavla Anđelića, župa Lepenica se raspala koncem XIV. stoljeća, a fojnički kraj je ostao zaseban distrikt. Moglo bi se preciznije reći, kako se župa transformirala na tri knežije: Kreševo, Kiseljak i Fojnica. U njima su upravitelji bili knezovi, koji su i dalje bili podređeni bosanskom kralju. U takvoj administrativno-upravnoj formi srednjovjekovna Lepenica ostat će do

¹⁷¹ Imamović E. 1985. 39.

¹⁷² Palavestra V. 1973. 129, 147.

1463. godine,¹⁷³ pa će se na ovom mjestu upravo do te vremenske odrednice proučavati privredna djelatnost njenog područja.

Kreševo

Glavnu karakteristiku povijesti Kreševa čini njegovo rudarstvo, koje se povlači kao crvena nit od njegovih početaka pa sve do danas.¹⁷⁴ U mjestu se nalaze velika ležišta bakrene i srebrne rude s tragovima starih rudokopa. Svoj razvoj zahvaljuje metalurgiji i majdanima, u čijoj blizini su onodobni rudari morali prije topljenja rudu pripravlјati, sitniti i prati. Vladislav Skarić smatra kako je među kreševskim rudarima bilo Sasa, preko kojih su se tu do danas zadržali toponimi koji imaju germanske korijene. Među takvima su selo Vranc, planina Inač i šuma Tajbor.¹⁷⁵ Kreševski rudokopi su svoj vrhunac ostvarili tek u prvoj polovici XV. stoljeća.¹⁷⁶ Dubrovčani su u Kreševu imali svoju specifičnu povremenu koloniju koja je naročito bila razvijena u razdoblju 1434.-1450. godine. Prema podatcima Desanke Kovačević-Kojić tu je zabilježen boravak 61. dubrovačkog trgovca, a čestim dolascima u Kreševo su se posebno isticali Ratko Pripković i Toma Klarić. Bilo je slučajeva da su neki od Dubrovčana bili članovi i dviju kolonija istodobno, kao na primjer oni u Kreševu i Fojnici.¹⁷⁷ Upravnu organizaciju u Kreševu predstavljao je knez, a to je 1445. bio Radoje Kristić zvani Kozoje.¹⁷⁸ S obzirom da su o Kreševu već prezentirani izvjesni podatci glede rudarstva i trgovine, nema potrebe ponavljati ih.

Ostružnica (Ostrusniča, Ostruniča) i Fojnica (Choyniča, Choyniza)

Zbog tijesne povezanosti i geografske blizine na ovome mjestu istodobno će biti prezentirana oba ova rudarska naselja. Dovoljno govori činjenica da je danas Ostružnica prosječno selo koje pripada fojničkoj općini, a oba mjesta

¹⁷³ Anđelić P. 1963. a. 184-188. Značajniji radovi vezani za rudarsku djelatnost u srednjovjekovnoj Bosni su: Mikolji V. 1942. 651-667; Динић Ј. М. 1955. b; Handžić A. 1978. 7-41; Anđelić P. 1983. 145-152; Kovačević- Kojić D. 1999. 177-183.

¹⁷⁴ Dumbović V. 1976. 107.

¹⁷⁵ Скарић В. 1934. 73; Скарић В. 1935. 25; Skarić V. 1936. 73-74.

¹⁷⁶ Ковачевић-Кojiћ Д. 1978. 39.

¹⁷⁷ Kovačević D. 1961. 74; Živković P. 1981. 132.

¹⁷⁸ O ličnosti kreševskog kneza Radoja Kristića, zvanog Kozoje, objavljen je temeljit rad. Vidi: Kurtović E. 2011. 41.

leže na fojničkoj rijeci. Ostružničko polje podrazumijeva prostorno nešto šire područje od samog naselja. Duž tog područja su oko rijeke vidljive velike gomile riječnih nanosa koje su u srednjem vijeku nabacali stari ispiraći zlata.¹⁷⁹ U ostružničkim i fojničkim rudnicima ruda se nalazila u paralelnim naslagama škriljaste stijene okolnih brda, a takve je nađeno u dužini od više kilometara niz tok same rijeke. Položaj rudnih nalazišta tik uz njen tok ili nedaleko od njega olakšavao je eksploataciju. Nađeno je preko stope deset jama u stijenama, shodnih tadašnjem načinu rada.¹⁸⁰ I u Fojnici je nesumnjivo među rudarima bilo Sasa koji su predstavljali posebnu pravnu kategoriju stanovništva što podržava činjenica prema kojoj je 29. rujna 1373. evidentirano postojanje posebnog suda u Fojnici – Curia Teutonicorum.¹⁸¹ U jednom dubrovačkom dokumentu od 2. prosinca 1349. godine, prvi put se spominje mjesto Ostružnica. Tu je riječ o rudarskim jamama koje su bile vlasništvo Pavla Menčetića, Dubrovčanina, koji je u Ostružnici imao svoju kuću.¹⁸² Vrijedne spomena su i vijesti od 13. veljače 1355. godine, prema kojima ban Tvrtko I. Kotromanić potvrđuje dubrovačkom knezu Nikoli Barbadiću da su Dubrovčani Klime Držić i Biste Bunić, kod njegova strica, pokojnoga bana Stjepana II. Kotromanića, držali trgove u Neretvi i Ostružnici, te da su sve račune s njim u dobrom redu izravnali.¹⁸³ Da je u fojničkom kraju doista bilo Sasa potvrđuje primjer braće

¹⁷⁹ Скарић В. 1935. 33.

¹⁸⁰ Bordeaux A. 1904. 185-186. Dijelove ove knjige koji se odnose na fojnički kraj s francuskog jezika je preveo i za tisak priredio Faik Dizdarević. Vidi: Bordo A. 1987. 190-191.

¹⁸¹ "In Bossina in mercato de Choičina (...) si aliquid vis a me, eamus coram curia communis Ragusii vel ad rationem curie de Bossina vel ad curiam Teutonicorum" (29. IX. 1373), DAD, Lamenta de foris, I, fol. 144. Vidi: Динић Ј. М. 1955. б. 20.

¹⁸² "Die secunda mensis decembris. Ex parte d. comitis et minoris consilii misse fuerunt littere Paulo de Gisla de Ragusio, demoranti in Bossina, precipiendo quatenus domus, foveas et curiam Pauli Nicole de Menzio, positas in Ostrusnica, nullo modo debeat accipere nec se intromittere. Et si habet aliquid dicere super hoc, debeat comparere visa litera usque ad II. mensem per se aut per suum legitimum procuratorem et responditionem super predictis". Vidi: Rački F. 1882. II. 89; Скарић В. 1935. 29.

¹⁸³ "Tuerthko dei gracia Banus Bossine nobili viro Nicolao Barbadico, comiti rag(usino), iudicibus, consilio et communitati Rag(usine) salutem et bonorum omnium incrementa. Cum dudum cum felicis recordationis domino Stephano, Bano Bossine, patruo nostro dilecto, Klime filius Junii de Dersia et Biste de Bona uestre municipes cuitatis, habuerint negotiationes mercantias, fora et tributa sub certis pactis et conditionibus et specialiter ab ipso patruo nostro fora tenuerunt in Narento et Ostrusnica et de hoc, sicuti informati sumus

Hansa i Nikla Sasinovića.¹⁸⁴ Oni se spominju u jednom trgovačkom ugovoru, 18. ožujka 1365. godine, koji se odnosi na Ostružnicu, koja je pripadala Fojnici “Ostruniča, qui locus de Choyniça”. Dubrovački notarijat je tom prigodom za-bilježio kako je Hans Sasinović u svoje ime, i u ime svoga brata Nikla, prodao Jakobčetu Kalegiću i Paulušku Kudelinoviću polovicu rudarskih jama koje su već postojale kao i one koje će se tek otvoriti u Fojnici i Ostružnici, zajedno s polovicom kola, životinja i instrumenata nužnih za kopanje srebra, po cijeni od 250 libara srebra.¹⁸⁵ Vrlo je važno naglasiti kako je ovo ujedno i prva vijest u kojoj se spominje mjesto Fojnica. Prema dokumentu iz 13. rujna 1368. upad-ljivo je da je došlo do spora prigodom navedene prodaje jer su prokuratori Pauluška Kudelinovića (Živko i Ivan) optužili Hansovog brata Nikla da se ne drži ugovora o prodaji fojničkih rudnika.¹⁸⁶ U toj pritužbi Nikl je evidentiran kao dubrovački građanin, dok se zna da je Hans to postao i ranije.¹⁸⁷ Vodeći se prema podacima iz jednog drugog trgovačkog ugovora, 17. kolovoza 1369. godine, evidentno je da je i Pauluško Kudelinović nastavio rudarsko-trgovačke poslove, te je prodao Dubrovčaninu Žori Bokšiću, kamenaru, sav bakar koji su

bonorum homium testimonio fide digno iustam et sufficientem eidem domino Bano”. Vidi: Иречек К. 1892. 31-32; Smičiklas T. 1914. XII. 269-270; Ковачевић Д. 1954. 231.

¹⁸⁴ Povjesničar Mihailo J. Dinić je svojedobno bilježio podatke o njima dvojici. Vidi: Динић Ј. М. 1955. б. 7-10.

¹⁸⁵ “Chanus Petri Saxinouich, tuo nomine proprio et nomine et pro parte, sicut tu dixisti, Nicli, fratris tui, vendidisti Jacobçe Helie Calegich et Paulusco de Cudelino medietatem fossarum factarum et que fieri debent in Choyniça in Ostruniça, qui locus de Choyniça fuit tibi et Nicle, fratri tuo, donates perpetualiter a domino banno de Bosna, sicut tu dixisti, cum medietate curorum, animalium et omnium instrumentorum necessariorum ad fodinam argenti, quem tu cum frater tuo habes cum illa conditione perpetualis doni cum qua vobis ille locus de Choyniça fuit donatus a dicto domino banno, pro libris II CL argenti”. Vidi: Тадић Ј. 1935. I. 187.

¹⁸⁶ “Grube de Mençe, rector comunis Ragusii, Petrus de Prodanello, Jacobus de Mençe et Blasius de Sorgo, jurati iudices dicte terre: Discreto et sapienti viro Niclo Saxinouich, nostro civi Ragusino, salutem cum sincero amore. Scias quod Giuchus Longus et Pasqua Juanni, procuratores legitimi Pauluschi de Cudellino, comparerunt coram nobis et conquesti fuerunt pro parte dicti Pauluschi, quod tu non observas nec attendis pacta venditionis locis Choyniçe, quam Chanus, frater tuus, fecit dicto Pauluscho et Jacobçe, cui venditioni tu consensisti et contentus fuisti de ipsa, prout manifeste apparet in libro nostre cancellariae” Тадић Ј. 1935. I. 188.

¹⁸⁷ “Die ultimo septembris (1367). Chanus condam Petri Jaxinovich factus fuit civis Ragusii, qui iuravit fidelm se esse et facere omnes factiones reales et personales sicut quilibet verus Ragusinus”. Vidi: Gelčić J. 1896. 105.

on i njegov brat imali u Bosni, u Ostružnici, za cijenu od 15 zlatnih dukata po milijaru. Toliko je, zapravo, bila procijenjena vrijednost ostružničkog bakra, koji je Žore trebao preuzeti. Shodno tomu, on se obvezao da će u roku od godinu dana isplatiti ovu robu kako je i dogovoreno.¹⁸⁸ Na područje bosanskog rudarskog pojasa su nesumnjivo dolazili i mletački trgovci, koji su kroz prizmu rudarskih poslovanja sa zakupnicima jama ostvarivali određenu korist za sebe. Takvu konstataciju potkrijepljuje činjenica prema kojoj je dubrovačka kancelarija, 31. svibnja 1370. godine, evidentirala kako su Hans Sasinović i Johan Ranbaldo iz Venecije stavili u vreće određenu količinu bakra od čega je Hans uzeo peču tešku 40 libri, a Johan četiri peče teške 140 libri. U dokumentu se između ostalog dalje bilježi kako Hans, prema ugovoru, duguje određene iznose ovom Mlečaninu.¹⁸⁹ Ne može se pouzdano tvrditi da ovaj dokument ima veze s fojničkim područjem, mada je zbog ranijih rudarskih poslova braće Sasinović u tom kraju to izgledna mogućnost. Bez obzira što su braća postala dubrovački građani, čini se da oni nisu odustali od rudarskih poslova u srednjoj Bosni. O njihovoj daljnoj nazočnosti u tom kraju govori i jedan događaj prema kojem je izvjesni Hranko Dobrić, 29. rujna 1373. godine, tužio Nikla, Hansovog brata, da je sa svojim slugama napao njegovu kuću u Fojnici.¹⁹⁰

188 “Pauluscius de Cudellino facit manifestum quod ipse vendidit Georgio Boxe petrarii totum brondium quod ipse cum suo fratre habuit in Bossina in Ostruniča ad rationem ducatorum auri XV pro miliario ad pondus Venetiarum. Tali vero pacto quod ponderato dicto brondio in Ostruniča et assignato ipsi Georgio debet esse ad risicum et fortunam ipsius Georgii. Et ipse Georgius debebit se obligatus quod infra unum annum proxime futurum a diie quo receperit dictum brondium faciet solutionem ipsi Paulusco de quanta quantitate receperit per cartam notarii” (17. VIII. 1369), DAD, Diversa Cancellariae, XXII, fol. 94. Vidi: Kovačević D. 1961. 31. 1 mletački milijar = 477 kilograma. Vidi: Zaninović-Rumora M. 2003. 131.

189 “Chanussius Saxinouich ex parte una et Johannes Ranbaldus Boniis de Venetiarum ex alia faciunt manifestum quod ipsi posuerunt in quodam sacco suprascripti Chanussii pecias dicti brondii ponderis librarum XL et dictus Johannes pecias quatuor ponderis librarum CXL pro mostra brondii dandi ab ipso Chaussio dicto Johanni quod eorum brondium totium est intus in uno sacco bullato bullis predictorum Johannis et Chanusii. Tali condicione quod ipse Chanussius secundum pactum quod habere per cartam notarii cum dicto Johanne debet dare eidem Johanne secundum dictam mostram illa quantitate brondii que ipsi Johanni deficit usque ad summam miliarium centum et triginta et usque ad quadraginta secundum formam pacti supradicti” (31. V. 1370), DAD, Diversa Cancellariae, XXII, fol. 58; Bronzium = Cuprum (Bakar). Vidi: Jireček K. 1899. 198. bilj. 67; Динић J. M. 1955. b. 8.

190 “Ticoccius de Siallo tanquam procurator Cranchi Dobreich ut de procuratorum constat in libris conicellarie comunis Ragusii coram domino Rectore comunis Ragusi domino Andrea de Gondola milite sua curia conqueritur supra Niclua Sassinouich fratrem Chanussi Sassinouich,

Uspješno doba u općem razvoju Fojnice dešavalo se 30-ih godina XV. stoljeća zahvaljujući pojačanoj eksploataciji srebra na kojoj se bazirao čitav privredni polet. Desanka Kovačević-Kojić je utvrdila da je tu formirana najjača dubrovačka kolonija u Bosni u razdoblju od 1430. do 1463. godine, s ukupno 365 Dubrovčana.¹⁹¹

Među izaslanicima vojvode Radosava Pavlovića, spominju se krstjani Vlatko Tumurlić, Radin Butković, Radašin Vukšić i Radovac krstjanin.¹⁹² Da se radi o osobama omiljenima na njegovu dvoru, vidi se iz instrukcije dubrovačke vlade koja je svojim trgovcima u Fojnici 8. kolovoza 1439. povjerila zadatak da pođu do Radosava i uvjere ga da u Dubrovnik pošalje jednog od svojih patarenana.¹⁹³ U jednom dubrovačkom pismu sačinjenom 22. ožujka 1443. godine, zabilježeno je kako dubrovačka vlada šalje pozdrave Klementu Gučetiću, Marinu Bući i Nikoli Bundiću, svojim građanima koji se nalaze u Fojnici. U nastavku se bilježi kako je dana 17. ožujka, vlada primila jedno njihovo i osim njega još dva pisma. Jedno je stiglo od uzvišenog kralja Tvrtka II. Tvrtkovića, a drugo od kneza Restoja.¹⁹⁴ U dubrovačkim izvorima se u dva navrata spominje gradski knez Pavle iz Fojnice, koji je predstavljao upravnu organizaciju tog mjesta. Prvi put je evidentiran 24. travnja 1456. godine, kada dubrovačka vlada obavještava trgovce u Fojnici kako su nedavno dobili dva njihova pisma. Jedno je odgovor na njihovo pismo, pri čemu drugi odgovor još nije stigao. Drugo pismo je naznačeno od kneza Pavla i u njemu se bilježi da je naređeno da svo srebro moraju nositi u Tursku na carinu, te da vojvoda to srebro treba preuzeti i

dicens quod die octava presentis mensis vel circa in Bossina in mercato de Choicina per vim et violenter venit ad domum dicti Cranchi cum famulis” (29. IX. 1373), DAD, Lamenta de foris, I, fol. 144. Vidi: Динић Ј. М. 1955. б. 8.

¹⁹¹ Kovačević D. 1961. 70-71.

¹⁹² Čošković P. 2005. 26.

¹⁹³ Mihailo J. Dinić je svojedobno u cjelosti objavio ovaj dokument. Vidi: Динић Ј. М. 1967. 193-194.

¹⁹⁴ “Rector di Ragusa con lo suo consiglio e del pregado alli nobeli sauii ser Clemente An. de Goze, ser Marin de Buchia et ser Nicola de Bonda dilecti citadini nostri in Choyniza o doue viri trouate salute. Adi XVII del presente receuissimo una vostra con due altre lettere, zoe una del serenissimo Re l'altra de conte Restoe” (22. III. 1443), DAD, Lettere e commissioni di Levante, XIII, fol. 106. Vidi: Iorga N. 1899. II. 396. Još je povjesničar Anto Babić svojedobno bilježio podatke o protovestijaru i knezu Restoju Milohni. Vidi: Babić A. 1960. 49-50; Živković P. 1986. 172-176; Рудић С. 2009. 173-180. Knez Restoje koji je spomenut u prezentiranom slučaju bi mogao biti upravo Restoje Milohna, iako se to u ovom izvoru izričito ne spominje.

nositi u svoju zemlju.¹⁹⁵ Drugi zabilježeni trag o ovom knezu je datiran 17. svibnja 1456. kada Dubrovčani bilježe kako će neki njihovi trgovci krenuti prema Dubrovniku s lijepom sumom srebra, ako je podijele po volji kneza Pavla iz Fojnice na način kako ih on savjetuje.¹⁹⁶ Iz ovih podataka se da zamijetiti kako je figura ovog kneza koordinirala rudarskom trgovinom, te da je imala stvarni utjecaj na Dubrovčane koji su trgovali rudom iz fojničkog područja. Istražujući dubrovačku arhivsku građu, Desanka Kovačević-Kojić je konstatala da se u Fojnici nalazila kovnica novca bosanskih vladara.¹⁹⁷ Iako se ova tvrdnja u pisanim izvorima nigdje izričito ne spominje, mnoge neposredne indicije unutar dubrovačke arhivske građe doista upućuju na to da bi ovo mišljenje trebalo uvažiti. Na početku XV. stoljeća rudarsku djelatnost fojničkog i ostružničkog kraja polagano preuzimaju rudnici u Dusini i Deževicama. U tom okviru, rudarske aktivnosti fojničkog područja se pomjeraju oko 15-20 km južnije u planinski masiv Vranica-Pogorelica-Bitovnja. Nema direktnih vijesti koje bi dale odgovor na to pitanje, zašto se premiješta rudarski posao u planine?! Da li se ruda iz doline rudonosne rijeke Fojnice iscrpila, ili je uzrok tomu bila sve češća nazočnost Osmanlija u Bosni, kojih su se plašili rudari tog kraja. Da li je sasvim slučajno prepoznat novi rudni potencijal dusinskog i deževičkog kraja, teško je tvrditi.

Busovača (Bussouaç)

Busovača se relativno rano, a ujedno i jako rijetko, spominje u dokumentima dubrovačkog arhiva. Iako je formalno-pravno u srednjem vijeku pripadala župi Lašvi, zbog trgovačkih i rudarskih veza ona je u velikoj mjeri gravitirala prema župi Lepenici. Da je to točno potkrijepljuje jedan primjer prema

¹⁹⁵ “Mercatoribus in Choyniza (...) Rector etc. Hauemo receuite doe vostre letere, una a risposta della nostra alla qual non bisogna altra risposta, l'altra per la qual ve significati come conte Pauao ve ha ditto chel sclauo ha comandato che tuti li arzenti se debiano portar in Turchia alla cecha et chel ha comandato che cherzech debia leuar tal arzento sel sera portato per suo paese. Noy sopra zio vi respondemo cussi siati cauti et auisati alli fati vostri” (24. IV. 1456), DAD, Lettere e commissioni di Levante, XVI, fol. 150. Desanka Kovačević-Kojić je nekom omaškom ovaj dokument datirala u 1458. godinu. Vidi: Kovačević-Kojić D. 1971. 334. bilj. 10.

¹⁹⁶ “Ora di nouo hauemo inteso et prestutito che siando per vegnir a Ragusii alcuni de essi nostri mercadanti cum bona summa de arzenti se partemo cum voluntate de conte Pauao de Choyniza el qual conte etiam li consiglio della via et scrisse a soy fratelli in Cliuno” (17. V. 1456), DAD, Lettere e commissioni di Levante, XVI, fol. 146. Vidi: Jireček K. 1879. 83. bilj. 285.

¹⁹⁷ Kovačević D. 1952. 269-276.

kojemu određeni trgovac iz Busovače obavlja trgovinu preko poslovnog čovjeka koji je već imao razvijen rudarski posao u fojničkom području. Naime, trgovački ugovor koji se konkretno odnosi na ovu situaciju bilježi kako je 16. kolovoza 1371. Gojko Čepić iz Bosne u Busovači prodao Mlečaninu Johanu Ranbaldu 30 milijara željeza, koje je uzeo prema mustri kakvu je imao Hans Sasinović i to prema mletačkoj mjernoj jedinici (1 mletački milijar = 1333 dubrovačke libre i 4 unče). Tu je bilo dogovoreno da će mu Mlečanin platiti za svaki milijar 20,5 zlatnih dukata. Sljedeće godine ovaj je potvrdio da je primio isporuku od Hansa, Gojkovog jamca.¹⁹⁸ Na primjeru je upadljivo robno potpomaganje trgovaca ovog podneblja unutar kojeg su nesumnjivo imali svoje interne dogovore koji bi nosili određenu novčanu korist na obostrano zadovoljstvo. Da su se poslovi oko željezne rude dugo održali u Busovači, govore podatci u sumarnom popisu sandžaka Bosna iz 1468/69. godine. Oni svjedoče kako je Busovača tada bila rudnik željeza, koji je pripadao nahiji Visoko i u kojem se nalazilo 5 domova.¹⁹⁹

Dusina

Na putu između Fojnice i Deževica, u izvorišnom dijelu rječice Gvožđanke, smještena je Dusina, nekada dobro poznato naselje rudara koji su u užoj okolini kopali srebrnu rudu i predavali je zakupnicima rudnika i carinicima bosanskih kraljeva srednjovjekovne Bosne.²⁰⁰ Na djelatnost saskih rudara na ovom području ukazuje toponim Saška rupa, nedaleko od naselja.²⁰¹ Vijesti o Dusini u okviru dubrovačkih dokumenata nisu tako česte, a izgleda da se prvi put spominju 14. ožujka 1413. godine. Tom prigodom je zabilježeno kako

¹⁹⁸ “Goycus Çepich de Bossina in Bussouaç facit manifestum quod ipse vendidit Johanni Bono Ranbaldo de Venetiarum miliaria triginta ferri secundum mostram illius ferri quam habet Chanussius Saxinouich ad pondus Venetiarum, quod pondus est miliaria libri MIII^cXXXIII et onçiarum IIII (1333 libre i 4 unče) de Ragusio: et hoc ideo quia ipse Johannes promisit illi dare pro quolibet miliario ponderis Venetiarum ducatos auri XX et medietatem (...) MCCC^oLXXII die III° mensis septembris Johannes Bonis predictus fuit confessus et contentus habuisse et recepisse a dicto Chanussio fideiussore dicti Goyci” (16. VIII. 1371), DAD, Diversa Cancellariae, XXIII, fol. 54v. Vidi: Решетар М. 1924. I. 84; Динић Ј. М. 1955. б. 8; Kovačević D. 1961. 31-32.

¹⁹⁹ Aličić S. A. 2008. 45.

²⁰⁰ Vego M. 1957. 38; Palavestra V. 1973. 146.

²⁰¹ Kristić A. 1956. 177; Kovačević-Kojić D. 1987. б. 146.

su carinici u Deževicama, Dusini i Fojnici, Dubrovčani Vlakota Kranković i Radin Tolilović onemogućavali ostalim dubrovačkim trgovcima da kupuju srebro na ovim trgovima, što je izazvalo reakciju dubrovačke vlade.²⁰² Kanun rudnika Fojnice i susjednih rudnika Deževica i Dusine iz 1489. spominje Kraļev zakon o srebrenoj rudi, što je odraz nesačuvanog rudarskog zakona iz razdoblja srednjovjekovne Bosne.²⁰³ Prema osmanskom popisu u Bosni 1468/69. vidljivo je kako je Dusina pripala nahiji Kreševo. Označena je kao selo i rudnik sa 15 domova i 8 neoženjenih.²⁰⁴

Deževice (ДЕЖЕВИЦЬ, Desevice, Deseuiza, Desevizza, Dexeuice, Desseuice)

Na širem području ovog mjesta primjetni su tragovi rudarske i metalurške djelatnosti od najstarijeg doba. Iako pripadaju kreševskoj općini, Deževice su kroz prošlost, u svim dijelovima društvenog života, bile više vezane za Fojnicu. Zbog toga se i u srednjem vijeku deževički rudnici olova i srebra tretiraju u okviru fojničke rudarske djelatnosti.²⁰⁵ Izgleda da se u pisanim izvorima Deževice prvi put spominju 7. svibnja 1403. godine, u vezi s olovnom rudom koja se trebala natovariti na konje i prevesti u Dubrovnik. Tom prigodom se Vlah Nenko Krajsalić Vislović obvezao ugovorom da će Radinu Iliću prevesti 250 tovara olova iz Deževica u Dubrovnik.²⁰⁶ Dana 10. svibnja 1403. zabilježen je

²⁰² “Quia cum ad noticiam nostram pervenerit per veridicas et claras informationes quod vos Vlacota Crancouich et Radin Tolilouich cum nostris sociis ad presens gabeloti in Bosna, videlicet Desevice, Choyzniza et Dusina contrafeceritis multis consuetudinibus nostris antiquis quas habemus cum rege Bosne et presertim faciendo consuetudines novas et impedimendo mercatores nostros quod non emant argentum, et precipiendo illis de contrata et de dictis mercatis quod non vendant argentum dictis nostris mercatoribus quod est contra omnia iura bonos mores et consuetudines et redundat in maximum damnum ipsis nostris mercatoribus” (14. III. 1413), DAD, Reformationes, XXXIV, fol. 187v. Vidi: Jireček K. 1879. 49. bilj. 158; Ковачевић-Кojiћ Д. 1978. 67. bilj. 56. Povjesničar Đuro Tošić je ovaj slučaj detaljno prezentirao. Vidi: Тошић Ђ. 1983. 149.

²⁰³ Filipović N. 1957, 11.

²⁰⁴ Aličić S. A. 2008. 45-46.

²⁰⁵ Palavestra V. 1973. 149.

²⁰⁶ “Nencho Craislaglich Vislouich facit manifestum quod ipse promittit et se obligat Radin Hilich procuratori Bogleslauri Bachiosochic stipulanti vice et nomine dicti Bogleslauri, et etiam dicto Bogleslauri absenti, ire quandocumque voluerit usque ad festum Passe Rosarum proxime venturis in Deseuiza et ibi caricare plumbum dicti Bogleslauri supra equis II^cL (250)

drugi ugovor kojim se Vukša (bez navoda prezimena, ostavljen prazan prostor u dokumentu), inače Vlah Mirilović, obvezuje Marinu Buniću da će ići u Deževice bosanskom kralju i da će prevesti u Dubrovnik Bunićevih 150 tovara olova.²⁰⁷ U vrijeme političkog obračuna između kralja Stjepana Ostoje i vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića, u proljeće 1404. godine, stjecajem okolnosti su spomenute Deževice. Dubrovački izaslanici Paskal Restić i Marin Bunić došli su kod Hrvoja u Bosnu s ciljem poboljšanja dubrovačkih trgovačkih privilegija. Iz njihovog pisma od 29. svibnja 1404. kojim su izvijestili svoju vladu, jasno je kako se Dubrovčani žale Hrvoju na određene novčane štete koje je kralj Ostoja svojedobno nanio njihovim trgovcima u podgrađu Visokog, Deževicama, Srebrenici i Drijevimama.²⁰⁸ Pljačke usmjerene protiv Dubrovčana nisu bile iznimka, pa je tako zabilježeno 16. svibnja 1412. kako je na putu iz Deževica u podgrađe Visokog ubijen Dubrovčanin Jakša Bunić gdje mu je oteto srebro, a sve to od strane Vuka, nećaka bosanskog kralja Stjepana Ostoje.²⁰⁹ Deževice su također imale svoga gradskog kneza, pa su u dokumentima dubrovačkog arhiva evidentirana tri imena koja su obnašala tu dužnost. Prvi poznati knez bio je Pavle, kojemu dubrovačka vlada iznosi prigovor 20. svibnja 1412. zbog slučaja koji se desio s Dubrovčaninom Jakšom Bunićem i nesigurnosti koja je

dicti Nencho" (07. V. 1403), DAD, Diversa Cancellariae, XXXIV, fol. 217. Vidi: Kurtović E. 2009. a. 274-275.

²⁰⁷ "Vochxa (prazan prostor) vlachus Mirillouich facit manifestum quod ipse conuenit cum ser Marino Junii Bisti de Bona presente et conueniente ire Dexeuiçe in curiam regis Bossina ad recipiendum ibi et conducendum Ragusium centum quinquaginta salmas plumbi dicti Marini et caricasse dictum plumbum pro portando Ragusium ad tardius usque ad XX dies mensis presentis maii, cum pacto, quod si non iret ad recipiendum dictum plumbum ad dictum terminum et cum eo veniret recta via Ragusium" (10. V. 1403), DAD, Diversa Cancellariae, XXXIV, fol. 218v. Vidi: Kurtović E. 2009. a. 275.

²⁰⁸ Mihailo J. Dinić je u cijelosti objavio ovaj dokument. "Pasqual de Resti et Marin de Zugno de Bona, ambassatori nostri ellecti per andar in Bossina al ducha Chervoe (...) item ve acometemo siando fate la poveye debiante agravarvi de le re uxançe che se faceano a nostri mercandanti nel tempo de Ostoya in Souixochi, in Desseuiçe, in Sreberniça, a Narente". Vidi: Динић Ј. М. 1955. а. 73-76.

²⁰⁹ " (...) могао к чѣсти како се њчини у нашемъ властелинѣ у Гакши Бѣннику Погаха изъ Дежевиць съ Блѣкѣмъ нети краљевства ти да понде 8 Подъвисоки и поиѣ свѣтѣмъ велико сребро и не дошѣдъ високога Блѣкѣ Гакшѣ закла а сребро мѣ 8зе". Vidi: Стојановић Љ. 1929. I/1. 442. Ovaj Dubrovčanin je ubijen 8. svibnja 1412. godine. "Ce qui n'empêcha pas Vouk de tuer le marchand, le 8 mai, devant Visoki, pour le voler". Vidi: Iorga N. 1899. II. 135.

zavladala prema dubrovačkim trgovcima.²¹⁰ Drugi u nizu, među deževičkim knezovima, bio je Milutin Drašković. Određene podatke o njemu zabilježila je dubrovačka kancelarija 14. veljače 1422. godine. Tom prigodom su dva brata, Radelja Dabišinović i Radovac Gojčinović, odlučili da raskinu trgovačko društvo, ali prije toga bi trebali otići u Bosnu da pokupe tamo sve što imaju, bilo to u novcu ili u robi, i da to preko Milutina Draškovića, kneza Deževica, predaju Dubrovčaninu Tomi Buniću, kome su bili dužni.²¹¹ Posljednji u izvorima poznati kraljev carinik i “nuntius domini regis Bosne” u Deževicama bio je izvjesni Milivoj. Jedan dubrovački dokument navodi da je 12. srpnja 1425. izjavio kako je od Tome Bunića primio potpunu isplatu za olovo koje mu je prodao kao olovo bosanskog kralja.²¹² Jasno je da su u Deževice svraćali svi koji su kanili ostvariti određenu novčanu korist, međutim, bilo je i onih koji su iza sebe ostavljali određene dugove. Takav primjer u izvorima je zabilježen 23.

²¹⁰ “Po esser che haueria intexo el caxo ocorso Jacomo filio de Luca de Bona el quale, in questo pasado, siando in Deseuiza et uoglando vignere cum il argenti hauea comprado et cum li dinari hauea apresso di sy sotto Visochi, misser Polo, conte del mercato de Deseuiza et lo gabelotto del dicto mercado, presente tuti li mercandi ragusei”. Vidi: Truhelka Ć. 1908. 428.

²¹¹ “Cum Radeqlia Dabissinouich et Radouazius Goycinouich} fratres uterini de comunibus coram bonis de quibus societatem et comunionem habuerint et comuntationem mercantiarum fecerunt diuisionem facere inter eos decreuerint memores se simul et una debitores esse et non in eris modica quantitate ser Thome de Bona volentes non facere diuisione predictam nisi alieno prius ere deducto utque cutis sit idem ser Thomas et satisfactionem primorante omnia consequatur concordatur et unanimiter conuenerunt in hic modum, videlicet, quia alter eorum et seu ambo vadat in Bossinam ibique exigat simul et una cum Milluthino Draschouich comite Desuize rechat et recolligat omne eorum eo denarios, mercantias et res et totum quidquid ipsi ibi habent et habere et seu exigere debent a quamcumque persona quauis ratione vel causa. Idque totum ita retractum exercitum et recollectum tradant et consignent et dimittunt in manibus dicti comitis Milluthini et penes eum. Qui comes Milluthinus totum illud remittat ad manus dicti ser Thome de bona vel de ipso toto omnem ipsius ser Thome faciat voluntatem hanc quidem conuentionem et omnia supr ascripta promiserunt dicti fratres super se et omnia eorum bona solemniter obligantes firma habere et minolabiliter obseruare. Renuntiantes. Judex ser Marinus Sy. de Restis et testis Ruschus magistri Christofori” (14. II. 1422.), DAD, Diversa Notariae, XIII, fol. 238. Vidi: Kovačević D. 1961. 64. bilj. 129.

²¹² “Comes Miliuoi gabellotus regius in Desiuiza et nuntius domini regis Bosne confessus et manifestus fuit habuisse et recepisse a ser Toma de Bona integram satisfactionem et solutionem certe quantitatis plumbi venditi per ipsum comitem tanquam plumbum dicti domini regis dicto ser Tome. Renuntiando” (12. VII. 1425), DAD, Diversa Cancellariae, XLIII, fol. 163v. Vidi: Kovačević D. 1961. 100. Pavo Živković je na temelju određene dubrovačke građe ustanovio da je puno ime i prezime ovog kneza bilo Milivoj Divčić. Vidi: Živković P. 1988. 33.

veljače 1425. prema kojemu je nekom Jakši Paškiću, s otoka Koločepa, u Deževicama ostao izvjesni dug u vrijednosti od 10 dukata i 20 groša, još od 1419. godine.²¹³ Početkom XV. stoljeća javljaju se vijesti o domaćim ljudima iz Deževica koji se polako počinju upuštati u trgovačke odnose s Dubrovčanima. To potvrđuju, između ostalog, i ugovori o osnivanju ili ukidanju trgovačkih društava. Svrha njihovih zajedničkih poduzeća bila je zarada trgovinom srebra, a zatim i ostalom robom. Pisani izvori datirani 4. studenog 1405. navode primjer prema kojemu Brajan Radošić Rogačić iz Deževica osniva trgovačko društvo s jednim Dubrovčaninom.²¹⁴ Tijekom njihovih zajedničkih poslova došlo je do nesuglasica između domaćih ljudi i Dubrovčana iz Deževica. Jedan slučaj od 1. veljače 1429. bilježi kako je Radovan Ostojić iz Deževica, čovjek bosanskog kralja, došao u Dubrovnik, zbog pritužbi protiv Juraka Pribojevića i njegove braće, oko određene štete na svojoj kući.²¹⁵ Prema narednim vijestima evidentno je kako su pojedini carinici u Deževicama znali zlouporabiti svoj položaj. U okviru toga je 20. siječnja 1413. zabilježeno kako se Radin Tolilović i Vlakota Kranković, carinici iz Deževica, pod prijetnjom kazne od tisuću zlatnih dukata, moraju u roku od 15 dana pojaviti u Dubrovniku pred vladom.²¹⁶ Nazočnost

²¹³ “Jaxa Pasquich de Calamota in Dezeuice pro resto de una carta in 1419 de feurar ducatos diexe grossos venti-valoris ducatos 10 grossos 20” (23. II. 1425), DAD, Diversa Notariae, XIV, fol. 170.

²¹⁴ Vochxa Bochdanich Stambech et Brayan Radostich Rogačich de Desseuice} faciunt manifestum quod ipsi faciunt invicem societatem et colleganciam inter eos duraturam per hoc presens viagium ad quod debent inuicem ire. In qua collegancia dictus Brayan possint de eius propriis pecuniis libris decemseptem argenti plechi minus unziarum I÷ (1,5) cum quo argento et aliis rebus quas accipient in credentia predicti debent ire ad lucrandum et traffigandum prout melius videbitur pro lucro consequam dicte compagnie ad medietatem lucrum et predictae consequetis ex predictis. Et in eorum remisionem debent facere rationem ad clarum factum” (04. XI. 1405), DAD, Diversa Cancellariae, XXXV, fol. 235v. Desanka Kovačević-Kojić je nekom omaškom ovaj dokument datirala u 1. studeni 1405. godine. Vidi: Ковачевић-Кojiћ Д. 1978. 68. bilj. 61.

²¹⁵ “Radouan Ostoich de Deseuica homo domini regis Bosne qui venerat Ragusium cum literis serenissimi domini regis Bosne pro petendo racionem contra Jurachium Priboeuich et fratres suos pro certo damno ut dicebat quod reperit in domo sua” (01. II. 1429), DAD, Debita Notariae, XIV, fol. 254. Vidi: Ковачевић-Кojiћ Д. 1978. 278.

²¹⁶ “Captum fuit de scribendo Radino Tolillouich et Vlachotte Criualdich seu Cranchouich ciuibus Ragusii gabelotis mercati Dessiuize quod infra dies XV a die receperunt literarum sub pena ducatorum mille auri debeant venire Ragusium et se presentare regimini Ragusii” (20. I. 1413), DAD, Reformationes, XXXIV, fol. 62. Vidi: Тошић Ћ. 1983. 148.

Dubrovčana u Deževicama će nestati s osmanskim osvajanjem Bosne 1463. godine, a paralelno s tim i rudarska djelatnost će izgubiti na značaju.

Vlasteoski odnosi

Na području srednjovjekovne župe Lepenice odigrali su se raznoliki događaji koji su uvjetovali različite društvene odnose među značajnijim akterima toga doba. To se uglavnom odnosi na vlastelu, dubrovačke trgovce, ali i kralja i kraljicu, koje je katkad put navodio na boravak u ovom području. Pojedini velikaši lepeničkog kraja se spominju u svojstvu svjedokā u bosanskim kraljevskim ispravama iz XIV. stoljeća. Kao primjer mogu se uzeti Šćitkovići-Mrkojevići koji su, prema mišljenju Pavla Anđelića, bili s prostora župe Lepenice. Izvori upućuju na to kako su oni bili u bliskim odnosima s bosanskim banom Stjepanom II. Kotromanićem, kao i njegovim nasljednikom Tvrtkom I. Kotromanićem. Prema Anđelićevim riječima, ovom rodu su pripadali vojvoda Vuk Šćitković (Šćitković), Mrkoje Šćitovljanin, Grgur Mrkojević i Grgurov sin Radoje, koji se spominje 1382. u jednom dubrovačkom izvoru.²¹⁷ Ova teorija doista ima uporište u izvorima, mada nije najbolje prezentirana u literaturi. Šćitkovići-Mrkojevići bili su iz Šćitova kod Fojnice, što izvori i potkrijepljuju, samo se ne može pouzdano tvrditi da je i Vuk Šćitković u krvnom srodstvu s ostalim članovima ovoga roda. Da je to tako, dokazat će se u predstojećem prezentiranju izvora, vezanih za ovaj slučaj.

Naime, iz isprave sačinjene 1326. u Milima, izvjesno je kako je bosanski ban Stjepan II. nagradio kneza Vukoslava Hrvatinića jer je prešao na njegovu stranu u vrijeme borbi za bosansko prijestolje. Zbog njegove vjerne službe darovao mu je određene zemljišne posjede. Među svjedocima ovog pravnog čina naveden je Vuk Šćitković s titulom vojvode bosanskog, koji je istodobno obnašao dužnost pristava na dvoru.²¹⁸ Isprava istog bosanskog vladara koja je sačinjena 1329/30. potvrđuje da je ban sa svojim bratom, knezom Vladislavom, velikom knezu Grguru Stjepaniću darovao pet sela. Stjepanić je zapravo bio nagrađen iz razloga što je na čelu poslanstva bosanske vlastele dopratio banovu buduću suprugu s dvora bugarskog cara Mihaila Šišmana.

²¹⁷ Vuk Šćitković (Šćitković), Mrkoje Šćitovljanin i Grgur Mrkojević su evidentirani kao svjedoci u banskim ispravama iz XIV. stoljeća. Vidi: Anđelić P. 1976. 39. bilj. 48.

²¹⁸ “А томѡ є пристаѡ ѡт двора Влькѡ Цитѡковићѡ воевода босньски”. Vidi: Мргѡић Ј. 2008. 11-13.

Među dobrim Bošnjanima, zabilježenim u ispravi, nalazi se treće po redu ime vojvode bosanskog – Vuk Šćitković.²¹⁹ Moguće je da se on spominje u još jednoj ispravi, koja je sačinjena u Kninu 1345. godine. Tom prigodom bosanski ban vrši određene političke pregovore s Ivanom Nelipčićem i njegovom majkom Velislavom, a među svjedocima njihova dogovora nalazi se “Wolk (Vuk) voyvoda”.²²⁰ Toliko o ovoj ličnosti doznajemo iz izvora, u kojima se nigdje ne spominje Šćitovo, izuzev što njegovo prezime podsjeća na taj toponim.

Mrkoje Šćitovljanin se kao svjedok navodi u nekoliko isprava iz razdoblja vladavine Stjepana II. i Tvrtka I. Prvi put se spominje u prethodno navedenoj latinskoj ispravi bana Stjepana II. iz 1345. godine, gdje je evidentiran među svjedocima kao “Merkoe”.²²¹ U drugoj ispravi Stjepana II., koju je zajedno sa svojim bratom Vladislavom izdao 1351. braći Vukoslavić (Vuku i Pavlu), pred kraj teksta je spomenuto ime Mrkoja Šćitovljanina, pristava i svjedoka s braćom.²²² Ovom ispravom su potvrđeni zemljišni posjedi braći Vukoslavić, koji su dodijeljeni njihovom ocu Vukoslavu Hrvatiniću 1326. godine, o čemu je već ranije bilo govora. Nakon što je došao na vlast, novi bosanski ban Tvrtko I., zajedno s majkom, izdaje 1354. ispravu knezu Vlatku Vukoslaviću. On je bio treći sin Vukoslava Hrvatinića kojemu je ponovljena odredba iz ranijih isprava, tj. da su posjedi koje je dobio od bana Stjepana II. isključivo njegova plemenita baština. Pored toga što je bio svjedok ovoga čina, Mrkoje je izabran da vrši ulogu ručnika, zajedno s tepčijom Ivahnom.²²³ Na njih dvojicu je pala odgovornost da se pobrinu da sadržaj isprave bude ispoštovan. Ispravom iz 1357. godine, Tvrtko I. zajedno s bratom, knezom Vukom i majkom Jelenom, u nazočnosti svjedoka ponovno potvrđuje knezu Vlatku Vukoslaviću i njegovim potomcima, vjeru gospodsku. I ovom događaju je svjedočio knez Mrko-

²¹⁹ “Я томо сѣ свидоци добри Бошњане: тепчѣѣ Ратосавѣ и с братишмѣ, Хлап и с врьтишмѣ, Вѣкъ Шитковиѣ воеводи востаньски с врьтишмѣ, кнеза Давишѣ Бероевиѣ с врьтишмѣ, кнез Драгошѣ Зориновиѣ са врьтишмѣ”. Vidi: Мргѣић Ј. 2004. 19-21.

²²⁰ Thallóczy L. 1906. 436-437.

²²¹ Thallóczy L. 1906. 437.

²²² “И на то соу пристава и свидоци добри Бошњане и Оусоране: оу почело пристава и свидок Владиславѣ Даавиѣ и з братишмѣ, друго Ратко Шанта свидокѣ и пристава з братишмѣ, Мръкоѣ Шћитовланинѣ пристава и свидокѣ и з братишмѣ”. Vidi: Мргѣић Ј. 2002. 79-81.

²²³ “Я томѣ рѣчникѣ тепчѣѣ Ивахнѣ и кнезѣ Мръкоѣ”. Vidi: Рудић С. 2003. 69-72.

je.²²⁴ Poslije ove godine u kojoj se, kako se čini, zadnji put spominje, Mrkoju se gubi svaki trag u izvorima. Jedini zaključak koji se nameće jeste taj da je on u narednom razdoblju preminuo. Ni on se u pisanim izvorima ne može direktno dovesti u vezu s mjestom Šćitovo, mada i njegovo prezime upućuje na tu mogućnost.

U procesu obnove banske vlasti na državnom području Bosne, koju je ban Tvrtko I. pobunom vlastele s početka 1366. izgubio, njemu je kasnije pristupio, odnosno ponovo se vratio u službu, knez Pavle Vukoslavić. Taj čin potvrđuje isprava iz 1367. u kojoj se, Mrkojev sin, Grgur Mrkojević navodi kao svjedok "od Bosne".²²⁵ Tek se za Grgurovog sina Radoja Grgurovića 1382. u izvorima izričito kaže da je iz Šćitova.²²⁶ Prema tome, ne bi trebalo biti sporno da su Radojevi već spomenuti otac i djed također iz ovog mjesta, čije je područje vjerojatno bila njihova plemenita baština. Međutim, manje je pouzdano da je Vuk Šćitković iz ovog mjesta i da ima rodbinsku vezu s Mrkojevićima. Ukoliko prihvatimo pretpostavku da Vuk jeste u krvnom srodstvu s Mrkojem, on bi u tom slučaju mogao biti njegov stariji brat. Vljako Palavestra čak uzima mogućnost da je Šćitovo bilo posjed velikaša Šćitka Hlapovića, koje je po njemu moglo dobiti ime.²²⁷ Ipak, čini se da to nije točno jer je on bio pripadnik solske vlastele.²²⁸ U dubrovačkom arhivu pronađen je podatak koji se odnosi na jednu ženu, koja je možda bila iz Šćitova. Naime, u oporuci dubrovačkog trgovca Maroja Veselkovića koji je živio i preminuo u Fojnici, unutar popisa njegovih dužnika, 8. veljače 1455. godine, spominje se izvjesna Vladica Šti-

²²⁴ "ꙋ име: казньца Болеслава и тепчиѣ Ивахна и кнеза Владислава Давишића з братиомъ и кнеза Влаѣ Добровоевића и боеводе Тврѣтка и негова брата жѣпана Новака и кнеза Мръкоѣ и кнеза Вльѣца Хръватинића и кнеза Владислава Сврадовића и жѣпана Браѣна Привинића и кнеза Милоша Дивошевића и негова брата кнеза Сладоѣ и кнеза Влатка Свриновића и госпоѣ Слѣне Сѣстоиницѣ - кнезѣ Влаткѣ Влькославићѣ и неговѣ синѣ Влкославѣ и неговѣ всталоуѣ". Vidi: Јечменица Д. 2011. 9-12.

²²⁵ "Ѧ томѣ сведоци: ут Босне - каз(нац) Санко и з братиомъ, боевода Пѣрѣћа и з братоумъ, жѣпан Влкославѣ Нахоевићѣ и з бра(тиу)мъ, тепчи Вльчиѣна и з братиомъ, кнез Стѣпоѣ Хръватинићѣ и з братиомъ, Гргѣрь Мръкоевићѣ и з братиомъ". Vidi: Јечменица Д. 2011. 21-24.

²²⁶ Јечменица Д. 2011. Pogledati bilješku 11.

²²⁷ Palavestra V. 1973. 142. Šćitko Hlapović se kao svjedok spominje 15. ožujka 1333. u ispravi bana Stjepana II. Kotromanića, (sačinjena u Srebreniku) kojom on Dubrovčanima ustupa Ston, Rat i Prevlaku s užom okolinom. Vidi: Miklosich F. 1858. 105-107; Fermeđžin E. 1892. 23.

²²⁸ Anđelić P. 1977. 42-43.

tovka koja je Maraju založila prsten kako bi od njega dobila određeni novac na zajam.²²⁹ Vrlo je moguće da je ova žena doista bila iz Šćitova jer joj je zbog male udaljenosti bilo vrlo praktično obaviti ovakvu radnju, obzirom da je ovaj trgovac živio u Fojnici.

Koncem XIV. stoljeća na ovim će područjima u političkom djelovanju postati nazočan velikaški rod Pribinića iz Gornje Lepenice od kojeg je najpoznatija ličnost bio veliki knez bosanski, Radoje Radosalić. O njemu ima svega nekoliko oskudnih podataka gdje se kao svjedok spominje u bosanskim kraljevskim ispravama među brojnom drugom vlastelom. Nosio je titulu kneza od 1399. godine, a nakon 1408. postao je veliki knez bosanski. Sačuvan je i njegov stećak koji se nalazi na lokalitetu Brdanjak u Zabrđu kod Kiseljaka, a podigao mu ga je sin, knez Radič Radojević. Ovaj lepenički velikaš je u ovim prijelomnim godinama čitavo vrijeme ostajao odan kraljevima i nije pado pod politički utjecaj domaće krupne vlastele, Dubrovnika ili ugarskog kralja. Nesumnjivo je zbog svog ugleda imao određene ovlasti na prostoru župe Lepenice, kao i u Visokom u kojem je radio. Shodno tomu, imao je ljude koji su mu bili potrebni za različite poslove društvenog života u njegovoj i u kraljevskoj službi. Kao što je on ušao u državnu službu preko svoga oca Radosava Pribinića, tako je i njega u tom poslu naslijedio sin Radič. Genealogiju velikaškog roda Pribinića je teško pratiti u ispravama nakon 1420. godine. Moguće je da su se potomci kneza Radiča vremenom odmetnuli od kralja i ušli u savez s Osmanlijama, čija je nazočnost u sljedećim desetljećima bivala sve učestalija u Bosni.²³⁰

Knez Radoje Radosalić je prvi put zabilježen u kraljevskoj ispravi nakon prvog dolaska na prijestolje kralja Stjepana Ostoje. Dokument je sačinjen u Lišnici (Liješnica kod Maglaja) 15. siječnja 1399. godine, a bio je upućen Dubrovčanima. U njemu je, između ostaloga, zabilježeno kako su Dubrovčani došli tražiti od kralja određene zemljišne posjede koje im je i darovao. Uz broj-

²²⁹ Vljako Palavestra je pogrešno datirao ovaj dokument u 1459. godinu. Vidi: Palavestra V. 1973. 141. Oporuka dubrovačkog trgovca Maroja Veselkovića je datirana 16. srpnja 1455., ali je ova žena u njoj spomenuta ranije, unutar popisa njegovih dužnika. "Anelo de Vuladiza Stitoucha" (8. II. 1455), DAD, Testamenta Notariae, XV, fol. 149-150v. Iz oporuke se doznaje kako je ranije spominjani dubrovački trgovac Dobrašin Veselković, Marojevi (stariji) brat, "Dobrasin fradel mio". Vidi: Palavestra V. 1973. 141. Pogledati bilješku 80.

²³⁰ O ličnosti velikog kneza bosanskog Radoja postoji objavljen rad. Vidi: Drmač M. 2012. c. 195-209.

ne velikaše koji su bili svjedoci ovog čina spominje se i knez Radoje Radosalić.²³¹ Nedugo potom, knez se spominje 5. veljače 1399. u ispravi kralja Ostoje, također upućena Dubrovčanima, kojom kralj traži da mu oni isplate srpski dohodak na Dmitrov dan u vrijednosti od 2.000 perpera.²³² Iz ove dvije isprave jasno je kako kralj želi zadržati dobre odnose s Dubrovnikom, ali uz uvjet da oni izvršavaju svoje obveze prema Bosni. Prema ovome, također je uočljivo da je knez Radoje Radosalić bio čovjek od povjerenja u službi kralja Ostoje.

Kako je u to vrijeme porasla moć bosanskog velikaša Hrvoja Vukčića Hrvatinića, vremenom su se počeli pogoršavati odnosi između njega i kralja Ostoje, te se trebao dogoditi prestižni obračun među njima. Ipak, i u tako kriznom razdoblju knez Radoje Radosalić je ostao vjeran kralju. To se može zaključiti na osnovi isprave kralja Ostoje od 22. travnja 1404. godine, u kojoj se on spominje među ostalom vlastelom sazvanom na stanak. Ovaj dokument je izdat "na Visokom" i bio je upućen mletačkim trgovcima. Tu se bilježi kako oni mogu slobodno i sigurno trgovati po cijeloj Bosni bez plaćanja ikakvih poreza. Kralj im također jamči da će sam nadoknaditi štetu ukoliko neki od njih bude opljačkan ili pokraden.²³³

²³¹ "удь оупћине града Дѣрвоника, на има Жѣнь Жѣрьговиѣ и Михочь Растийѣ и ш-ими Никола Гѣчетийѣ, и ѣспоменѣше королевствѣ ми удь реченихъ властель и удь оупћине, говоре за земле, що сѣ и кое сѣ удь Вѣрила дери до Стона (...) и кѣда створи сию милость королевство ми, тѣзи бихѣ королевства ми властеле, а на име воевода Хрѣвое кнезь Павль Радиновиѣ, воевода Саньдалѣ, тепачийѣ Батало и воевода Влатко Тврьтковиѣ, воевода Вьлкашинѣ Милатовиѣ, воевода Павль Клешиѣ, кнезь Прѣвое Масновиѣ, кнезь Радое Радосалиѣ, кнезь Радое Драгосалиѣ, кнезь Воисавь Воеводиѣ, кнезь Вѣкашинѣ Златоносовиѣ, кнезь Ковачь Диничийѣ". Vidi: Miklosich F. 1858. 233-235; Perojević M. 1942. a. 378-379.

²³² "кравествѣ ми давати удь реченога града Дѣрвоника и удь опћине спѣвски доходакъ, дви тисѣћи перперѣ динари дѣрвоваццихъ, всако годище на дмитровѣ дѣнь (...) крал Степань Остоѣ и з богодаровано-м-и госпоиномъ кралицомъ кирь Вѣвломъ, поставивше рѣци на светомъ еванѣли и на чѣсномъ крѣсти господнѣ и с властели кравевства ми: с воеводомъ Хрѣвоемъ, с кнезомъ Павломъ Радиновиѣемъ, с тепачиномъ Баталомъ, с воеводомъ Саньдалемъ, с воеводомъ Павломъ Клешиѣемъ, с воеводомъ Влаткомъ Тврьтковиѣемъ, с воеводомъ Вьлкашиномъ Милатовиѣемъ, с кнезомъ Радоемъ Радосалиѣемъ, с кнезомъ Воисавомъ, с кнезомъ Вѣкашиномъ Златоносовиѣемъ, с кнезомъ Радоемъ Драгосалиѣемъ, с кнезомъ Прѣвоемъ Масновиѣемъ, с кнезомъ Вѣкомъ Тепчиѣемъ, с кнезомъ Ковачемъ Диничиѣемъ". Vidi: Miklosich F. 1858. 236-237.

²³³ Koncem travnja 1404. kralj Stjepan Ostoja je održavao stanak na kojem nisu sudjelovali vojvode, Hrvoje i Sandalj. Sima Ćirković smatra kako je već sredinom tog mjeseca Hrvoje važio kao odmetnik od svoga kralja. Vidi: Ђирковић С. 1964. а. 203; "Consilio cum magnificis et potentibus dominis comite Paulo Radinovich, vayvoda Vochomir Jurievich, vayvoda Paval Clisich et vayvoda Radiz Sanchovich et comite Radoe Radosalich baronibus nostris, ac etiam

Ovaj ugovor je očito bio uperen protiv dubrovačkih trgovačkih interesa. Takva gesta kralja Ostoje ne čudi jer se u to doba odvijao rat između Bosne i Dubrovnika (1403.-1404.) u kojemu je bosanski kralj, po svemu sudeći, želio podjarmiti Dubrovnik.²³⁴ Ipak, uskoro se na Ostojinom mjestu 1404. ustoličio novi kralj Tvrtko II. Tvrtković. U vihoru tih zbivanja knez Radoje Radosalić morao se odlučiti da li će se prikloniti novom kralju.²³⁵ To je na koncu očigledno i učinio jer se kao svjedok javlja na njegovoj ispravi upućenoj Dubrovčanima 24. lipnja 1405. godine. Dokument je sačinjen u Trstivnici, gdje je u tu svrhu došao Dubrovčanin, Nikola Gučetić. Kralj je tom prigodom potvrdio sve zakonske akte svojih vladarskih prethodnika kao i posjede Lisac, Imoticu i Trnovicu, koji nisu u ranijim ispravama bili evidentirani.²³⁶ Nakon ovog, konačno su izgladjeni odnosi Bosne i Dubrovnika.

Moguće je da se knez Radoje posljednji put spominje u ispravi kralja Ostoje, nakon što se on vratio na prijestoje 1408. godine. Naime, to je bila

cum consilio quam plurium nobilium et militum apud nos consistentium (...) Et similiter possint libere et secure sine solutione alicuius datti, pedagii vel gabele, tergovine vel aliqua alia solutione extrahere vel extrahi facere de qualibet parte nostri regni mercantias, pecunias et res quascunque voluerint (...) quod in casu quo in aliqua parte nostri regni aliquis Venetus vel fidelis vel subditus Veneciarum esset derobatus, vel quod aliquid ex vi raperetur satisfaciamus et solvemus ei de nostris bonis propriis totum id". Vidi: Ljubić Š. 1875. V. 39-41; Fermeđžin E. 1892. 73; Šišić F. 1902. 182-183.

²³⁴ Ovaj rat je prezentiran u općim sintezama o srednjovjekovnoj Bosni. Od novijih radova vidi: Lovrenović D. 2006. 108-118.

²³⁵ Pavo Živković bilježi kako nije poznato kakvi su u to vrijeme bili stavovi Pavla Klešića, Radoja Radosalića i Vukmira Jurjevića, koji se u izvorima spominju kao svjedoci na ispravi kralja Ostoje koja je bila podarena Mlečanima. Vidi: Živković P. 1981. 41. Međutim, sama činjenica da su bili uključeni u državnu politiku kralja Ostoje ne bi trebalo stvarati dilemu o tomu da su njemu služili. Vidi: Živković P. 1981. Pogledati bilješku 233.

²³⁶ "И тѣи донде краљевствѣ ми властелинѣ и поклицарѣ славнога града Дѣрвоуника князь Никола Гѣчетиѣ (...) а говоре краљевствѣ ми властеле Дѣрвоуичѣци: господине краљѣ, паче и наше, ере по нихѣ милости господинѣ краљѣ и вса Босана намѣ да все приморье утѣ Вѣрила дери до Стона са всами сели и засеуци (Лисац, Имотица и Трѣновница) (...) властели и вельможами рѣсага восанскога ротисмо се и присегосмо наипрѣѣ ѣ господинѣ краљѣ Твртко Твртковиѣ и господинѣ херцегѣ Хрѣвое сплицки и князь Павла Радиновиѣ и князь Вѣкѣ Храниѣ и воевода Ганѣдаль Храниѣ и князь Бавша Херцеговиѣ и князь Радое Радосалиѣ и князь Радое Драгосалиѣ и князь Батиѣ Мѣрѣковиѣ и князь Радосавѣ Привоевиѣ и князь Владисавѣ Дѣничииѣ и князь Вѣкѣ Рогатиѣ и князь Бѣлица Бѣлѣханиѣ (...) писано на Бѣлихѣ Гелицихѣ 8 Трстивници". Vidi: Miklosich F. 1858. 253-257; Стојановиѣ Љ. 1929. I/1. 490-495; Perojević M. 1942. b. 416-417.

darovnica braći Radivojevićima (Juraju i Vučiću), sačinjena 28. prosinca 1408. godine, kojom ih je kralj nagradio zemljišnim posjedima za njihovu vjernu službu.²³⁷ Nakon ovog datuma knezu Radoju Radosaliću se u pisanim izvorima gubi svaki trag. S obzirom da se više puta javljao kao svjedok pri izdavanju bosanskih kraljevskih isprava, moguće je da je nakon 1408. zbog svoje vjerne službe dobio unaprijeđenje i titulu velikog kneza bosanskog, te ostao raditi u Visokom. Postoji primjer Tvrtka Borovinića iz prve polovice XV. stoljeća, kojemu je također titula kneza prerasla u titulu velikog kneza bosanskog, tako da takva titularna preinaka nije upitna.²³⁸

Malo je vjerojatno da je vlasteoska porodica Jelašića bila s područja župe Lepenice. Knez Stanoje Jelašić je 17. lipnja 1392. kao izaslanik kralja Stjepana Dabiše tražio od Dubrovčana isplatu srpskog i stonskog dohotka.²³⁹ Vladislav Skarić je mišljenja da se plemenita baština ovog kraljevskog izaslanika mogla nalaziti u današnjem naselju Jelačke, koje se nalazi u općini Kreševo.²⁴⁰ Međutim, s obzirom da nema drugih izvora koji bi potkrijepili takvu teoriju, temeljenu na morfološkoj sličnosti imena Jelačke i Jelašić, ne treba je ni prihvatiti doslovce. Čak i kad bi je prihvatili, ne treba zanemariti činjenicu da postoji naselje Jelaške koje se nalazi kod Olova.²⁴¹

²³⁷ Drugi put se na bosansko prijestolje vratio kralj Stjepan Ostoja u listopadu 1408. godine. Njegov izbor je bio usmjeren osobito protiv vojvode Hrvoja. Vidi: Perojević M. 1942. c. 427; "Ostoję regi et filio nostro Stephano per dictum capitaneum Georgium et comitem Vucichium et eorum filios prestitam, predicto capitaneo Georgio, comiti Vucichio, eorum filiis ceterisque posteris dedimus et adscripsimus in patrimonium in secula seculorum: Almassium civitatem una cum Primorje, ab utroque latere Cettine, videlicet Primorje usque ad Zarnovizam (...) Huic adsunt testes: dominus rex cum fratribus, comes Paulus cum fratribus, comes Radoje cum fratribus, comes Burech cum fratribus et prestantioribus Bosne, comes Radam Dragoevich et procurator comes Gjura Georgii Dragichievich". Vidi: Fermendžin E. 1892. 87-89.

²³⁸ Ćošković P. 1996. 63-77.

²³⁹ "впъћини града Дѣрвоуника што посласмо к вамъ нашега срьдчаного слѣдѣ княза Станоуѣ Влашьчића за наше равоте и налише за доходуьке наше срьбьске и стоньске". Vidi: Стојановић Љ. 1929. I/1. 175.

²⁴⁰ Скарић В. 1922. 127.

²⁴¹ Bešlagić Š. 1971. 229-230.

Kraljevske svadbe

U prvoj polovici XV. stoljeća dvije kraljevske svadbe vežu se za područje Milodraža od kojih se, svaka na svoj način, dovodi u određeni kontekst s tim mjestom. Naime, prvi brak je sklopljen u ljeto 1428. između bosanskog kralja Tvrtka II. Tvrtkovića i ugarske vlastelinke Doroteje Gorjanske, dok se drugo vjenčanje održalo u proljeće 1446. između kralja Stjepana Tomaša i Katarine, kćeri vojvode Stjepana Vukčića Kosače.

Godine 1426. dogodio se žestok upad osmanske vojske u Bosnu na koji kralj Tvrtko II. nije mogao uzvratiti na odgovarajući način. Oko 4.000 vojnika pustošilo je bosanske velikaške oblasti i stanovništvu nanosilo razna stradanja. Tvrtko II. bio je primoran tražiti brzu reakciju i pomoć od ugarskog dvora. Ugarski kralj Sigismund Luksemburški bio je dobro upućen u tadašnje stanje u Bosni, pa je odlučio takvu situaciju iskoristiti za svoju dobrobit. Njegova nakana je bila zatražiti od Tvrtka II. da za svog prijestolonasljednika prizna grofa Hermana II. Celjskog, Sigismundovog tasta. Ovaj plan bio je izuzetno nepopularan među bosanskom vlastelom, koja nije željela da Ugarska dobije veći utjecaj u Bosni, a niti da time isprovociraju Osmanlije. Pošto se našao u prilično teškoj poziciji, kralj Tvrtko II. je ipak zajamčio bosansku krunu Hermanu II., ukoliko on sam ne bude imao muških potomaka. Na ovaj način je udovoljeno ugarskim zahtjevima 1427. godine. Da bi još više zbližio odnose Ugarske i Bosne, kralj se odlučio na politički brak sljedeće godine.²⁴²

Naime, Tvrtkova buduća žena Doroteja Gorjanska je u vrijeme pregovora o ženidbi, u proljeće 1428. godine, boravila na području pečujске biskupije.²⁴³ Nema se razloga sumnjati da se upravo iz tog mjesta kasnije zaputila u Bosnu u susret svome vjereniku. Važno je znati da je ona bila Sigismundova rođakinja koju je ovaj koristio za istrajavanje u svojim političkim nakanama. Na svadbu su nesumnjivo bili pozvani brojni zvaničnici toga doba, među njima i Dubrovčani koji su odlučili na kraljev dvor uputiti dvojicu svojih ljudi. U pismu, 6. srpnja 1428. godine, dubrovačko izaslanstvo je izvijestilo svoju vladu da se kralj sprema dočekati buduću suprugu. Pred nevjestu je uputio svoje ljude, a sam je odlučio da 12. srpnja dočeka kraljicu u Milodražu, kamo je trebala stići. Dubrovačka vlada je svojim ljudima naredila da čim mladenka

²⁴² Ђирковић С. 1964. а. 259-260.

²⁴³ O Doroteji Gorjanskoj je sačinjen rad u skladu s mogućnostima koje je dozvoljavala izvorna građa vezana za tu temu. Vidi: Anđelić P. 1973. b. 376-395.

stigne na odredište, odmah izvijeste Dubrovnik. Poslanici su pratili kralja na putu prema mjestu dočeka Doroteje i redovito slali izvješća.²⁴⁴

Dubrovačka vlada je u narednom razdoblju dobila tri pisma od svojih poslanika, od čega su dva stigla iz Milodraža i treće iz Sutjeske. Tih dana Dubrovčane su povodom kraljevskog vjenčanja u Bosni predstavljali poslanici Nikola Đorđić i Marin Gundulić. Prema njihovom prvom pismu, 13. srpnja, vidna je mogućnost da se kraljeva svadba obavi u samom Milodražu, ali ipak o vjenčanju u tom mjestu nema potvrde u izvorima. Vrlo je vjerojatno da se buduća kraljica samo čekala u Milodražu, u koji na koncu nije ni došla. Činjenica je da se kralj s dubrovačkim poslanicima zadržao u Milodražu nekoliko dana što znamo na temelju drugog pisma od 17. srpnja, iz kojeg je očito kako se dubrovački poslanici još uvijek nalaze u Milodražu. Ipak, temeljem trećeg pisma dubrovačkih poslanika, upućenog njihovoj vladi, evidentno je kako su oni već 20. srpnja boravili na kraljevskom dvoru u Sutjeskoj. Poslanici su zajedno s kraljem iz nekog čudnog i neobjašnjivog razloga napustili Milodraž 18. ili 19. srpnja i stigli u Sutjesku gdje se po svim prilikama trebala održati svadbena svečanost.²⁴⁵ Nova kraljica izgleda tih dana još nije bila stigla u zemlju bosanskog kralja jer dubrovačka vlada nije ništa znala o njenom dolasku. Da je to tako potvrđuju podatci prema kojima vlada 31. srpnja daje instrukcije

²⁴⁴ "Rector di Ragusa col suo Consiglio. Alli nobili et saui ser Nicola Mat. de Georgi et ser Marin Ja. de Gondola ambassadori al re di Bosna dilecti cittadini nostri salute. Per le lettere vostre fatte di la ad VI luglio presente le qual ad XIII del detto receuessimo (...) et anche come a mandato suo zentilomini incontra la nouiza et se a parechia de fare le noze, et ad XII di questo esso re va a Milodras per reincontrarssi la sopra la qual cosa vi rispondemo (...) et di la aspetate nostra risposta" (14. VII. 1428), DAD, Lettere e commissioni di Levante, X, fol. 95v. Vidi: Živković P. 1981. 122-123; Doroteja Gorjanska je sa pratnjom u Milodraž doputovala vjerojatno "Velikim drumom" koji je Ugarsku spajao s Hrvatskom i Bosnom, a nastavljao je dalje za Carigrad. Taj put je prolazio kroz Jajce, dolinu Lašve i Lepenicu. Vidi: Jireček K. 1879. 84-85.

²⁴⁵ "Rector di Ragusa col suo Consiglio et del pregado. Alli nobili et saui ser Nicola Mat. de Georgi et ser Marin Jaco. de Gondola ambaxadori al re de Bosna dilecti cittadini nostri salute. Questi di passadi riceuessimo tre vostre lettere, duo fatte in Milodras, una a tredexe et l'altra a decisette de luglio et la terza in Sutiescha, adi 20 pur de luglio presente. Et quanto paresse scriuete specialmente per la risposta a vostra data per la bolla. Et di puo per lo piacer che a amite lo re, et vi gratiar che a fatto per lo rimagner vostro alla sua festa primamento abbiamo inteso. Alequal vostre letere doue fa di bisogno faremo risposta" (31. VII. 1428), DAD, Lettere e commissioni di Levante, X, fol. 98v; Vidi: Iorga N. 1899. II. 242. Živković P. 1981. 123. bilj. 68; Anđelić P. 1973. a. 238.

poslanicama, pri čemu im nalaže da jave vijest kad mladenka stigne u Podvisoki kako bi se mogao poslati kurir po njihova nova pisma temeljem čega će se u Dubrovniku moći pratiti slijed događaja.²⁴⁶

Povjesničar Pejo Ćošković bilježi kako je iz dubrovačkih izvora sasvim izvjesno da je ova svadba obavljena u Milodražu sredinom srpnja. Međutim, Ćošković svoju teoriju nije najjasnije potkrijepio izvorima.²⁴⁷ Naprotiv, dubrovački izvori upućuju na činjenicu da se ova svadba tek trebala održati u narednim danima. Dubrovačko Veliko vijeće i Vijeće umoljenih su odlučili 23. srpnja poslati dva glazbenika bosanskom kralju povodom njegove svadbene svečanosti.²⁴⁸ Osim toga, vojvodi Sandalju Hraniću su isti dan, iste institucije, odobrile dva grčka glazbenika.²⁴⁹ Jako je mala mogućnost da Sandalj nije imao namjeru da ih povede na kraljev dvor i da se s osobitim glazbenim umijećem ovih grčkih majstora i sam istakne među uvažanim zvanicama na svadbenoj svečanosti.²⁵⁰ Takvi podatci idu u prilog teoriji da su se svadbene svečanosti doista tek trebale održati, zato što ne bi imalo svrhe tražiti glazbenike nakon okončanja ovog događaja. Isti dan je u Velikom vijeću odlučeno da se nova bosanska kraljica daruje sa 300 dukata.²⁵¹ Dubrovčani su narednih dana počeli slati razne darove kralju i kraljici, a sve s ciljem da isposluju određene trgo-

²⁴⁶ “Arivando in sotto Visochi la nouiza zoe la Regina subito in col presteza vogliamo che dobiate spazare di la uno coriere et auisarno per vostre lettere del suo arivare et per lo simile de quanto avereti seguito. E di tutte nouvelle che vi occorerà” (31. VII. 1428), DAD, Lettere e commissioni di Levante, X, fol. 99. Vidi: Živković P. 1981. 123.

²⁴⁷ Ćošković P. 1988. 26. bilj. 7.

²⁴⁸ “Prima pars est de mittendo ad domini Regem Bosne ad festum nuptiarum suarum piferos nostros liurando salarium” (23. VII. 1428), DAD, Consilium Maius, III, fol. 219; “Prima pars est de eundo ad maius consilium pro mittendo ad domini Regem Bosne ad festum nuptiarum suarum duos piphefaros nostros liurando salarium” (23. VII. 1428), DAD, Consilium Rogatorum, IV, fol. 63v.

²⁴⁹ “Prima pars est de concedendo voiuode Sandagl binos tubicinas nostros Graios liurando salarium” (23. VII. 1428), DAD, Consilium Maius, III, fol. 219; “Prima pars est de eundo ad maius consilium pro concedendo voiuode Sandagl tubicinas nostros Graios ambos liurando salarium” (23. VII. 1428), DAD, Consilium Rogatorum, IV, fol. 63v. Vidi: Kurtović E. 2009. b. 259.

²⁵⁰ Babić A. 1964. 331.

²⁵¹ “Prima pars est de donando nouizie et sponse domini Regis Bosne (...) Secunda pars est de donari ut supra ducatos trecentos” (23. VII. 1428), DAD, Consilium Maius, III, fol. 219. Vidi: Iorga N. 1899. II. 243; Anđelić P. 1973. b. 381; Anđelić P. 1984. 152.

vačke privilegije za sebe. To potkrijepljuje podatak prema kojem su 24. srpnja, u dubrovačkom Vijeću umoljenih, odlučili da se bosanskoj kraljici, povodom njenog vjenčanja, kupe i pošalju tkanine od svile i krzna.²⁵² Izglada da je do 13. kolovoza u Dubrovnik bila dopremljena očekivana pošiljka spomenutih tkanina iz Venecije. Vijeće umoljenih je tom prigodom odlučilo da se iste prosljede dubrovačkim poslanicima u Bosnu, koji će ih darovati kraljici.²⁵³

Izgleda da je Doroteja Gorjanska stigla u zemlju bosanskog kralja početkom kolovoza. Spominjani dubrovački kurir tih dana bio je izvjesni Mioko, koji je 13. kolovoza dostavio novo pismo poslanika iz Sutjeske u Dubrovnik. U odgovoru na to pismo vlada je 16. kolovoza dala obavijest poslanicima prema kojoj su poslani darovi za kraljicu, koje joj oni trebaju uručiti. Među darovima se našao komad grimizne svile, rađene u tehnici pliša i još jedan komad aleksandrijske svile rađene u tehnici velura te četiri smotka krzna od sure vjeverice.²⁵⁴ Osim toga, dubrovačka vlada je 17. kolovoza odlučila pozvati kralja i kraljicu u posjet njihovom gradu, kad im to bude najviše odgovaralo.²⁵⁵ Spominjani glazbenici, pripremanje darova i ostale svečane pripreme bile su uvertira u središnju svadbenu svečanost koja je vjerojatno obavljena tijekom kolovoza 1428. u Sutjeskoj.²⁵⁶

Prema mišljenju povjesničara Vladimira Ćorovića na ovoj svadbi bio je

²⁵² “Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et suo minori consilio, emendi res pro dono faciendo novizie domini regis Bosne prout sibi videbitur, videlicet emendo laboreria de siricho et vayris” (24. VII. 1428), DAD, Consilium Rogatorum, IV, fol. 64. Vidi: Živković P. 1981. 123.

²⁵³ “expediendi et mittendi ambassiatores nostris ad regem Bosne dona portata de Venetiis et scribendo eis prout sibi videbitur” (13. VIII. 1428), DAD, Consilium Rogatorum, IV, fol. 66v. Vidi: Anđelić P. 1973. b. 381.

²⁵⁴ “Rector di Ragusa col suo Consiglo. Alli nobili et saui ser Nicola Mat. de Georgi et ser Marin Ja. de Gondola ambassadori al re de Bosna dilecti citadini nostri salute. Adi XIII. presente per Miocho corier riceuissimo vostre lettere fatte in Sutiescha adi 9 pur agosto (...) peza una de zitenin cremesi a veluta fina e un altra peza pu de zitenin allixandrin a veluta et vamaze quatro de vari fini” (16. VIII. 1428), DAD, Lettere e commissioni di Levante, X, fol. 100. Vidi: Anđelić P. 1973. b. 381.

²⁵⁵ “Prima pars est de comitiando ad veniendo Ragusium dominum regem Bosne et reginam ei consortem” (17. VIII. 1428), DAD, Consilium Rogatorum, IV, fol. 68. Vidi: Živković P. 1981. 123.

²⁵⁶ Ђирковић С. 1964. а. 260; Živković P. 1981. 123; Šunjić M. 1996. 190; Drmač M. 2012. d. 16.

nazočan i Sigismund Luksemburški, ali njegov itinerar to demantira.²⁵⁷ Prema riječima Pave Živkovića, samom svadbenom slavlju tračak loše atmosfere svojom nenazočnošću je pridonijelo nekoliko bosanskih velikaša, među kojima su bili Sandalj Hranić, vojvoda Radosav Pavlović i Zlatonosovići.²⁵⁸ Iz toga bi se dalo zaključiti kako su svojom nenazočnošću na svadbenoj svečanosti iskazali nezadovoljstvo prema ovom braku, odnosno zbližavanju između Ugarske i Bosne. Međutim, Živković svoju prezentaciju na tom mjestu nije najjasnije potkrijepio izvorima, tako da je upitna takva teorija. Nema se razloga sumnjati u to da je Sandalj bio na svadbi, jer ne bi inače pozvao glazbenike koji su očito trebali uveličati svadbenu svečanost, kako je već rečeno. Osim toga, u jesen 1428. došlo je do posjete kralja Tvrtka II. Sandalju u Blagaju, čime su, očito ranije, bile razriješene nesuglasice među njima.²⁵⁹ U to vrijeme Bosna je ipak bila u miru, a što se tiče Milodraža, njegova lokacija se u ovoj epizodi pokazala kao zgodno mjesto za doček kraljevskih svatova, gdje su se bili okupili brojni bosanski, dubrovački, i drugi zvaničnici tog doba. Međutim, u tom mjestu po svoj prilici kraljica nije dočekana, a razlog za to mogao se kriti u njenom nočekivanom kašnjenju. To je vjerojatno moglo utjecati na kraljevo strpljenje zbog čega je napustio Milodraž i otišao u svoj dvor u Sutjesku, kamo je naknadno stigla kraljica.

Naredna svadba je nesumnjivo održana u Milodražu i o njenom tijeku također postoji određen broj podataka. Godine 1443. od strane bosanske vlastele za novog kralja je izabran Stjepan Tomaš. Njegov izbor se odigrao protiv volje humskog oblasnog gospodara, vojvode Stjepana Vukčića Kosače koji je podržavao bivšeg kraljevskog pretendenta, Tomaševog brata, kneza Radivoja Ostojića.²⁶⁰ Iz tih razloga kralj će se uplesti u dvogodišnje sukobe s vojvodom Stjepanom u kojima neće uspjeti vojno slomiti ovog moćnog velikaša. Na koncu je, čini se, najbolja mogućnost bila da se ove dvije strane izmire. Doista se

²⁵⁷ Vladimir Ćorović ne navodi izvor na osnovu kojeg smatra da je kralj Sigismund Luksemburški bio nazočan na svadbi. Vidi: Ћоровић В. 1940. 435. Drugi podatci govore kako on nije mogao biti u Bosni u to doba. Vidi: Hoensch K. J. 1995. 114.

²⁵⁸ Živković P. 1981. 123.

²⁵⁹ "Prima pars est de honorando cum piscibus regem Bosne et Sandagl venturos in Blagai" (22. X. 1428), DAD, Consilium Rogatorum, IV, fol. 75v. Vidi: Kurtović E. 2009. b. 259.

²⁶⁰ Knez Radivoj Ostojić i ranije spominjani knez Radič Kristić su vjerojatno jedna te ista osoba. Vidi: Andrić S. 2013. 128. Pogledati bilješku 91.

tako i dogodilo, a pomirenje je 1446. potvrđeno brakom između kralja Tomaša i Stjepanove kćeri Katarine.²⁶¹ Tijekom travnja navedene godine, u Bosni se užurbano radilo na pripremama za predstojeće svadbene svečanosti.²⁶² Vijesti o tomu stigle su u Dubrovnik, pa je o tim novostima raspravljalo Vijeće umoljenih na svojoj sjednici od 19. travnja 1446. godine, gdje su se Dubrovčani obvezali vojvodi Stjepanu osigurati glazbenike prigodom vjenčanja njegove kćeri i bosanskog kralja. Oni su imali obvezu zabavljati buduću kraljicu na putu k vjereniku u Bosnu, gdje se trebalo proslaviti njihovo vjenčanje, kojemu će također biti nazočni i dubrovački poslanici.²⁶³ Vijeće umoljenih na svojoj sjednici, 21. travnja, odlučilo je da na bosanski dvor upute dva poslanika s prigodnim darovima za kralja i kraljicu u nakani da im izraze lijepe želje prigodom njihove ženidbe. Dogovoreno je da će ti poslanici ponijeti kralju dar u vrijednosti od 800 i kraljici od 400 perpera. Na istoj sjednici, Vijeće je odredilo poslanike koji će s darovima poći vojvodi Stjepanu (u Blagaj), kao i glazbenike koji su imali obvezu otpratiti njegovu kćer u Milodraž, gdje se trebala održati svadba.²⁶⁴ Dubrovčani su narednih dana bili zauzeti otpremanjem svojih poslanika u Bosnu, koji su bili zaduženi da u njihovo ime nazoče kraljevom ženidbenom slavlju. Tom prigodom su, u drugoj polovici svibnja, u Milodražu Dubrovčane zvanično predstavljali Junije Gradić i Jakov Đorđić. Prema njihovim izvješćima kralj Tomaš je toga mjeseca već boravio u Milodražu i dočekivao goste i uzvanike, među kojima je primio i njih dvojicu. Vojvoda Stjepan

²⁶¹ Ћирковић С. 1964. а. 276-281.

²⁶² Literatura o Katarini Kosači-Kotromanić je relativno opsežna. U okviru nje se uglavnom spominjala i njena svadba. Vidi: Рубаца И. 1893. 467-477; Draganović K. 1978. 1-48; Pandžić B. 1979. 15-25; Тошић Ђ. 1997. 73-113; Molinar A. M. 2007. 59-154.

²⁶³ “Prima pars est de concedendo voyuode Stipano nostros piffaros et tubicinas occaxione nuptias factis cum rege Bossine. Ita tamen et cum hoc quod lunare debeant salarium eorum pro tempore quo stabunt ab extra in hoc viaggio et non debeant ad expensas nostri dominii habendo etiam equos in ipso viaggio pro comuni. Et teneatur associare reginam filiam dicti Stipani quoniam ibit ad maritum, videlicet, ad dominum regem Bosine et ibidem celebrare nuptias predictas stando cum nostris ambaxiatores qui illic erunt et remeando donum cum eis” (19. IV. 1446), DAD, Consilium Rogatorum, IX, fol. 239.

²⁶⁴ “Le 21, ils fixent les intructions des envoyés vers Stipan et votent l’ambassade vers le roi “occaxione nuptiarum suarum“: deux nobles porteront au roi un présent de 800 perpéres en drap et autres et un autre de 400 à la reine. Les ambassadeurs vers Stipan et le roi seront accompagnés de joueurs de fifre et de flûte”. Vidi: Iorga N. 1899. II. 418. bilj. 5; Радоњић Ј. 1905. 248. bilj. 1; Babić A. 1960. 35; Ћирковић М. С. 1964. б. 92; Ћошковић Р. 1988. 103.

tada još nije bio došao, mada se 17. ili 18. očekivalo da će uskoro stići i da će se u narednih osam dana održati i državni stanak.²⁶⁵ Osim toga, kralj Tomaš je bio naumio da nakon svadbenih svečanosti obiđe Donje Kraje, Hum i Jajce,²⁶⁶ pri čemu je namjeravao svojim podanicima predstaviti se kao suvereni bosanski vladar kome je uspjelo suzbiti svoje političke protivnike.²⁶⁷

Tih dana je kurir Pribinja razmijenjivao poštu između dubrovačke vlade i njihovih poslanika u Bosni. Poslanici su 23. svibnja otpremili pismo za Dubrovnik, koje je tamo stiglo četiri dana kasnije, u kojem je zabilježeno kako je 19. svibnja u pratnji kićene vlastele u Milodraž doputovao kraljev tast Stjepan “sa mnogo lijepe vojske” gdje je bio svečano dočekan i lijepo primljen.²⁶⁸ S njim je stigla i kćer Katarina, buduća kraljica, tako da nije bilo razloga koji bi sprječavao da uskoro započne svadbeno slavlje. Ipak, u pisanim izvorima nema mnogo podataka o samom tijeku svadbene svečanosti, tako da je teško precizno odrediti njen početak i kraj. Dozu neugodnosti svadbenom ozračju doprinijela je nenazočnost vojvodā Ivaniša Pavlovića i Petra Vojsalića, koji su zamjerali kralju Tomašu zbog izmirenja s Kosačom. Kralj Tomaš uputio im je čak poslanike i očekivao odgovor, poslije kojeg bi odlučio šta će raditi da-

²⁶⁵ “Rector di Ragusa con lo suo Consiglio et del pregadi. Alli nobeli et sauii ser Jacomo de Zorzi et ser Zugno Mat. de Gradi ambaxiatori nostri al serissimo re Tomas de Bosina dilecti citadini nostri salute. Alle XXIII di questo receuessimo due vostre lettere date et scripte ambedue a Millodraxe, una zoe ad 17 l'altra adi 18 del presente. Per le qual plenarie abbiamo visto et intexo de lo azonzer vostro con saluamento a Milodraxe, doue trouasti la maiesta de re. E del bon receto vi feze et altrettanto deli doni aveti fato secondo ui fo acomesso. E per lo simel delo exponer de la vostra ambaxiata vi feci. Item intendesimo etiamdio quanto ne dite de la vignuta de voyvoda Stipan e del stanicho doueua esser di la per 8 di.” (31. V. 1446), DAD, Lettere e commissioni di Levante, XIII, fol. 205. Vidi: Resti G. 1893. 295; Динић Ј. М. 1955. а. 77; Ćošković P. 1988. 104.

²⁶⁶ “Apresso a quello dixeti che la maiesta di re pensa andar in Dolgna Cray, in Chelmo et in Jayza” (31. V. 1446), DAD, Lettere e commissioni di Levante, XIII, fol. 205v. Vidi: Ђирковић М. С. 1964. б. 93.

²⁶⁷ Ćošković P. 1988. 109.

²⁶⁸ “Scritta questa fin qui a di 27 di questo zoe di sera per Pribigna corier receuessimo un altra vostra scriita in Milodraxe ale XXIII del presente per la qual abbiamo visto et intexo come ale XVIII detto zonsi voyvoda Stipan con molta bella zente in puncto et como la maiesta di re predetto con lo detto voyvoda Stipan se ano amorizzato et se amorizzano insembre grandemente con grandissimi honori l un l'altro” (31. V. 1446), DAD, Lettere e commissioni di Levante, XIII, fol. 205v; Vidi: Iorga N. 1899. II. 417. Анђелић П. 1976. 47.

lje.²⁶⁹ Pejo Ćošković je na neki način ustanovio da je na ovim događajima bio odsutan i kraljev brat Radivoj, koji je gajio vladarske pretenzije prema baštini Kotromanića.²⁷⁰

Prema podacima koje su dvojica Dubrovčana s kraljevog dvora u Milodražu poslali svojoj vladi u pismu 23. svibnja, moglo bi se zaključiti kako je kraljevski par trebao poći u Mile radi krunidbe.²⁷¹ Osim toga, kralj je imao želju da se nakon svadbenih svečanosti održi državni stanak dok je vlastela “rusaga bosanskog” još bila na okupu.²⁷² Iz potpuno nepoznatih razloga izgleda da nije održan ni Tomašev planirani stanak, kao ni krunidba u Milima, pa se kralj umjesto toga, 25. svibnja, našao u Sutjesci. Tamo je izdao ispravu kojom je uzeo pod svoju zaštitu Doroteju, udovicu kneza Ivaniša Blagajskog i njezinog sina Miklouša sa svim njihovim dobrima.²⁷³ Sudeći prema ovim vijestima, nema sumnje da je ranije obavljeno Tomaševo vjenčanje s Katari- nom. Središnja svadbena svečanost je vjerojatno održana u subotu i nedjelju, odnosno 21. i 22. svibnja 1446. godine.²⁷⁴

Za vrijeme boravka u Milodražu kralj je, osim svadbenog slavlja, također vodio i poslovne razgovore s gostima i uzvanicima. Tako su primjerice dubrovački poslanici saznali, nalazeći se u kraljevoj blizini, da se vojvoda Stjepan u razgovoru s kraljem žalio na neke postupke njihovih sugrađana, te da mu je ovaj zajamčio da će se o tim pitanjima raspravljati na stanku, koji se izgleda na koncu nije ni održao.²⁷⁵ Nakon što se svadbena slavlje u Milodražu privelo kraju uzvanici i gosti su se počeli polako razilaziti i vraćati svojim kućama.

²⁶⁹ “Apresso per che etiamidio ne dite che la maiesta di reaveva mandato ambaxiate per Juanis Paulouich et Peter Voysalich da liquali aspetarono la lor respota et poy saperano far la deliberation de quello ano a far ve dixemo che tanto se i detti vignerano quanto se non vignerano deretine a saper per vostra lettera tuto quello tra lor sera sequito de deliberato” (31. V. 1446), DAD, Lettere e commissioni di Levante, XIII, fol. 206. Vidi: Динић Ј. М. 1955. а. 79; Ђирковић С. 1964. а. 281; Nilević B. 1978. 359.

²⁷⁰ Ćošković P. 1988. 106.

²⁷¹ “E per lo simel sopra la fato de la in coronation de lo re et de la rayna, laqual dixeti dover esser a Mile, ne daretì aviso di tuto particolarmente quanto seguira” (31. V. 1446), DAD, Lettere e commissioni di Levante, XIII, fol. 206. Vidi: Динић Ј. М. 1955. а. 79.

²⁷² Ђирковић М. С. 1964. б. 92; П. Анђелић. 1976. 35. билј. 21.

²⁷³ Thallóczy L. & Barabàs S. 1897. 342-345.

²⁷⁴ Ćošković P. 1988. 105. билј. 10; Тошић Ђ. 1997. 78.

²⁷⁵ Ђирковић М. С. 1964. б. 92.

Među prvima koji su napustili kraljev dvor bio je upravo vojvoda Stjepan koji nije kanio da se poslije svadbenih svečanosti duže zadržava kod mladenaca, nego se sa svojom pratnjom zaputio kući, a njegov primjer slijedili su i ostali velikaši.²⁷⁶ Da je ovo vjenčanje bilo inspiracija i pjesnicima uočljivo je iz stihoa koje je zabilježio Andrija Kačić-Miošić: “Od kada je Lika i Kèrbava, Slavna Bosna, vitežka dèržava, I od kad je ravna Ungaria, Dalmacia, i s njom Bulgaria, Nisu lipši svati sakupljeni, Ni plemići lipši sastavljeni, Što su svati kralja bosanskoga, Po imenu Kristića Stipana. I njegove lipe zaručnice, Dievojke Kate Hercegovke, Koja biše skoro izprošena, od velika roda i plemena. Lipa kćerca Hercega Stipana, Slavna sada Katarina zvana, Koje tilo u Rimu pribiva, A dušica u miru počiva (...)”²⁷⁷

Umjesto zaključka

Kada se govori o pisanoj izvornoj građi za ovu temu, može se reći da je prošlost župe Lepenice u njenim početcima ostala prilično maglovita. Međutim, zbog svoje blizine i tijesnih veza s Visokim, nije teško zaključiti kako je bila pod upravom banova. Zahvaljujući privrednom razvoju srednjobosanskog rudarskog bazena od sredine XIV. stoljeća, zabilježeno je nešto više podataka o lepeničkom području. Za njihovu sadržinu koja je u izvjesnoj mjeri predstavljena javnosti treba zahvaliti istraživanjima Desanke Kovačević-Kojić koja je u dubrovačkom arhivu pronašla, transkribirala i transliterirala veći broj informacija, nakon čega ih je sukcesivno objavljivala u svojim studijama. One se uglavnom odnose na Dubrovčane koji su dolazili na lepeničke prostore i uzimali rudarske jame pod zakup od bosanskih vladara ili su imali druge trgovačke poslove u tom kraju.

Na temelju povijesnih izvora prva polovica XV. stoljeća je još poznatija, a podatci bogatiji, zbog evidentnih kraljevskih boravaka na lepeničkom području. Pri tomu ne treba zaobići dvije kraljevske svadbe od kojih se, svaka na svoj način, veže za područje Milodraža. Prvi brak je sklopljen 1428. između kralja Tvrtka II. Tvrtkovića i ugarske vlastelinke Doroteje Gorjanske, a drugi 1446. između kralja Stjepana Tomaša i Katarine, kćeri vojvode Stjepana Vukčića Kosače. Nezaobilazno je spomenuti boravak kralja Tomaša u Kozogradu i Kreševu 1444. godine, kada Kreševo tretira kao kraljevski grad u kojemu se

²⁷⁶ Čošković P. 1988. 110-111.

²⁷⁷ Kačić-Miošić A. 1801. 55.

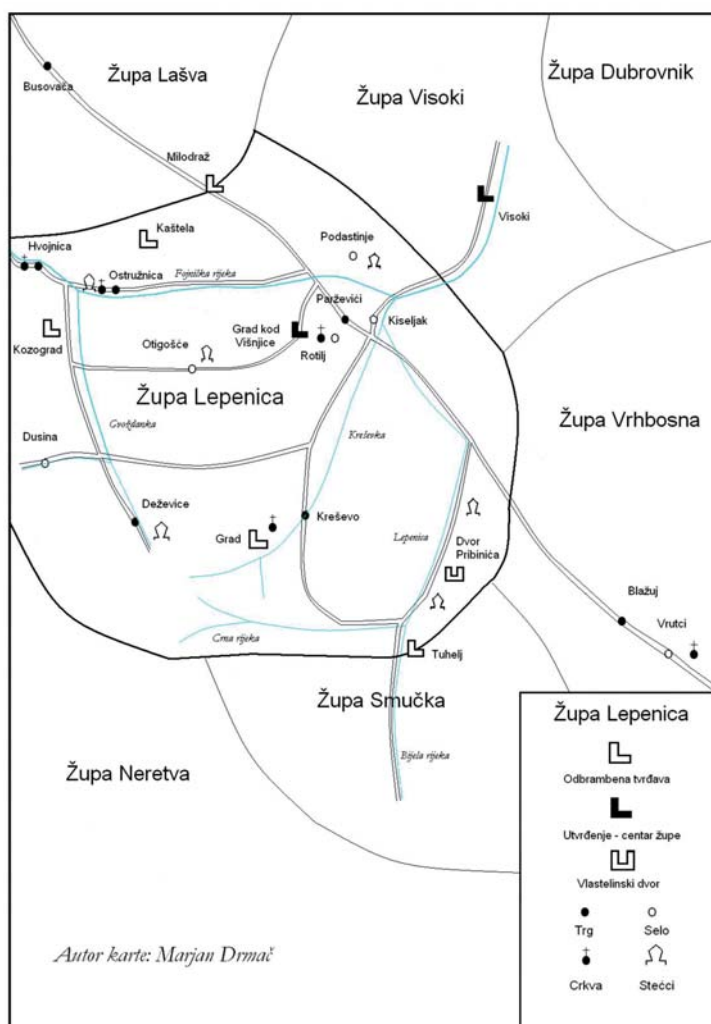
nalazi njegov dvor – *СЛАВНИ ДВОРЪ КРАЛЕВЪСТВА МИ 8 КРЕШЕВО*. Kasniji boravci kraljice Katarine na ovim prostorima, posebno u dane propasti Bosanskog Kraljevstva 1463. godine, imaju tužnu sadržinu i to do te mjere da su u narodu usmene predaje iz tog doba sačuvane sve do danas.

Što se tiče materijalnih ostataka, sama činjenica da je na tako malom predjelu bilo nekoliko gradova, govori dovoljno o relativno velikom broju mjesnog stanovništva u to doba, a Gradac kod Višnjice, Kozograd i Kreševska utvrda su najreprezentativniji predstavnici utvrđenih gradova u tom kraju. Ovi gradovi bili su povezani putnim trasama i sve ih je vezala rudarska i trgovačka djelatnost. Među njima, fojnički kraj je u tom smislu počeo prednjačiti od druge polovice XIV. stoljeća, a to će se odraziti i na brojnost pisanih izvora iz tog doba. Za lepeničko područje vezuju se i određene vlasteoske porodice, kao što su bili Šćitkovići-Mrkojevići (Šćitovo kod Fojnice), Pribinići (Zabrđe kod Lepenice) i Jelašiči (Jelačke kod Kreševa). Pojedini članovi iz ovih porodica su se javljali kao svjedoci u bosanskim kraljevskim ispravama u XIV. i XV. stoljeća. Među njima je posebno bio poznat knez Radoje Radosalić-Pribinić koji je poslije 1408. godine, vjerno službujući kralju, stekao titulu velikog kneza bosanskog. Radio je u Visokom, a zbog svog velikog ugleda imao je nesumnjivo određene ovlasti na prostoru župe Lepenice. Tijekom političkog djelovanja ostajao je odan bosanskim kraljevima i nije padao pod utjecaj domaće krupne vlastele, Dubrovnika ili ugarskog kralja. Koliko je bio važna ličnost govori i njegov stećak, koji je jedan od najreprezentativnijih primjeraka iz razdoblja srednjovjekovne Bosne. Među brojnim ukrasima na stećcima najupečatljiviji je grb koji se sastoji od vučje glave i nešto prednjeg trupa s prednjim nogama, okružen vijugastom vrpcom iz koje ravnomjerno izlaze po tri listića. To je obiteljski grb Pribinića, od kojih je simbol vuka preuzet i uporabljen kao motiv na današnjem službenom grbu Kiseljaka.

Činjenica da na prostoru nekadašnje župe Lepenice postoji relativno velik broj stećaka, dodatno svjedoči o tomu kako je stanovništvo kasnog srednjeg vijeka bilo relativno bogato u ovom području. Mnogi spomenici su ukrašeni rozetama, polumjesecima i bordurama, što podrazumijeva dužu i skuplju obradu. Od sakralnih građevina može se spomenuti crkva sv. Mihovila (navodno u Rotilju kod Kiseljaka), koja se spominje u pisanim izvorima XIII. stoljeća. Razvijena rudarska djelatnost bila je privredna grana koja je za manje od stotinu godina obogatila srednjovjekovnu Bosnu, u koju su dolazili Dubrovčani, Mlečani, Sasi i mnogi drugi zbog raznih poslova. Financijska sredstva u

Bosni su se koristila za poboljšanje života, ali i za sve učestalije ratove tijekom XV. stoljeća. Upravo zbog ratova župa Lepenica je 1463. bila pred slomom, a iste godine je i osvojena od strane Osmanlija. Uspostavom nove vlasti u ovom kraju srednjovjekovni gradovi će se, u defterima, evidentirati kao novonastale nahije u sastavu nove upravno-političke jedinice, Vilâyeti Kiral.

PRILOG 1.

PRILOG 2.

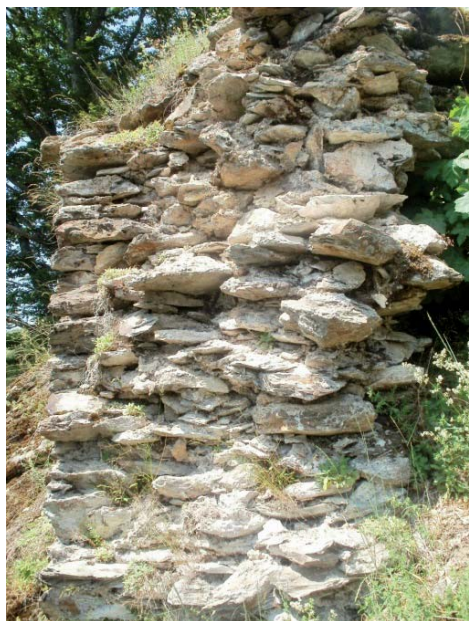
Snimci s lokaliteta su autorski

Stećci (Brdo kod Deževica)

Sljemenjak (Otigošće)

Ostatak bedema na Kozogradu

Stećak iz Podastinja

Kaštela (Crni grad)

Kaštela (Bijeli grad)

Radojev stećak (Zabrđe)

Grb Pribinića

Stećak iz Ostružnice

Stećci (Kruškova bašča)

Stećci (Kiseljak)

Stećak s motivom štita (Kiseljak)

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Neobjavljeni izvori

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD)

- Citationes de foris
- Consilium Maius
- Consilium Rogatorum
- Debita Notariae
- Diversa Cancellariae
- Diversa Notariae
- Intentiones Cancellariae
- Lamenta de foris
- Lettere e commissioni di Levante
- Reformationes
- Testamenta Notariae

b) Objavljeni izvori

- Aličić S. A. 2008. *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468./69. godine*. Mostar: Islamski kulturni centar.
- Batinić V. M. 1885. "Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti". *Starine*. vol. XVII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. 77-151.
- Bordeaux A. 1904. *La Bosnie populaire*. Paris: Plon-Nourrit.
- Динић Ј. М. 1967. *Из дубровачког архива*. Књига III. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Књига 22. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Fermeđžin E. 1892. *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925. usque ad annum 1752. Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*. vol. XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Farlati D. 1769. *Illyricum Sacrum*. vol. IV. Venetia.

- Gelčić J. 1896. *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium XXVIII. Monumenta Ragusina-Libri Reformationum.* vol. IV. Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium.
- Hodinka A. 1898. *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből.* Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
- Iorga N. 1899. *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle.* vol. II. Paris.
- Јиречек К. 1892. *Споменици српски. Споменик XI.* Београд: Српска краљевска академија.
- Kačić-Miošić A. 1801. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga.* Venetia: Stampatore Adolfo Cesare.
- Kercselich B. A. 1770. *De regnis Dalmatiae Croatiae Sclavoniae notitiae praeliminales periodis IV distinctae quibus ex scopo et fine.* Zagreb: Jandera.
- Luccari G. 1605. *Copioso ristretto de gli annali di Rausa, libri quattro.* Venetia.
- Ljubić Š. 1875. *Listine o odnošaju između južnoga slavenstva i Mletačke republike* vol. V. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Матасовић Ј. 1930. “Фојничка регеста”. *Споменик LXVII.* Београд: Српска краљевска академија.
- Miklosich F. 1858. *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii.* Wien.
- Mošin V. 1950. *Ljetopis popa Dukljanina.* Zagreb: Matica hrvatska.
- Orbini M. 1601. *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni.* Pesaro.
- Pisa de B. 1906. *De conformitate vitae Beati Francisci ad vitam Domini Iesu I. Analecta Franciscana sive Chronica Aliaque Varia Documenta ad Historiam Fratrum Minorum.* vol. IV. Firenze: Ad Claras Aquas (Quaracchi)-Typographia Collegii S. Bonaventurae.
- Пуцић М. 1862. *Споменици Српски.* Књига II. Београд: Друштво србске словесности.
- Rački F. 1882. *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium XIII. Monumenta Ragusina-Libri reformationum.* vol. II. Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium.
- Resti G. 1883. *Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium XXV. Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451.), item Joannis Gundulae (1451.-1484.).* vol. II. Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium.

- Smičiklas T. 1906. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. vol. IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Smičiklas T. 1914. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. vol. XII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Стојановић Љ. 1902. *Стару српски записи и натписи*. Књига I/1. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Споменици на српском језику I. Београд: Српска краљевска академија.
- Стојановић Љ. 1929. *Старе српске повеље и писма*. Књига I/1. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Споменици на српском језику 19. Београд-Сремски Карловци: Српска краљевска академија.
- Тадић Ј. 1935. *Писма и упутства Дубровачке републике*. Књига I. Београд: Српска краљевска академија.
- Thallóczy L. & Barabàs S. 1897. *Monumenta Hungariae historica XXVIII. Codex diplomaticus comitum de Blagay*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
- Thallóczy L. 1906. “Истраживања о постанку босанске бановине са нарочитим обзиром на повеље из көрмендског архива”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga IV. Godina 18. Sarajevo: Zemaljski muzej. 401-444.
- Thallóczy L. 1914. *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*. München und Leipzig.
- Theiner A. 1863. *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*. vol. I. Romae.
- Vego M. 1979. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*. vol. IV. Sarajevo: Zemaljski muzej.
- Змајевић А. 1996. *Љетопис црковни*. (Приредио, Мато Пижурица). Књига II. Цетиње: Обод.

LITERATURA

- Alađuz V. 2013. *Monografija-Hadžići (Od najstarijih vremena do agresije na BiH 1992. godine)*. Hadžići: Općina Hadžići.
- Andrić S. 2013. “О обitelji босанског протукраља Радивоја Остојића (прилог расвјетљавању брачних веза послједњих Котроманића с племством из дравско-савског међурјежја)”. *Stjepan Tomašević (1461.-1463.)-slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12.*

- studenog 2011. godine u Jajcu*. Zagreb-Sarajevo: Hrvatski institut za povijest-Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu. 109-133.
- Anđelić P. 1958. “Srednjovjekovni gradovi u Neretvi”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Nova serija XIII. Sarajevo: Zemaljski muzej. 179-231.
 - Anđelić P. 1963. a. “Arheološka ispitivanja”. *Lepenica (priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje)*. Sarajevo: Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine. 151-193.
 - Anđelić P. 1963. b. “Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Nova serija XVIII. Sarajevo: Zemaljski muzej. 179-194.
 - Anđelić P. 1971. “Originalni dijelovi dviju bosanskih povelja u falzifikatima Ivana Tomke Marnavića”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Nova serija XXVI. Sarajevo: Zemaljski muzej. 347-360.
 - Anđelić P. 1973. a. *Bobovac i Kraljeva Sutjeska (Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
 - Anđelić P. 1973. b. “Bosanska kraljica Doroteja Gorjanska”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Nova serija XXVII/XXVIII (1972./73.). Sarajevo: Zemaljski muzej. 377-395.
 - Анђелић П. 1976. “Barones regni i državno vijeće srednjovjekovne Bosne”. *Прилози Института за историју*. Број XI/XII (1975/1976.). Година 11/12. Сарајево: Институт за историју. 29-48.
 - Anđelić P. 1977. “O Usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku”. *Prilozi Instituta za istoriju*. Broj XIII. Godina 13. Sarajevo: Institut za istoriju. 17-45.
 - Anđelić P. 1982. *Studije o teritorijalnopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo: Svjetlost.
 - Anđelić P. 1983. “Marginalije o tragovima starog rudarstva i metalurgije u srednjoj Bosni”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Nova serija XXXVIII. Sarajevo: Zemaljski muzej. 145-152.
 - Anđelić P. 1984. a. “Geopolitički položaj Visokog”. *Visoko i okolina kroz historiju 1*. Visoko: Skupština opštine Visoko. 9-11.
 - Anđelić P. 1984. b. “Srednji vijek-doba stare bosanske države”. *Visoko i okolina kroz historiju 1*. Visoko: Skupština opštine Visoko. 101-311.
 - Anđelić P. 1988. “Kozograd”. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. vol. III. Sarajevo: Zemaljski muzej. 22.
 - Babić A. 1960. “Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni”. *Radovi*. Knjiga XIII. Odjeljenje istorisko-filoloških nauka. Knjiga 5. Sarajevo: Naučno društvo Narodne republike Bosne i Hercegovine.

- Babić A. 1964. “Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne”. *Radovi Filozofskog fakulteta*. Knjiga II. Sarajevo: Filozofski fakultet. 325-336.
- Basler Đ. 1954. “Kreševo-Kiseljak-Fojnica”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Nova serija IX. Sarajevo: Zemaljski muzej. 299-306.
- Basler Đ. 1988. “Crkвина”. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. vol. III. Sarajevo: Zemaljski muzej. 16.
- Batinić V. M. 1913. *Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća XIV. do XX*. Zagreb: Tisk. C. Albrechta.
- Bešlagić Š. 1967. *Stećci centralne Bosne*. Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine.
- Bešlagić Š. 1971. *Stećci-Kataloško-topografski pregled*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Bešlagić Š. 1982. *Stećci-kultura i umjetnost*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Bojanovski I. 1988. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Knjiga LXVI. Centar za balkanološka ispitivanja. Knjiga 6. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini.
- Bordo A. 1987. “Narodna Bosna” (Izvodi o Fojnici). *Fojnica kroz vijekove*. Fojnica-Sarajevo: Skupština opštine Fojnica-Veselin Masleša. 183-195.
- Bošnjak S. 1851. *Zemljopis i poviestnica Bosne, od Slavoljuba Bošnjaka*. Zagreb: Bèrzotiskom narodne tiskarnice dra L. Gaja.
- Buljan S. 1997. *Povijesne crtice Kreševa i franjevačkog samostana 1897.-1997*. Kiseljak: Hrvatsko kulturno društvo Napredak-podružnica Kiseljak.
- Buzuk A. 2003. “Kreševo u srednjem vijeku, grad-utvrda”. *Hrvatska misao*. Godina VII/29. Sarajevo: Matica hrvatska-Sarajevo. 105-117.
- Ђирковић С. 1964. а. *Историја средњовековне босанске државе*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђирковић М. С. 1964. б. *Стефан Вукчић Косача и његово доба*. Књига ССCLXXVI. Одељење друштвених наука. Књига 48. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ћирковић С. и Ковачевић-Кojić Д. 1970. “Здравствене prilike u srednjovjekovnoj bosanskoj državi”. *Acta historica medicinae, pharmaciae et veterinae*. Godina X/2. Beograd: Societas. 93-98.
- Ћирковић С. 1989. “Dvor i kultura u bosanskoj državi”. *Zbornik referata međunarodnog simpozijuma “Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi”*. Sarajevo, 6/7. oktobar 1988. Sarajevo: Zemaljski muzej. 61-69.

- Ђирковић М. С. 1997. *Работници, војници, духовници (Друштва средњовековног Балкана)*. Београд: Equilibrium.
- Ђирковић С. 2008. “Писмо бана Стјепана II. Котроманића кнезу и општини дубровачкој о дугу дубровачких трговаца”. *Грађа о прошлости Босне*. Књига I. Одјељење друштвених наука. Бања Лука: Академија наука и уметности Републике Српске. 23-35.
- Ђоровић В. 1935. *Територијални развој босанске државе у срењем веку*. Београд: Српска краљевска академија.
- Ђоровић В. 1940. *Хисторија Босне*. Књига I. Београд: Српска краљевска академија.
- Ћошковић Р. 1988. *Bosanska Kraljevina u prijelomnim godinama 1443.-1446*. Вања Лука: Институт за историју.
- Ћошковић Р. 1996. “Veliki knez bosanski Tvrtko Borovinić”. *Croatica christiana periodica*. Број XXXVII. *Часопис Института за црквену повјест Католичког богословног факултета у Загребу*. Загреб: Институт за црквену повјест. 57-81.
- Ћошковић Р. 2005. *Црква босанска у XV. stoljeću*. Сарајево: Институт за историју.
- Ћурчић В. 1944. “Starinsko oružje u Bosni i Hercegovini”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Књига I. Година 55 (1943/44.). Сарајево: Земалјски музеј. 21-225.
- Динић Ј. М. 1955. а. *Државни сабор средњовековне Босне*. Књига ССXXXI. Одељење друштвених наука. Књига 13. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Динић Ј. М. 1955. б. *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, I. део*. Књига ССXL. Одељење друштвених наука. Књига 14. Београд: Српска академија наука.
- Драганић К. 1942. “Kатоличка Црква у средовјеčnoј Босни”. *Повјест хрватских земаља Босне и Херцеговине од најстаријих времена до године 1463*. Књига I. Сарајево: Хрватско културно друштво Напредак. 685-766.
- Драганић К. 1978. *Kатарина Косача босанска краљика*. Пригодом 500. годишњице њезине смрти (25. X. 1478.). Сарајево: Vrelo живота. 1-48.
- Дрмач М. 2011. а. “Kaštela (Kамено зданје фојничких fratara)”. *Фојничка шкринја*. Број XIII. Фојница: Хрватско католичко проsvјетно друштво Rodoljub. 18.
- Дрмач М. 2011. б. *Lokalitet Crkvine u Podastinju kod Kiseljaka*. Књига IV/1. Сарајево: Друштво за проучавање средњовјековне босанске историје. 1-7.
- Дрмач М. 2011. с. “Srednjovjekovna nekropola stećaka kod Otigošća”. *Фојничка шкринја*. Број IX. Фојница: Хрватско културно друштво Напредак. 5.

- Drmač M. 2012. a. "Pisani kalendar Kozograda". *Fojnička škrinja*. Broj XV. Fojnica: Hrvatsko katoličko prosvjetno društvo Rodoljub. 16.
- Drmač M. 2012. b. "Stećci kod Dusine". *Fojnička škrinja*. Broj XVIII. Fojnica: Hrvatsko katoličko prosvjetno društvo Rodoljub. 19.
- Drmač M. 2012. c. "Veliki knez bosanski Radoje i dilema oko njegovog stećka". *Radovi Filozofskog fakulteta*. Knjiga XVI/2. Sarajevo: Filozofski fakultet. 195-211.
- Drmač M. 2012. d. "Doček kraljevskih svatova u Milodražu 1428. godine". *Fojnička škrinja*. Broj XVI. Fojnica: Hrvatsko katoličko prosvjetno društvo Rodoljub. 16.
- Dumbović V. 1975. *Toponomastika Kreševa i okoline*. Posebni otisak iz "Dobrog pastira". Sarajevo: Udruženje katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine.
- Dumbović V. 1976. *Rudarstvo Kreševa (Historijsko-Geografski prikaz)*. Posebni otisak iz "Dobrog pastira". Sarajevo: Udruženje katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine.
- Dumbović V. 1999. "Značenje Kreševa u metalurškoj proizvodnji stare Bosne (Historijsko-Geografski prikaz)". *Radovi sa simpozijuma rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX. vijeka*. Zenica: Muzej grada Zenice. 405-415.
- Đurić J. V. 1982. "Umetnost u Bosni između Jadranskih gradova i Srbije". *Istorija srpskog naroda*. vol. II. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Filipović N. 1957. *Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*. vol. I. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Filipović S. M. 1963. "Lepenica kao regija". *Lepenica (priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje)*. Sarajevo: Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine. 13-27.
- Грђић-Бјелокосић Л. 1892. "“Кози-град”, “Звони-град”, и “Градина” у котару фojничком". *Гласник Земаљског музеја*. Књига I. Година 4. Сарајево: Земаљски музеј. 91-95.
- Hadžijahić M. 1970. "O nekim lokalitetima iz povelje Bele IV. od 20. jula 1244. godine". *Radovi*. Knjiga XXXV. Odjeljenje društvenih nauka. Knjiga 12. Sarajevo: Akademije nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini. 289-295.
- Hadžijahić M. 1974. "Zemljišni posjedi "Crkve bosanske" (Nacrt za jednu studiju)". *Historijski zbornik*. Godina XXV/XXVI (1972./73.). Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske. 461-480.
- Handžić A. 1978. "Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV. stoljeća". *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Knjiga XXVI/1976. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu. 7-42.

- Hoensch K. J. 1995. *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368.-1437*. Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit. Band VI. Warendorf: Fahlbusch Verlag.
- Imamović E. 1972. “Područje Fojnice, Kreševa i Kiseljaka u rimsko doba”. *Naše starine*. Broj XIII. Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture Narodne republike Bosne i Hercegovine. 193-204.
- Imamović E. 1985. “Rimske rudarske ceste na području Bosne i Hercegovine”. *Prilozi Instituta za istoriju*. Knjiga XX/21. Sarajevo: Institut za istoriju. 31-52.
- Imamović E. 1991. “Nove spoznaje o kraljevskom gradu Kozogradu iznad Fojnice”. *Hrvatski narodni kalendar za prijestupnu 1992*. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak. 305-313.
- Imamović E. 1996. “Rezultati probnih iskopavanja u Podastinju, Višnjici i Gromiljaku kod Kiseljaka”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga I. Godina 47. Sarajevo: Zemaljski muzej. 61-92.
- Јечменица Д. 2011. “Повеља бана Твртка кнезу Павлу Вукославићу”. *Грађа о прошлости Босне*. Књига IV. Одјељење друштвених наука. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске. 21-29.
- Јечменица Д. 2011. “Повеља бана Твртка кнезу Влатку Вукославићу”. *Грађа о прошлости Босне*. Књига IV. Одјељење друштвених наука. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске. 9-19.
- Jireček K. 1879. *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*. Prag.
- Jireček K. 1899. *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters*. Wien.
- Јukić М. 2008. *Etnološki i povijesni prilozi iz kreševskog kraja 1*. Kreševo: Franjevački samostan.
- Klaić N. 1976. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Klaić N. 1994. *Srednjovjekovna Bosna, politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Ковачевић Д. 1952. “Гдје је била ковница новца босанских владара”. *Годишњак историског друштва Босне и Херцеговине*. Година IV. Сарајево: Историско друштво Босне и Херцеговине. 269-276.
- Ковачевић Д. 1954. “Развој и организација царина у средњевјековној Босни”. *Годишњак историског друштва Босне и Херцеговине*. Година IV. Сарајево: Веселин Маслеша. 229-248.

- Kovačević D. 1961. *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*. Knjiga XVIII. Odjeljenje istorijsko-filoloskih nauka. Knjiga 13. Sarajevo: Naučno društvo Narodne republike Bosne i Hercegovine.
- Kovačević-Kojić D. 1971. “O knezovima u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne”. *Radovi Filozofskog fakulteta*. Knjiga VI. Sarajevo: Filozofski fakultet. 333-345.
- Ковачевић-Кочић Д. 1978. *Градска насеља средњовјековне босанске државе*. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Kovačević-Kojić D. 1987. a. “Fojnica u srednjem vijeku”. *Fojnica kroz vijekove*. Fojnica-Sarajevo: Skupština opštine Fojnica-Veselin Masleša. 35-65.
- Kovačević-Kojić D. 1987. b. “Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države”. *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I-Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*. Knjiga LXXIX. Odjeljenje društvenih nauka. Knjiga 17. Sarajevo: Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 85-190.
- Kovačević-Kojić D. 1995. “Franjevci u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne”. *Radovi hrvatskog društva za znanost i umjetnost*. Knjiga III. Sarajevo: Hrvatsko društvo za znanost i umjetnost. 33-44.
- Kovačević-Kojić D. 1999. “O rudarskoj proizvodnji u srednjovjekovnoj Bosni”. *Radovi sa simpozijuma rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX. vijeka*. Zenica: Muzej grada Zenice. 177-183.
- Ковачевић-Кочић Д. 2007. “Фојница у средњем вијеку”. *Градски живот у Србију и Босни (XIV- XV)*. Београд: Историјски институт. 103-141.
- Kristić A. 1956. “Lokalizacija gvozdenih majdana i rudnica oko Kreševa”. *Гласник Земалског музеја*. Нова серија XI. Сарајево: Земалски музеј. 177-188.
- Kurtović E. 2009. a. “Podaci o Deževicama iz 1403. godine (povodom rada M. Jukića, Rudarstvo i rudarski toponimi u Deževicama kod Kreševa. *Bosna franciscana* 27, Sarajevo 2007, 131-176)”. u: *Bosna franciscana*. Broj XXX. Godina 17. Sarajevo: Franjevačka teologija. 271-278.
- Kurtović E. 2009. b. *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Kurtović E. 2011. “Iz historije Kreševa u srednjem vijeku (Radoje Kristić zvani Kozoje)”. *Prilozi Instituta za istoriju*. Knjiga XL. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Kurtović E. 2014. *Konj u srednjovjekovnoj Bosni*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Lovrenović D. 2004. “Fojnički grbovnik, ilirska heraldika i bosansko srednjovjekovlje”. *Bosna franciscana*. Broj XXI. Godina 12. Sarajevo: Franjevačka teologija. 173-203.

- Lovrenović D. 1999. “Srednjovjekovna Bosna i srednjoeuropska kultura (Prožimanja i akulturacija)”. *Forum Bosnae*. Broj V. Sarajevo: Međunarodni forum Bosna. 177-206.
- Lovrenović D. 2006. *Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska 1387.-1463.)*. Zagreb-Sarajevo: Synopsis.
- Lovrenović D. 2010. *Stećci-bosansko i humsko mramorje*. II. dopunjeno izdanje. Sarajevo: RABIC.
- Lovrenović D. 2012. *Bosanska kvadratura kruga*. Sarajevo-Zagreb: Synopsis.
- Lučić J. 1989. *Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice 1277*. Dubrovnik: Historijski arhiv Dubrovnik.
- Mandić M. 1925. “Starine kod fojničkog Kiseljaka”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga I. Godina 37. Sarajevo: Zemaljski muzej. 61-65.
- Mikolji V. 1942. “Rudarstvo u Bosni u srednjem vijeku”. *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*. Knjiga I. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak. 651-667.
- Mikolji V. 1969. *Povijest željeza i željeznog obrta u Bosni*. Zenica: Metalurški institut “Hasan Brkić”.
- Miletić N. 1988. a. “Grčko groblje”. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. vol. III. Sarajevo: Zemaljski muzej. 20.
- Miletić N. 1988. b. “Kiseljak 3”. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. vol. III. Sarajevo: Zemaljski muzej. 22.
- Miletić N. 1988. c. “Klupe”. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. vol. III. Sarajevo: Zemaljski muzej. 22.
- Miletić N. 1988. d. “Ostružnica 2”. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. vol. III. Sarajevo: Zemaljski muzej. 25.
- Misilo K. 1936. “Rimski spomenici iz Bosne”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga I. Godina 48. Sarajevo: Zemaljski muzej. 15-26.
- Molinar A. M. 2007. *Katarina Kosača-Kotromanić*. Kiseljak: Hrvatsko kulturno društvo Napredak-podružnica Kiseljak.
- Мрghiћ-Радојчић J. 2002. “Повеља бана Стјепана II. Котроманића кнезу Вуку и Павлу Вукославићу”. *Стари српски архив*. Књига I. Београд: Филозофски факултет, Бања Лука: Филозофски факултет, Београд: Архив Србије, Ваљево: Међуопштински историјски архив. 79-92.
- Мрghiћ-Радојчић J. 2004. “Повеља бана Стјепана II. Котроманића великом кнезу Гргуру Стјепанићу”. *Стари српски архив (Споменица професора Симе Ђурковића)*. Књига III. Београд: Филозофски факултет, Бања Лука:

- Филозофски факултет, Српско Сарајево: Филозофски факултет, Бања Лука: Историјски институт, Ваљево: Међуопштински историјски архив, Чачак: Историјски архив. 19-35.
- Мргић Ј. 2008. “Повеља бана Стјепана II. Котроманића којом даје кнезу Вукославу Хрватинићу жупе Бањицу и Врбању”. *Грађа о прошлости Босне*. Књига I. Одјељење друштвених наука. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске. 11-23.
 - Мушета-Ашћерић В. 2005. *Sarajevo i njegova okolina u XV. stoljeću (Između istoka i zapada)*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
 - Mutapčić S. 1988. “Borak”. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. vol. III. Sarajevo: Zemaljski muzej. 39.
 - Nilević B. 1978. “Vojvoda Ivaniš Pavlović”. *Prilozi Instituta za istoriju*. Broj XIV-XV. Godina 14. Sarajevo: Institut za istoriju. 349-361.
 - Palavestra V. 1973. “Historijska narodna predanja i toponomastika u Fojnici i okolini”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Nova serija XXVII/XXVIII (1972/73.). Sarajevo: Zemaljski muzej. 101-153.
 - Palavestra V. 2004. *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Buybook-Sarajevo.
 - Pandžić B. 1979. “Katarina Vukčić Kosača (1424.-1478.)”. *Povijesno teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine održan 24. i 25. listopada 1978. g. u Sarajevu*. Zagreb: Franjevačka teologija-Kršćanska sadašnjost. 15-25.
 - Pašalić E. 1960. *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Zemaljski muzej.
 - Patch K. 1894. “Novi i revidirani natpisi (sa 24 slike u tekstu)”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga II. Godina 6. Sarajevo: Zemaljski muzej. 341-358.
 - Perojević M. 1942. a. “Stjepan Ostoja”. *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*. Knjiga I. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak. 374-412.
 - Perojević M. 1942. b. “Stjepan Tvrtko II. Tvrtković”. *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*. Knjiga I. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak. 413-426.
 - Perojević M. 1942. c. “Stjepan Ostoja (opet)”. *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*. Knjiga I. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak. 427-451.
 - Radimsky V. 1891. “Podor gradine Tuhelja u Bosni”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*.

- Knjiga I. Godina 3. Sarajevo: Zemaljski muzej. 53-54.
- Радоњић Ј. 1905. *Западна Европа и балкански народи према турцима у првој половини 15. века*. Нови Сад: Матица српска.
 - Raunig B. 1988. “Crkvina sv. Lucije”. *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*. vol. II. Sarajevo: Zemaljski muzej. 17.
 - Redžić H. 2009. *Srednjovjekovni gradovi u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
 - Решетар М. 1924. *Дубровачка нумизматика*. Књига I. Сремски Карловци: Српска краљевска академија.
 - Рудић С. 2003. “Повеља бана Твртка Котроманића кнезу Влатку Вукославићу”. *Стари српски архив*. Књига II. Београд: Филозофски факултет, Бања Лука: Филозофски факултет, Српско Сарајево: Филозофски факултет, Бања Лука: Историјски институт, Ваљево: Међуопштински историјски архив, Чачак: Историјски архив. 69-83.
 - Рудић С. 2009. “Неколико нових података о Рестоју Милохни”. *Историјски часопис*. Књига LVIII. Београд: Историјски институт. 173-180.
 - Руварац И. 1893. “Двије босанске краљице”. *Гласник Земаљског музеја*. Књига III. Година 5. Сарајево: Земаљски музеј. 467-478.
 - Руварац И. 1890. “О привилеђијама куће Охмућевића-Гргурића”. *Гласник Земаљског музеја*. Књига III. Година 2. Сарајево: Земаљски музеј. 263-267.
 - Sergejevski D. 1957. “Epigrafski nalazi iz Bosne”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Nova serija XII. Sarajevo: Zemaljski muzej. 109-125.
 - Скарић В. 1922. “Стара босанска властела у данашњој топономастици”. *Гласник географског друштва*. Број VII/VIII. Београд: Српско географско друштво. 125-136.
 - Скарић В. 1928. “Један словенски узор босанских мраморова. (Са 2 слике у тексту)”. *Гласник Земаљског музеја*. Књига II. Година 15. Сарајево: Земаљски музеј. 141-144.
 - Skarić V. 1932. “Altertümer von Gradac in der Lepenica (Bosnien)”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga II. Godina 44. Sarajevo: Zemaljski muzej. 1-21.
 - Скарић В. 1934. “Трагови старог рударства у околини Крешева”. *Гласник Земаљског музеја*. Књига I. Година 46. Сарајево: Земаљски музеј. 73-80.
 - Скарић В. 1935. “Трагови старог рударства у околини Крешева и Фојнице”. *Гласник Земаљског музеја*. Књига I. Година 47. Сарајево: Земаљски музеј. 23-34.
 - Skarić V. 1936. “О Kreševu”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga I. Godina. 48.

- Sarajevo: Zemaljski muzej. 73-79.
- Strukić I. 1899. *Povjestničke crtice Kreševa i franjevačkog samostana*. Sarajevo: Bosanska pošta.
 - Šabanović H. 1949. "Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV. stoljeća". *Istorijsko-pravni zbornik*. Књига II. Сарајево: Правни факултет. 200-208.
 - Šabanović H. 1958. "Bosansko krajište 1448.-1463.". *Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine*. Godina IX. Sarajevo: Istorisko društvo Bosne i Hercegovine. 177-220.
 - Šabanović H. 1959. *Bosanski pašaluk (postanak i upravna podjela)*. Sarajevo: Naučno društvo Narodne republike Bosne i Hercegovine.
 - Šabanović H. 1963. "Lepenica u prvom stoljeću turske vladavine". *Lepenica (priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje)*. Sarajevo: Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine. 193-209.
 - Šidak J. 1965. "O autentičnosti i značenju jedne isprave bosanskog "djeda" (1427.)". *Slovo*. Broj XV/XVI. Zagreb: Staroslavenski institut. 282-297.
 - Šišić F. 1902. *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)*. Zagreb: Izdanje Matice hrvatske.
 - Šišić F. 1903. "Studije iz bosanske historije". *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga II. Godina 15. Sarajevo: Zemaljski muzej. 320-349.
 - Šunjić M. 1996. *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. stoljeću)*. Sarajevo: Hrvatsko kulturno društvo Napredak.
 - Тошић Ђ. 1983. "О понашању дубровачких цариника у руднику Дежевице". *Годишњак друштва историчара Босне и Херцеговине*. Година XXXIV. Сарајево: Друштво историчара Босне и Херцеговине. 148-150.
 - Тошић Ђ. 1997. "Босанска краљица Катарина". *Зборник за историју Босне и Херцеговине*. Књига II. Београд: Српска академија наука и уметности. 73-112.
 - Трухелка Ћ. 1889. "Два хералдичка споменика из Босне". *Гласник Земаљског музеја*. Књига II. Година I. Сарајево: Земаљски музеј. 73-76.
 - Трухелка Ћ. 1908. "Crtice iz srednjega vijeka (Na osnovu dubrovačkih arhivalija)". *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga IV. Godina 20. Sarajevo: Zemaljski muzej. 419-432.
 - Трухелка Ћ. 1910. "Dubrovačke vijesti o godini 1463.". *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga I. Godina 22. Sarajevo: Zemaljski muzej. 1-24.
 - Трухелка Ћ. 1911. "Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive". *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Knjiga I/1. Godina 23. Sarajevo: Zemaljski muzej. 1-162.

- Vego M. 1957. *Naselja bosanske srednjovjekovne države*. Sarajevo: Svjetlost.
- Vinaver V. 1953. “Trgovina bosanskim robljem tokom XIV. veka u Dubrovniku”. *Anali historijskog instituta u Dubrovniku*. Godina II. Dubrovnik: Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku. 125-147.
- Vuletić-Vukasović V. 1889. “Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini”. *Vjesnik Hrvatskoga arkeologičkoga društva*. Broj I. Zagreb: Hrvatsko arkeologičko društvo. 44-45.
- Zaninović-Rumora M. 2003. “Mjere dalmatinskih luka u priručnicima XVI. stoljeća”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*. Broj XLV. Zagreb-Zadar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. 129-135.
- Zirdum A. 2005. “Franjevci i bosansko-humski krstjani”. *Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*. Sarajevo-Zagreb: Institut za istoriju u Sarajevu-Hrvatski institut za povijest.
- Živković P. 1974. “Podaci o roblju kao izvor za istorijsku geografiju srednjovjekovne Bosne”. *Prilozi Instituta za istoriju*. Broj X/II. Godina 10/2. Sarajevo: Institut za istoriju. 333-340.
- Živković P. 1986. *Ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV. i XV. stoljeću (Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću. Pojava građanske klase i novog plemstva)*. Tuzla: Univerzal.
- Živković P. 1988. “Socijalne promjene na dvoru bosanskih kraljeva tijekom 14. i 15. stoljeća (Primjeri nastanka novog plemstva u Bosni)”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*. Broj XXI. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest. 23-34.
- Živković P. 1981. *Tvrtko II. Tvrtković (Bosna u prvoj polovini XV. stoljeća)*. Sarajevo: Institut za istoriju.

Summary

THE DISTRICT OF LEPENICA

In this paper, the author researches the history of the medieval district of Lepenica. This region of the medieval kingdom of Bosnia implies the basins of the Fojnica, the Lepenica and the Kreševka rivers, as well as the area of what are today the municipalities of Fojnica Kiseljak and Kreševo. In administrative sense, district of Lepenica functioned from

the 13th century to 1463, when Bosnia was conquered by Ottomans. Different historical sources about this region such as written sources, archeological findings and oral tradition are all testimonies of the very rich and diverse social life in this area. Among historians, who left special contribution for studying of this area, the most important are Vladislav Skarić, Pavao Anđelić and Desanka Kovačević-Kojić. It is also important to mention the fact that any of the authors mentioned above hasn't researched the complete district, but only certain parts of interest for their works. In that sense, this paper is important since it represents certain advancement in researching of the complete district during the medieval times in these areas.

Key words: Lepenica, district, town, church, tombstone, grand count of Bosnia, roads, mining and trade, royal wedding

(Translated by the author)